

T.C

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAPTAN GROVER'İN THE BOKHARA VICTIMS ADLI ESERİNİN
TÜRKÇE'YE ÇEVİRİLMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tülay UÇAK

BALIKESİR, 2016

T.C

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAPTAN GROVER'İN THE BOKHARA VICTIMS ADLI ESERİNİN
TÜRKÇE'YE ÇEVİRİLMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tülay UÇAK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

BALIKESİR, 2016

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201212517001 numaralı Tülay UÇAK'ın hazırladığı "Kaptan Grover'in The Bokhara Victims adlı Eserinin Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 02/06/2016 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Başkan

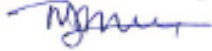
Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI

Üye (Danışman)

Üye

Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

Doç. Dr. Filiz ÇOLAK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

16.06/2016

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Toplumların demokratikleşmesinde bilgi alma ve ifade özgürlüğü şüphesiz en önemli faktörlerdir. İfade özgürlüğü sadece sözlü değil, yazın ve sanat gibi çeşitli alanlarda gerçekleştirilebilir. Kişilerin bu hakları devlet tarafından da korunarak anayasa bazında yer bulduğunda hayatın her alanında bireysel ve toplumsal özgürlük insan hakları çerçevesinde meşrulaşır. Politik olması nedeniyle de otoritelerin baskılarından korunması elzemdir. Kamusal olayların tartışılması, problemlerin çözülmesi ve halka daha nitelikli bir hayat sağlanması için özgürce eleştiri yapma ve sorgulama ortamlarının oluşturulması ortak akla ulaşmanın vazgeçilmez esaslarıdır. Otoritelerin gücünü aldığı halkın yeri geldiğinde kendi sesini duyurması, yanlışlara dur diyebilmesi ve karşıt ve hemfikir oldukları düşünceleri her alanda açıkça ifade edebilmesi bir ülkede kuşkusuz her alanda gelişmelerin önünü açar. Kişilerin düşünceleri hiçbir zaman engellenemeyeceği için de toplumların birarada oluşlarını sağlamak bu düşüncelerin özgürce ifade edilebilmesine bağlıdır. Gelişen ve değişen dünyada sınırı olmayan insan aklı üretmeye devam ettikçe bunların somut olarak ortaya konulması kaçınılmazdır. Ülke meseleleri ile ilgili bilgi almak her vatandaşın temel hakkıdır. Gelişmiş ülkelere baktığımızda göze çarpan en önemli ortak noktaları vatandaşlarına sağladıkları ifade özgürlüğüdür. Uygulamalarını, kararları ve yöntemleri kendisini otorite yapan halka açıkladıkları, onları bilgilendirdikleri ve bunlarla ilgili eleştirilere ve çözüm önerilerine açık kapı bıraktıkları görülür.

Çevirisini yaptığımız Yüzbaşı Grover'ın "The Bokhara Victims" adlı eseri bize bilgi alma ve ifade özgürlüğünün, İngiltere'deki tarihi hakkında bilgi vermektedir. İngiltere ve Rusya arasındaki çıkar mücadelesi olan ve tarihe "Büyük Oyun" tabiriyle geçen bu mücadelenin iki kurbanı Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin Buhara Hakanı Nasrullah Han tarafından idam edilmesi ile ilgili olarak dönemin hükümetine ve yöneticilerin yönelttiği eleştiriler geniş yer bulmaktadır. Yazarın bizzat kendisinin kaleme aldığı eserde İngiliz milliyetçiliği göze çarpsa da kendi hükümetini alenen suçlamaktan geri kalmaz. XIX. Yüzyılın İngilteresinde Kraliçe'ye hitaben yazılan bu eser Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarıyla ilgili bilgi vermesinin yanı sıra ifade özgürlüğünün en güzel örneklerinden biridir.

Çeviri esnasında Latince, Rusça ve Fransızca kısımlara rastlanmış ve bunlar çevrilmeden aktarılmıştır.

Çalışmam süresince bana her zaman her koşulda destek olan, hoş sohbeti, güler yüzü, samimiyeti ve güzel kalbiyle kendisinden çok şey öğrendiğim ve mücadelesiyle, hayata bakışıyla, bilgisiyle kendime örnek aldığım çok değerli hocam Sayın Doç. Dr. Sebahattin Şimşir'e tüm kalbimle teşekkürlerimi sunuyorum. Tanıştığım ve öğrencileri olduğum için çok mutlu olduğum sayın hocalarım Doç. Dr. Nahide Şimşir'e ve Prof. Dr. Kenan Ziya Taş'a bana öğrettikleri her şey için, yol gösterdikleri ve yardımları için saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Kıymetli oyun vakitlerimizden fedakarlık eden, minik bedenindeki kocaman yüreğiyle bana ilham veren canım kızım Sevgi Nur'uma, her zaman yanımda olup bana her koşulda destek olan annem Hicran Uçak ve babam Bahattin Uçak'a, en iyi arkadaşım kalbimin diğer yarısı ağabeyim Turgay Uçak'a, Arif Nihat Asya İlkokulu, Hamzabey Ortaokulu ve 5 Eylül Anadolu Lisesi'ndeki mesai arkadaşlarıma, müdürüm Yaşar Karaoğlan ve müdür yardımcım Ümran Durmaz'a, bugüne kadar bana emeği geçmiş tüm öğretmenlerime, değerli öğrencilerime, çocukluğumdan beri her an yanımda hissettiğim canım Begüm Ozan'ıma ve Mo Cushla'ya saygı, sevgi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Tülay UÇAK

ÖZET

KAPTAN GROVER'İN THE BOKHARA VICTIMS ADLI ESERİNİN TÜRKÇE'YE ÇEVİRİLMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

UÇAK, Tülay

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2016, 239 Sayfa

Buhara Emiri Nasrullah Han, 1843 yılında iki İngiliz subayı, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'yi idam edince, Yüzbaşı Grover bu olayın tüm gerçeklerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu çalışmada Yüzbaşı Grover resmi belgeleri ortaya çıkarmış, kendi bakış açısını kaleme almış ve hükümeti eleştirmiştir. Yazar ayrıca Türkistan'daki çekişmeler hakkında bilgiler vermektedir.

Anahtar kelimeler: İngiltere, Buhara, Albay Stoddart, Yüzbaşı Conolly, Nasrullah Han, Dr. Wolff

ABSTRACT

TRANSLATION OF THE BOKHARA VICTIMS BY CAPTAIN GROVER AND EVALUATION

UÇAK, Tülay

Master Thesis, Department of History

Advisor: Assos. Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2015, 239 Pages

When Nasrullah Han, The Bokhara King, put two English officers, Colonel Stoddart and Captain Conolly, to death in 1843, Captain Grover tried to bring out the facts about this case. In this study, he revealed the official documents, explained his point of view and criticised her Majesty's government. He also gives us information about the rivalry in Turkestan.

Keywords: England, Bokhara, Colonel Stoddart, Captain Conolly, Nasrullah Han, Dr. Wolff

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	1
1.3. Önem	1
1.4. Sınırlılıklar	2
1.5. Tanımlar	2
2. İLGİLİ ALAN YAZIN	
2.1. Kuramsal Çerçeve	7
2.2. İlgili Araştırmalar	9
3. YÖNTEM	
3.1. Araştırmanın Modeli	9
3.2. Bilgi Toplama Kaynakları	10
3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	10
4. BULGULAR VE YORUMLAR	
4.1. İngiltere- Rusya Arasındaki Büyük Oyun	10
4.2. Yüzbaşı Grover'ın "The Bokhara Victims" adlı Eserinin Türkçe'ye Çevrilmesi	13
4.3. Genel Hatları ile Buhara Kurbanları	214
4.4. XIX. Yüzyılda İngiltere, Rusya ve Türkistan Hanlıkları'nın Durumu.....	215
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	
5.1. Sonuçlar	218
5.2. Öneriler	219
KAYNAKÇA	220
EKLER	221

1. GİRİŞ

1.1. Problem

Bu çalışmanın problemini Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin Buhara Hakanı Nasrullah Han tarafından idam edilmesinin dönemin İngilteresi üzerindeki yankılarına, hükümetin tutumuna ve idam edilmelerine dair değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Yüzbaşı Grover hükümet tarafından terk edildiklerini düşündüğü bu subayların idamına ilişkin bilgi talep etmesi, bu süreci nedenleriyle anlamaya çalışması ve hükümetin uygulamalarının bu subayları idama götürdüğüne dair görüşlerini, Kraliçe'ye hitaben yazdığı kitabından okuyucuya aktarmıştır.

Çalışmamız süresince Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin idamlarına dair çeşitli araştırmalar incelenmiştir. Dönemin hanlıkları arasındaki mücadelelere değinilmiştir. Böylece tarihte küçük bir yer kaplayan bu olayın nedenleri, hem İngiltere'nin hem de Buhara Hanlığı'nın bu dönemdeki siyasetlerinin ülkeler üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Albay Stoddart ve Albay Shiel çevirisini yaptığımız eserde bazı yerlerde Yüzbaşı bazı yerlerde Yarbay rütbeleriyle anlatılmıştır. Buhara'da esirken Albay rütbesine yükseltildiği için olayların gerçekleştiği zamanlardaki rütbesi ile anlatılmıştır. Eserin orjinaline sadık kalarak çeviride bunu olduğu gibi aktardık.

Bazı yer ve kişi isimleri de olduğu gibi aktarılmıştır.

1.2. Amaç

Çalışmanın temel amacı, bir İngiliz subayın gözünden kendi kalemiyle yazılan 1840'lı yıllarda gerçekleşen Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly olayının İngiliz toplumunda ve hükümetinde nasıl algılandığı ve Türkistan hanlıkları ile Rusya münasebetlerini bir İngiliz'in gözüyle gün ışığına çıkarmaktır. Yazar, idam haberlerine uzun süre inanmadığı bu subayların ihmal edildiklerine dair düşüncelerini hükümeti eleştirerek ve resmi yazışmalarını ortaya dökerek kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlamıştır.

1.3. Önem

Dünyanın kaynadığı bir dönemde ajanların, misyonerlerin ve seyyahların keşif gezileri hükümetlerin bilgi alması için son derece önem kazanmıştır. Haberleşme ve ulaşım zor olduğundan farklı amaçlarla seyahat eden kişiler tecrübelerini diğer insanlara aktarmak için çoğu zaman yazıya dökmüşlerdir. Günümüze kadar gelen bu eserler bizlere o dönemler

hakkında kimi zaman şahsi görüşler, önyargılar veya belgeler aktarırken, aynı zamanda da tarihi olaylar hakkında birebir yaşanmış bilgiler vermektedir. Yüzbaşı Grover'ın "Buhara Kurbanları" adlı eserinde idam edilen Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin yanı sıra o dönemdeki İngiltere'nin Asya'daki durumu, Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarının Rusya ile olan ilişkileri ve siyasi durumları ile ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışma Yüzbaşı Grover tarafından yazılan Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin idamları ile ilgili girişimler, hükümetin tutumuna yönelik eleştirileri, kendi değerlendirmeleri ve Buhara Hanlığı ile sınırlıdır. Çalışma zaman olarak XIX. Yüzyılın ilk yarısı ile sınırlandırılmıştır.

1.5. Tanımlar

Yüzbaşı John Grover:İngiliz ordusunda görev yapan Yüzbaşı Grover Albay Stoddart'ın arkadaşıdır. Aynı zamanda bu iki subayın akıbetini öğrenmek üzere kurulan Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly Komisyonu'nun başkanıdır. Kendisi konuyla ilgili Dışişleri Bakanlığı ile resmi yazışmalarda bulunmuş ve bunlara da eserinde yer vermiştir. Tarafsız davranmaya ve olaylara herkesin açısından bakarak düşüncelerini dile getirmeye çalışmıştır. Kendisi ile ilgili eleştirileri de yayınlamaktan çekinmemiştir.

Albay Charles Stoddart ve Yüzbaşı Arthur Conolly:Buhara'ya görev için gönderilen Charles Stoddart aylarca mahkum edildikten sonra onu kurtarmaya gelen Yüzbaşı Conolly ile birlikte idam edilmiştir.

Dr. Joseph Wolff: Dr. Wolff aslında bir papazdır. Yüzbaşı Conolly onun cemaatinde olduğundan kendisini bizzat tanır. Bu yüzden Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin akıbetlerini öğrenmek için Buhara'ya gitmeye gönüllü olur. "The Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff" adlı eserde Dr. Wolff'un Buhara'daki yolculuğu dahil seyahatleri, gözlemleri ve tecrübeleri kaleme alınmıştır. Pek çok yeri gezen ve Hristiyanlığın yayılması için çabalayan Dr. Wolff'un tecrübeleri, çevirisini yaptığımız "The Bokhara Victims" adlı eseri tamamlar niteliktedir. Yola çıkmadan önce hala hayatta olduklarına inandığı İngiliz subaylarının ölümüne, Tahran'da iken ikna olduktan sonra bile yoluna devam etmiştir ve bu düşüncesini İngiltere'de haber bekleyen Komite ile paylaşmamıştır. Neden idam edildiklerini öğrenmek üzere yoluna devam etmiştir. Merv'de eski bir arkadaşı olan Abdurrahman ile

görüştür. Wolff'un ilk sorusu Stoddart ve Conolly'den haberinin olup olmadığıdır. Halife¹ hemen *“Sevgili kardeşim, sen de benim gibi bir derviş olduğundan seni kandırmak istemiyorum. Stoddart ve Conolly öldü ve senin ulusundan pek çok kişi zorba tarafından onlarla beraber öldürüldü. Ancak, yine de, onların ölümlerinde bulunan birkaç Yahudi'den daha fazlasını öğrenebilirsin” dedi. Halife sonra Wolff'a anlatmaya devam etti: “ Han Allah korkusunu kaybettiğinden ben kendim Buhara'ya gitmeye cesaret edemem! Han ve iktidarı için en iyisini yapan adamlarının en iyisini, doğruluk timsali başvekili Goosh-Bekee'yi öldürdü.*²

Dr. Wolff, daha önce çok iyi ağırlandığı Buhara'dan böylesine üzücü haberler olsa da yolundan dönmeyerek devam etmiştir.

Nasrullah Han: Buhara Hakanı Nasrullah Han cani ve dengesiz biri olarak tanınmıştır. Ancak yazar kitabında olaylara Han'ın açısından da bakmayı ihmal etmemiştir. Ülkesini hem İngiliz hem de Rus çıkarlarından kurtarmaya çalışan Han, doğrularıyla ve yanlılarıyla tarihe damgasını vurmuştur. 1826 yılında Emir Haydar'ın ölümünden sonraki birkaç ay içinde onun oğulları Hüseyin ve Ömer peşpeşe emirlik makamına getirilmişlerdir. Bunlardan birincisi zehirlenmiştir; ikincisi ise öldürülmüştür. Aynı yıl içinde hanlığa Emir Haydar'ın üçüncü oğlu olan Nasrullah geçmiştir (1826-1860). Nasrullah iktidarının ilk yıllarında tahtta tam anlamıyla hakimiyet sağlamak için oldukça sert davranmıştır. Ayrıca Buhara Emirliği'nden ayrılan bölgeleri kendisine bağlamak için de mücadele etmiştir. Nasrullah, hanlığı Hive ve Hokand aleyhine genişletmek için uğraşmıştır. O, Merv'i zaptetmek için Hive hanına karşı savaş açmış ve nihayet 1845 yılında Merv'i işgal etmiştir. Nasrullah'ın hakimiyeti döneminde Buhara, Çarlık Rusyası ile İngiltere arasındaki rekabetin mücadele alanı haline de dönüşmüştür. İngiltere 1830'larda Hindistan'dan kuzeye özel casus göndermeye başlamıştır.³

Hive halkı haklı olarak Nasrullah Bahadır Han'a “Katır” demişler çünkü İranlı bir anneden ve eşeğe benzeyen bir Özbek'ten doğmuş, Kazak bir kadın tarafından büyütülmüş. Küçük gözlere sahipti, yüzü sürekli kasılan hareket içindeydi ve sarı bir teni vardı. Yüzünde hiçbir zaman gülümseme görülmedi.⁴

¹The Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff adlı eserde Abdurrahman halife olarak geçer.

² Wolff, Joseph, The Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff, Londra, 1860, s. 554

³Prof. Dr. Mehmet Alpargu, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380473>Türkistan Hanlıkları.

⁴ Wolff, Joseph, a.g.e., s. 561

Kıyafetleri, sıradan bir mollaninki gibi gösterişsiz ve süssüzdü. Gücü tarif edilemeyecek kadar çoktu. Mollaları tüm yetkilerinden mahrum edip idareyi kendi ellerine aldı. Tahta çıktığında erkek kardeşlerinden beşini öldürdü. Anlatıldığına göre, ikisi Hokand sınırında ve diğerleri Han tarafından onlarla gönderilen sözde arkadaşları tarafından Rusya'daki Orenburg'da öldürüldü. Babasının ölümünden sonra, Turanzade en büyüktü ve aslında Buhara'yı ele geçirmişti. Ancak şuan ki han Nasrullah Bahadır Karshi kalesine çekildi. Arkadaşı Hakim Bey Buhara'da kalıp cesareti, becerisi ve tavırla Nasrullah lehine Buhara halkına egemen oldu. Hakim bey böylece halkı ikna ettikten sonra, Nasrullah'a Buhara kapılarına birlikleriyle gelmesi için haber yolladı. Gelir gelmez kapılar açıldı ve Turanzade öldürüldü. Nasrullah tahta çıktı. İkinci kardeşi annesinin kollarında öldü. Üçüncü kardeşi, Ömer Han, kaçmayı başardı ve Türkistan'ın tamamını dolaştı. Türk İmparatorluğu'ndaki dervişlerin arasında zaman geçirdi. Derviş kisvesi altında Medine'deki Muhammet'in mezarında ve Mekke'deki Kabe'de hacılığını ifa etti. 1832 yılında Wolff Merv çölünde bir Yahudi'nin çadırında otururken, Wolff'un ev sahibinin çadırına bir derviş girdi. Hemen arkasından dervişe bakan bir Özbek geldi ve birden ayağını öperek "Tanrı, Emir Haydar Bahadır'ın oğlu Buhara'nın padişahı Ömer Han'ı korusun" diye bağırdı. Ömer Han Özbek'e "Beni ele verme" dedi. Böylece Ömer Han Merv çölünde gezinip Hive Hanı ile ittifak yaptı. Wolff bundan sonra şuan ki han olan kardeşine karşı bir savaşta katledildiğini duydu. Şuan ki hanın babasını zehirlediği de konuşuluyor.⁵

Buhara: Altın Ordu Hanı Özbek Han (1312-1340)'ın neslinden gelen idareciler tarafından organize edildikleri için Özbekler diye bilinen Türkistan Türkleri'nin Fergana ve kuzeyinde yaşayanları Özbek Hanlığı'nın kurucusu olmuşlardır. Cengiz Han'ın istilası sırasında Moğol hakimiyetine giren Özbek Türkleri, Moğol Devleti dağıldıktan sonra güçlenerek Timur Devleti'nin temellerini oluşturmuşlardır. Timur öldükten sonra ise taht kavgalarına bulaşmadan varlıklarını ve Türklüklerini koruyarak bölgede önemli bir güç haline gelmişlerdir.⁶ Taht kavgalarının sürdüğü bir dönemde Ebu'l Hayr Han Özbek Hanlığı'nı kurmuştur.⁷ Muhammet Şeybani'den sonra Özbek Hanlığı'nın başına Köçküncü Han (1510-1530) geçmiştir. Köçküncü Han 20 yıllık hakimiyeti süresince başarılı bir yönetim göstermesine rağmen, Hive'nin bağımsız bir hanlık olarak Özbek Hanlığı'ndan kopması

⁵ Wolff, Joseph, a.g.e., s. 562

⁶Şimşir, Sebahattin, Dünden Bugüne Türkistan Hanlıkları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 190

⁷ Şimşir, Sebahattin, a.g.e, s. 190

(1512) önlenememiştir.⁸ Köçkücü Han'dan sonra Özbek Hanlığı'nın yönetiminde istikrarsız bir dönem başlamış ve 1530'dan 1580'lere kadar sıklıkla hükümdar değiştirmiştir. 1557'lerde iktidar mücadelesine giren ve 1560'ta başarıya ulaşan II. Abdullah 1598'de vefatına kadar ülkeyi neredeyse Muhammed Şeybani Han devrindeki gibi siyasi birliği sağlamakla kalmamış, ülkede ilmin, sanatın ve kültürün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak, önce oğlu Abdülmümin'in babasından yönetimi devralma düşüncesi ile babasının üzerine yürümesi üzerine aralarında cereyan eden savaşı Abdullah'ın kaybetmesi sonucu üzüntüden intihar etmesi, ardından 6 ay devleti yöneten Abdülmümin'in sarayda bir suikast sonucu öldürülmesi (Muhtarova, 2002, 337) ve ardından da 1597'de Safevi Şahı Abbas'ın buralara ordu göndermesi sonucu, Özbek Hanlığı parçalanmaya başlamıştır. Horasan Safeviler'e, Taşkent ve dolayları Kırgızlar'a geçmiş, diğer bölgelerde de Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları kurulmuştur.⁹

Buhara 39° 37' kuzey enlemi ve 80° 19' doğu boylamında yer almaktadır. Çöllerle çevrilmiştir. Bahçe ve meyve ağaçlarının arasından akan küçük bir nehir olan Vafkantarafından sulanmaktadır. On bir kapısı vardır. Çevresi on beş İngiliz milidir. 360 camiye, 22 kervansaraya, pek çok hamam ve pazara, 1000 yıl önce Arslan Han tarafından yaptırılan 'Ark' adına eski bir saraya ve yaklaşık yüz muhteşem okula sahiptir. Evlerin ne çatısı ne de penceresi vardır. Taciklerden, Nogaylardan, Afganlardan, Marvelilerden, Özbeklerden ve Muhammedilerden ayırt edilmeleri için bellerine kuşak takıp küçük bir şapka giymek zorunda olan ve ipek ticareti ile boyacılık yapan on bin Yahudiden oluşan nüfusu 108000 kadardır. Birkaç bin köle vardır. Çin'den yaklaşık üç yüz bin tüccar ve derviş vardır. Tüm caddelerde Rusya, Hindistan, Kaşgar ve Türkistan'ın çeşitli bölgelerinden tüccarlar için depolardan ve dükkanlardan başka hiçbir şey bulunmamaktadır. Banliyölerdeki Çehar Bağ denilen bahçeleriyle pek çok köy evi vardır. En güzel köyler, Buhara'nın 8 mil çevresinde bulunmaktadır. Özellikle şehirde dizlerden ve kollardan büyük bir kurtçuğun çıkmasına ve sıklıkla insanların sakat kalmasına sebep olan *Rishta* adında bir hastalık yaygındır. Bu, suya bağlanmaktadır. Göz iltihabı da yaygındır. Tıpkı Abdülsamet Han'ın "Halt ve Front" kelimelerini bilmesiyle kendisiyle gurur duyduğu gibi, "antimon içeren ilacı" bildiği ve sürekli kullandığı için kendisiyle gurur duyan, her vasfa sahip sadece bir Yahudi doktor vardır. Buhara'nın ürünleri içerisinde Asya'nın olduğu gibi Avrupa'nın da meyveleri bulunmaktadır. Yerli halk Saksonya'da olduğu gibi kendi ekmeğini pişirmektedir. Oratepe,

⁸ Şimşir, Sebahattin, a.g.e, s. 192

⁹ Şimşir, Sebahattin, a.g.e, s. 193

Karakol ve Shahrizabz'da Serkedehaadenilen Özbek amirlerin kendi kır evleri vardır ancak şuanda karılarını ve oğullarını ele geçiren Buhara'nın şimdiki Hakanı Nasrullah Bahadır tarafından baskı altındalardır.¹⁰

Büyük Oyun: 19. yüzyılda Rusya'nın güneye doğru yayılmasında kültürel-ideolojik etkenlerin yanında, özellikle I. Petro'dan itibaren etkin olan devletin ekonomik çıkarları başlıca rolü oynamıştır. Petro, ticaret merkezlerine ve denizlere hâkim olma stratejisini benimsemişti. Kendisinden sonra bu politikayı Asya'da etkin uygulayanlardan biri II. Katerina oldu (1762-1796). Daha sonra I. Aleksandr (1801-1825) aynı politikayı devam ettirdi.¹¹ Nitekim süreklilik arz eden bu politika sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Türkistan dâhil, Asya'nın birçok bölgesinde askeri ve politik açıdan güçlü bir devlet haline geldi. Çarlık Rusya'sının 19. yüzyılda Türkistan'da aktif bir politika izlemeye başlamasında, Balkanlar, Karadeniz ve Kafkasya bölgelerindeki gelişmelerin etkisi büyüktü. Bilindiği üzere, Rusya'nın güney politikasının en önemli kollarından biri olan Kafkasya'da, 19. yüzyılın ortalarında Rus hükümeti, artık kontrolü büyük ölçüde kendi eline aldı. Kafkasya'nın güneyinde, askeri işgalleri tamamlayarak, kendi kontrolünde askeri-idari yapılar kurdu. Kafkasya'da hâkimiyetini kuran Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili hedeflerinde ise, Kırım Savaşı (1853-1856) yenilgisiyle başarısızlığa uğradı. Mevcut askeri ve politik şartlar, Karadeniz-Boğazlar ve Balkanlar bölgesinde ilerlemesinin mümkün olmayacağını gösterdi. Kırım Savaşı'ndaki yenilgi dolayısıyla, Avrupa'da etkin gücünü kaybeden Rusya, rakipleri ile mücadelede daha güçlü olabileceği Türkistan bölgesindeki politikasını daha aktif hale getirdi.¹² 1875 yılında Society of Arts isimli dergide James Long, Rusya'nın Kırım yenilgisini unutmadığını, Delhi'yi işgal ederek intikam alabileceğini yazdı. Bu düşüncesini de St. Peterburg'da yayınlanan "Golos"un açık olarak Hindistan'ın işgal edilmesi gerektiği şeklindeki yazısına dayandırdı.¹³

Britanya'nın Orta Asya sorununa doğrudan karışması 1840lı yıllarda gerçekleşti. Ancak Britanya'nın bu soruna dahil olması on dokuzuncu yüzyılın başlarına

¹⁰Wolff, Joseph, a.g.e., s. 572

¹¹Çapraz, Hayri nezdinde, P. B. Struve, Torgovaya Politika Rossii, Yayınevi: Sotsium, Çelyabinsk 2007, s. 144.

¹²Çapraz, Hayri nezdinde, N.S. Kinyapina, "Srednyaya Aziya vo Vneşney Politike Rossii", İstroriya Vneşney Politiki Rossii-Vtoroya Polovina 19 veka, Yayınevi: Mejdunarodnie otnoşeniya, Moskova 1997, s. 89.

¹³Çapraz, Hayri, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması, Aralık 2011, Sayı:24, ss.51-78. s. 56

uzanır.¹⁴Rusya'nın Kafkaslar'da görünmesinin ve bunun sonuçları Britanya, İran ve hatta Türkiye'de hemen fark edilmedi. Ancak bu zamanda gelişemeyen Türk ve İran İmparatorluklarının gün be gün zayıfladığının çok belli olduğunu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu iki imparatorluk ve Rusya arasındaki bir çatışmada Rusya'nın zaferle çıkacağı kesin olacağı da belliydi. Olayların bu sonuçları doğal olarak Orta Asya ve Orta Doğu'nun tarihini değiştirecekti ve bu bölgelerdeki Britanya çıkarlarına büyük zarar verecekti.¹⁵ İran ve Rusya arasında imzalanan Gülistan Antlaşması'ndan sonra Britanya İran'daki gelişmeleri fark etmiştir. Ancak Hindistan'daki çıkarlarının tehlikeye girdiğini anladığında Britanya bir şeyler yapması gerektiğini anladı ve İran ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Bir anlaşma yaptılar ve bu anlaşma ile Rusya ile siyasi ve ticari dengeyi sürdürmek istedi. Bu anlaşma ile İran Hindistan'a giden herhangi bir Avrupalı orduya topraklarından geçişini önlemeye ve böyle bir durumda Hive, Hokand ve Buhara yöneticilerini ikna etmek için nüfuzunu kullanmaya söz verdi.¹⁶

Bu stratejik noktaların büyük güçler tarafından ele geçirilme mücadelesi tarihe“Büyük Oyun” olarak geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Orta Asya ve Uzak Doğu toprakları İngiltere ve Rusya gibi büyük devletlerin çıkarları için paha biçilemez yerlerdi. Ticaret, yer altı kaynakları ve elde ettikleri çıkarları koruma mücadelesi birbirleriyle çatışmayan bu devletlerin zayıf devletleri ele geçirerek bu bölgelerdeki üstünlüklerini korumaya çalışmışlardır. İlk olarak Yüzbaşı Conolly tarafından Buhara'da mahkum olduğunda dile getirilen bu tabir, daha sonra Rudyard Kipling tarafından Kim adlı eserinde geniş kitlelere duyurulmuştur.

2. İLGİLİ ALAN YAZI

2.1. Kuramsal çevre

Rusya'nın tarihi boyunca en önemli hedefi sıcak denizlere inmek olmuştur. Tarih kitaplarında da Rusya'nın savaştığı veya işgal ettiği tüm ülkeler bu amaca yönelik kritik noktalarda bulunmaktadır. Emperyalizm söz konusu olduğunda ilk akla gelen ülke İngiltere

¹⁴ Saray, Mehmet, The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan, Ankara, Turkish Historical Society Printing House, 2003, s. 76

¹⁵ Saray, Mehmet, a.g.e.,s. 76

¹⁶Saray, Mehmet, a.g.e., s. 77-78

ise sömürgecilik faaliyetlerini yürüttüğü ülkelerdeki çıkarlarını korumaya ve daha fazlasını elde etmeye çalışmıştır. İnsanların artan ihtiyaçları, gelişen ekonomik düzey, üretimin fazla olması ve yer altı ve yerüstü zenginliklerini elde etmek vs amacıyla kendi topraklarında yetinemeyen ülkeler siyasetlerini sömürge üzerine kurmuşlardır. Bu iki ülkenin yolları Orta Asya'da kesişmiştir. Rusya'nın yayılmacı politikası İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını tehdit edince bölgeye ajanlar, seyyahlar ve misyonerler akın etmiştir. Bu karmaşık ve tehditkar ortamda Buhara Hanı Nasrullah Han İngiltere'den istediği mektuplar gelmeyince ülkesinde bulunan iki İngiliz subayını idam etmiştir. Bu olay İngiltere'de ve Avrupa'da geniş yankı bulmasına rağmen, ülke çıkarlarını korumak adına İngiltere tahmin edilenin aksine intikam için saldırgan tutum sergilememiştir. Bunun yerine Rusya'ya karşı baskısını hafifleterek Buhara ve diğer hanlıkların Rusya tarafından işgal edilmesine göz yummuştur.

Yüzbaşı Grover arkadaşlarının idam edildiği haberlerine uzun süre inanmamıştır. Çünkü İngiltere gibi büyük bir imparatorluğun buna tepkisiz kalmasına anlam verememiştir. Dışişleri Bakanı olan Lord Aberdeen ile resmi yollarla yazışmalar ve görüşmeler yapmıştır. Hükümetten resmi yazı alarak bizzat Buhara'ya gitmek istese de can güvenliği tehlikesinden dolayı kendisine izin çıkmamıştır. Bunun üzerine gazetede ilan verip papaz Dr. Wolff ile tanışmıştır. Bir komisyon kurulmuştur ve Dr. Wolff Buhara'ya gönderilmiştir. İkinci kez Buhara'ya giden Dr. Wolff, arkadaşlarının kaleme aldığı ve seyahatlerini, gözlemlerini ve misyonerlik faaliyetlerini anlattığı "The Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff" adlı eserde yer verdiği için Yüzbaşı Grover kendi eserinde çok detaylara inememiştir. Gazetelerde bu konu hakkında yazılar yazılmıştır. Komisyon resmi olarak girişimlerde bulunsa da sonuçta bu iki subayın siyaseten kurban oldukları anlaşılmıştır. Eser, bize bu olayın İngiltere'deki yankısından ve Rusya ile Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları hakkında ipuçları vermektedir.

Çalışmamıza İngiltere ve Rusya arasındaki XIX. Yüzyıldaki çıkar çatışması olan "Büyük Oyun" hakkında bilgi vererek başladık.

Yüzbaşı Grover'ın özellikle Türkistan hanlıkları hakkında verdiği bilgiler doğrultusunda değerlendirmeler yaparak devam ettik.

Buhara Hanının İngiliz subaylarını idam etmesinin Orta Asya'daki Rus yayılmasına nasıl etkisi olduğu üzerinde durarak çalışmamızı sonlandırdık.

2.1. İlgili Araştırmalar

Çalışmamız boyunca Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin Buhara'da idam edilmeleri ile ilgili kaynakların oldukça yetersiz olduğunu gördük. Eserin kendisi bize bu konuda önemli ölçüde kaynak oluşturmuştur. Buna bağlı olarak yaptığımız araştırmalarla Dr. Wolff'un arkadaşları tarafından yazılan "The Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff"¹⁷ adlı eser, çalışmamızı büyük ölçüde tamamlayıcı olmuştur.

Buhara, Rusya ve İngiltere ile ilgili kaynaklara Prof. Dr. Mehmet Saray'ın Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasi Münasebetler¹⁸, The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan¹⁹ ve The Turkmen in the Age of Imperialism²⁰ adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

Doç. Dr. Sebahattin Şimşir'in Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler²¹ adlı kitabından Özbek Hanlıkları ile ilgili detaylardan istifade edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerininDünü, Bugünü ve Yarını adlı makalesi²² ve Hayri Çapraz'ınÇarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması²³ adlı makalesinden yararlanılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmamız yazarın kendisinin kaleme aldığı resmi belgelerle destekleyerek eleştirel bir yaklaşımla okuyucuya sunduğu bir yazıdır. Konu ile ilgili bilgiler değerlendirilmiştir. İngilizce-Türkçe sözlüklerden faydalanılmış ve bilgiler tarafsız bir şekilde ele alınmıştır.

¹⁷ Wolff, Joseph, a.g.e., s. 238-582.

¹⁸ Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasi Münasebetler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 44-47

¹⁹Saray, Mehmet, The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan, Ankara, Turkish Historical Society Printing House,2003, s. 21-26.

²⁰ Saray, Mehmet, The Turkmen in the Age of Imperialism, Ankara, Turkish Historical Society Printing House,1989, s. 64-77.

²¹ Şimşir, Sebahattin, Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler, İstanbul, 2009, s.190-206.

²²<https://ahmettasagil.wordpress.com/category/makaleler/>

²³ Çapraz, Hayri, Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2011, Sayı:24, ss 51-78.

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

Çalışma konumuzu belirledikten sonra bu konu ile ilgili yapılmış olan çalışmaları tespit ederek bir bibliyografya oluşturduk. Çalışma konusu itibarıyla öncelikle Yüzbaşı Grover'ın The Bokhara Victims adlı eserinden faydalandık. Esere internetten ulaşabildik. Eserin çevrilmesinde Tureng adlı sözlük kullanılmıştır.

3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Veriler tek tek okunup kaynaklar arasında konulara göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırmada çalışmanın problemi ve amacına uygunluk, her sınıfın birbirinden bağımsız olması, konunun bütün yönlerini kapsamaması ilkelerine önem verilmiştir. Eserin Türkçe'ye çevrilmesi, konuların tasnifi ve mantıki bir düzen içinde sıralanmasıyla çalışmanın ana başlıkları altında yer alacak alt başlıklar belirlenmiştir. Daha sonra bilgiler konu başlıklarına göre sırasıyla ele alınmış ve araştırmanın amaçları doğrultusunda veriler anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler bir çözüm önerisi sunabilmek için yorumlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. İngiltere- Rusya arasındaki Büyük Oyun

Büyük Oyun, 19. yüzyıl ortalarından 20. Yüzyıl başlarına kadar İngiliz İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sının Orta Asya üzerinde egemenlik kurmaya çalışması üzerine yaşanan rekabete Yüzbaşı Conolly tarafından verilen ve Rudyard Kipling'in 1901 tarihli Kim adlı eserinde kullanılan tabirdir. 18. yüzyılda Rusya'nın güneye inmesine engel olan üç ülke (İran, Afganistan ve Osmanlı) vardı. Büyük oyunda önemli bir yer tutan bu ülkeler hem İngiltere hem de Rusya için oldukça önemlidir. Rusya sıcak denizlere inmeyi, İngiltere Hindistan'daki çıkarlarını sürdürmeyi amaçlamıştır. Rusların bu sebeple Orta Asya'da yayılma politikası İngilizler'in Hindistan'daki egemenliğini tehdit etmiştir. Hive'ye yardım ederek Rus tehditinden kurtaran İngiltere, Türkistan Devletleri üzerinde elde ettiği güveni kullanarak Rusya ile Hindistan arasında tampon bölge kurmak istemişlerdir. Bunu sağlamak için İngilizler, 1840 sonbaharında Afganistan'daki üslerinden daha önce Hive ve Buhara'yı ziyaret etmiş olan Yüzbaşı Conolly'yi Hive ve Hokand'a, 1830'larda İranlılar'ın eline geçen ve kötü muamele gören bir grup Türkmen kadını esaretten kurtarmış olan Albay Stoddart'ı da

Buhara'ya göndermişlerdir.²⁴ Hakiki bir Türk dostu olan Conolly, Türkistan Hanlıklarının meselelerini açık kalplilikle ortaya koymaya çalışmıştır. Hive'ye varışında Han'a ziyaret maksadını anlattıktan sonra şunları söylemiştir: “ Türkistan'daki Özbek devletlerinin kendilerini yabancı işgalinden korumak için bir tek çıkış yolu vardır. O da birbirleriyle iyi geçinmek ve birbirlerini desteklemektir. Bunu yapmak için aranızdaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırıp bir daha bozulmamak üzere sağlam bir işbirliği yapmalısınız. Bu işi kendi kendinize yapmak mecburiyetindediniz. Şayet birbirinizi zayıflatmaya, aranızdaki köprüleri yıkmaya devam dersanız, kuzeydeki hakiki düşmanınız sizleri mahvedecek yolları daha kolay bulacaktır ki, bu sonunda hepinizi üzecektir.”²⁵ Allah-Kulu Han'ı etkilemeyi başaran Yüzbaşı Conolly, Hive'deki görevinden başarıyla ayrılarak Hokand'a doğru yola çıkmıştır. Yarı yolda bir haberci ona Albay Stoddart'ın Emir Nasrullah tarafından hapsedildiği haberini getirmiştir. Bunun üzerine Buhara'ya giden Conolly de aynı kaderi paylaşmıştır. İngiliz subaylarının akıbeti, İngiltere'de Türkistan müslümanları aleyhinde büyük propagandaya sebep olmuştur. Bu ise, İngiliz hükümetinin Türkistan cihetinde ilerleyen Ruslara karşı baskısını hafifletmesine ve neticede, Rusların Türkistan'a daha rahatça girmelerine yol açmıştır.²⁶

19. yüzyılın başında Rus askeri diplomatları gibi, İngilizler de Türkistan bölgesi ve çevresinde kendi ülkelerinin nüfuzunu güçlendirmek için faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Türkistan'da İngiliz-Rus rekabetini inceleyen Haryukov, 1830'lu yılların başında İngiliz misyonerlerin Orenburg'da yerlilerin Hıristiyanlaştırılması amacıyla yerleşmiş olduklarını, ancak asıl amaçlarının Buhara ve Hive'yi Rusya aleyhine kışkırtmak olduğunu yazmaktadır.²⁷ 1838 yılında Britanya'nın Hindistan Valisi, Albay Charles Stoddart'ı Buhara Emiri'ne göndererek, Emir'den elindeki Rus esirleri bırakmasını istendi. 1839 yılında da Britanya-Hint kuvvetleri Afganistan'a saldırdı.²⁸ İngilizler, Buhara ve diğer hanlıklarla ilişkileri güçlendirme

²⁴Saray, Mehmet nezdinde, Macnaghtan to the Government of India, Kabul, August 21, 1840. Secret Letters and Enclosures from Persia, Political and Secret Memoranda 9/70, India Office, Londra. Zikreden Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasi Münasebetler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 45.

²⁵Saray, Mehmet nezdinde, Extract from a letter from Capt. Conolly, on a mission to Khiva, to the address of the envoy and Minister, dated 26 December 1840. Enclosure in Macnaghtan to th Secret Committee, February 26, 1841. Secret Letters and Enclosures from Persia, Political and Secret Memoranda 9/72, India, Office, Londra.

²⁶ Saray, Mehmet, a.g.e, s. 46.

²⁷ Çapraz, Hayri nezdinde, L.N. Haryukov, Anglo-Russkoe Soperničestvo v Tsentralnoy Azii i İsmailizm, Moskva 1995, s. 14.

²⁸Çapraz, Hayri nezdinde, A. Şepelev, Materialı dla istorii Hivinskogo pohoda 1873, Cilt I, Taşkent 1879, s. 55-56.

amacıyla Stoddart'dan bir yıl sonra Hive'ye subay J. Abbott'u, 1840 yılında ise yine subay olan Richmond Campbell Shakespeare ve Arthur Conolly'yi gönderdi. Bu sırada Rusya askeri kuvvetleri, Ural, Sibirya ve Hazar tarafından güneye doğru hakimiyetini genişletiyorlardı. Bu nüfuz mücadelesi içinde Rusya, 1839 ve 1840 yıllarında Buhara'ya askeri sefer düzenledi. Bu sefer dolayısıyla, Buhara Han'ı elindeki Rus esirleri ve onlara ait malları iade etti. Rusya ile ticareti yeniden başlattı. Rusya ile yakınlaşma kurulduktan sonra, Buhara Han'ı 1842 yılında İngiliz elçileri Stoddart ve Conolly'yi idam etti. 29 Aralık 1842 tarihinde Buhara ile Rusya arasında 9 maddelik antlaşma yapıldı. Bu antlaşmayla Rusya'nın Buhara ve yakın çevresinde politik ve ticari ayrıcalıkları arttı.²⁹ Kuzeyden genişleyen Rus nüfuzuna karşı, İngiltere de güneyden karşılık verirken, Buhara ve Hokand ise birbirleriyle mücadele halindeydiler. Bu mücadele yabancı güçlerin Türkistan'a nüfuzunu kolaylaştırdı. Hanlıkların bölgeyi etki altına almaya yönelmiş devletlere karşı yeterli teknik donanımına sahip silahlara sahip olmaması ise rakipleri daha da cesaretlendirdi. Özellikle Rusya, bir yandan ekonomik çıkarlarını güçlendirmeye ve korumaya yönelik, diğer yandan yayılma güdülemesi içinde, İngiliz nüfuzunu kırmak için sınırlarını askeri yöntemlerle Türkistan devletleriyönünde genişletmekten kaçınmadı.³⁰ Böylece Rusya, Hanlıkların kendi aralarındaki mücadelelerle zayıfladığı bir dönemde, İngiltere'nin Türkistan bölgesinde doğması muhtemel nüfuzunu da önlemek için fırsatları değerlendirdi.

²⁹ Çapraz, Hayri nezdinde, A. Şepelev, a.g.e., s. 58-67.

³⁰ Çapraz, Hayri nezdinde, L.N. Haryukov, a.g.e., s. 11-14.

4.2. Kaptan Grover, The Bokhara Victims adlı eserin Türkçe Çevirisi

BUHARA KURBANLARI

ÇOK MERHAMETLİ MAJESTELERİ

KRALİÇE'YE

Bu hikayeyi, Majestelerine ithaf etmeye cüret etmemin sebebi majestelerinin hizmetinde önemli bir diplomatik görevle gönderilen ve anlaşılamayan bir nedenle majestelerinin hükümeti tarafından terk edilmiş görünen iki İngiliz subayının sözde cinayetine ve korkunç acılarına Majesteleri'nin dikkatini çekmek umududur.

Majestelerine, bu olağanüstü davaya eşlik eden koşulların İngiliz ulusunu küçük düşürdüğünü ve Majestelerinin tahtının ışığını karartacak nitelikte olduğunu belirtmeyi görevim addettim.

Aynı zamanda, sadece Yarbay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin Orta Asya'ya diplomatik görevle gönderilen ve unutulan subaylar olmadığını belirtmeyi de görevim addettim.

Bu acı davanın tuhaf şartlarına bel bağlayarak bu hikayeyi Majestelerine ithaf etme cüretini göstermemdeki cesaretim için uygun bir özür kabul edilecektir.

Kendimi Majestelerinin sadık ve vefalı kulu olarak tanıtmaya şerefine nail olarak,

JOHN GROVER

Captain Unattached

Nisan 1845, Londra.

ÖNSÖZ

İLK BASKI İÇİN

1843 Temmuz ayında, diplomatik görevle ülkelerinin hizmetinde çalışırken Buhara Emiri tarafından mahkum edilen İngiliz subayları Yüzbaşı Conolly ve Yarbay Stoddart adına “İngiliz Ulusu’na Çağrı’yı yayınladım. O zaman bu subayların “hayatlarına dair yalın gerçeği ortaya çıkarma zahmetine girmeyen” İngiliz Hükümeti tarafından kötü kaderlerine terk edildiklerini belirttim.

Şimdi yaklaşık iki yıllık bir gecikmeden ve erişilen her türlü kaynaktan bilgi topladıktan sonra, bu savı dünyaya resmen ve açıkça tekrarlayacağım. Oldukça eminim ki aşağıdaki hikayeyi okuma zahmetine giren herhangi bir kişi, artık halkın önüne sermenin görevim olduğunu düşündüğüm gerçeklerden başka hiçbir tezatlık çıkarılamayacağına memnun olacaklar.

Albay Stoddart’ın karanlık kuyudaki ilk mahkumiyeti ile ilgili detaylar ilk kez açıklanacaktır.

Şimdiki baskıda, “İngiliz Ulusu’na Çağrı”daki bazı ifadeleri tekrar ettim. Bu, hikayenin farklı bölümlerini bağlamak için gerekiyordu. Bu baskıda ortaya çıkacak nedenlerden dağıtımını geri çektiğim o esere atıfta bulunmak anlamsız olurdu.

Bu eserde Parlamento Tartışmalarından yaptığım alıntılarının hepsi Hansard’ dandı. Tartışmayı harfi harfine fakat italik yazarak okuyucunun hususi dikkatini yöneltmeyi arzuladığım sayfalara kopyaladım.

Komiteye yapılan yardımlar için sadece bu ülkenin değil aynı zamanda Avrupa ve Asya basınına da teşekkürlerimi dile getirmeliyim.

Dr. Wolff’un cömert fedakarlığının arzulanmış etkiyi yapmaması üzerine sadece üzüntümüzü dile getirebiliriz. Bu dünyada başarıya hükmedemeyiz -sadece onu hak etmeye çalışırız.

Dr. Wolff’un ayrılışından beri Komite onun için endişeli ve 46 toplantı yaptı.

Bu küçük eserin basımının birkaç günü içinde Dr. Wolff aramızda olacak ve onun cömert fedakarlığının İngiliz Ulusu tarafından hakkıyla takdir edileceğini umuyorum.

Eleştirmenlerin, pek çok erkeğin kendini çalışmaya adayabilme şansına sahip olduğu bu zaman boyunca garnizonlarda ve kamplarda meşgul olmuş ve 15 yaşında ülkesine hizmet veren basit bir askerin yalın ve gösterişsiz cümleleri olduğunu göz önünde bulunduracağına güveniyorum.

ÖNSÖZ

İKİNCİ BASKI İÇİN

Bu baskı, altmış sayfa ek müsvedde olmasına rağmen, elçilerin kaderine ilişkin toplayabildiğim kanıtları mümkün olduğunca en kısa halde okuyucunun önüne serdiğim ve bu talihsiz adamların hala hayatta olduğu ihtimaline yönelik kendi düşüncelerimi beyan etmiş olduğum son bölüm hariç ilk baskıyla tamamen aynıdır. Ekler bölümünde, Dr. Wolff ayrıldığında Kraliyet ve Anchor, Honover Meydanı Odaları'ndaki toplantıların ve döndüğünde alması için Exeter Hall'daki toplantıların tutanaklarını ekledim. Bunlar basılı tutanaklardan aldıklarım. Ayrıca, Komisyon'un son tutanağını, Fona katkıda bulunanların düzeltilmiş bir listesini ve bütün dizinini ekledim.

J.G.

Ordu ve Donanma Kulübü

9 Haziran 1845

BÖLÜM I

1833 yılında, kolorduda bir teğmen olan Charles Stoddart, rütbesi düşürülerek yarı maaşla yüzbaşı rütbesine getirildi. O sırada Birleşik Hizmet Kurumu'nda sekreterlik görevi boştu ve 150 adaydan Yüzbaşı Stoddart seçildi. Konseyde olduğum için onunla tanıştım ve şans eseri, onun onurunu lekeleyen suçlamayı kaldırmaya vesile oldum. Yüzbaşı Stoddart bundan sık sık minnet duygularıyla söz etti.

1835 yılında, hükümet Bay Ellis'i İran'da bir göreve göndermeye karar verdi ve Yüzbaşı Stoddart'a askeri sekreter olarak bu göreve dahil olmasını teklif edildi. Bu teklifbana danıştı ve benim tavsiyemle görevi kabul etti.

STODDART'IN GÖREVİ

Bay Ellis İran'dan ayrıldığında Yüzbaşı Stoddart, İranlılar'ı Herat'taki kuşatmayı kaldırmayı ikna etmeye çalışmak için Herat'a gönderildi; bu olaydaki idaresinden dolayı binbaşı rütbesine terfi ettirildi ve Yarbay rütbesi aldı. Fakat bu terfi haberini ancak 1841 Haziran ayında Buhara'da esirken alabildi.

Yüzbaşı Stoddart Buhara'daki görevi hakkında bana danışmış olsaydı onu vazgeçirirdim. Stoddart, sade bir askerdi, bir asker onurunun hassas şuuruna sahip çok büyük cesaret ve kararlılık adamıydı; fakat bir bebekten daha fazla olmayan iradesi ile dürtü adamıydı. Bir kaleye saldırmak veya kaleyi savunmak için Yüzbaşı Stoddart'tan daha iyi bir adam bulunamazdı; ancak diplomatik bir görev için onun kadar amaca uymayan bir kişiye de rastlanamazdı.

Herat'taki görevini başarmış olarak Tahran'a döndü.

1838 yılında, Majestelerinin İran sarayındaki sefiri Sir John M'Neill Albay Stoddart'a 1000 ducat verdi ve onu Buhara'da diplomatik bir göreve gönderdi. Önce Meimanah'a gitmesi ve İran'ın kuzey-batı sınırını mahveden talan sistemini bırakması için oranın reisini ikna etmeye çalışması emredildi. Hepsinden öte esirlerin tutulmasına son vermeye çalışması için görevlendirildi.

BUHARA'YA VARIŞ

Buhara'da, orada bulabileceği her Rus mahkumun özgürlüğünü elde etmesi için elinden gelenin en iyisini yapması emredildi ve o ülkenin emiri veya kralı ile dostluk anlaşması imzalamalıydı. Yüzbaşı Stoddart'ın resmi görevleri bunlardı.

Meimanah'ta yalnızca önemsiz bir başarı elde etti. Buhara'ya Ramazan Bayramı'ndan iki gün önce ulaştı. Şehrin girişinde Mihmandar tarafından büyük bir saygıyla karşılandı ve ikamet için tahsis edilen ve Vezir Mahsum Berde Reis'in oturduğu yere çok yakın olan eve kadar süvari birliği eşlik etti.

Gelişinden hemen sonra Albay Stoddart, İran'dan ayrıldığında gözden düştüğü ve tutuklandığı haberlerinin İran'a ulaşmadığı Goosh Bekee'ye hitap edilen Sir John M'Neill'den getirdiği mektupları teslim etmek için veziri beklemesinin görevi olduğunu düşündü.

Reis mektupların selefine hitap edilmesinden aşırı derecede incinmiş göründü ve Albay Stoddart'a çok kaba davrandı. Ertesi gün albayı davet etti fakat vezir iade-i ziyaret yapmadığı için onagelmeyeceğini söyledi.

ATTAN İNMEYİ REDDETME

Bu haber Mahsum Berde'ye ulaşır ulaşmaz hemen Albay Stoddart'ın konağına gitti. Artık tavırları daha sertti. İlk sözleri, "Emir'in tüm düşmanlarını yok ettiğimi biliyor musunuz?" eğer şüpheli olursa Albay Stoddart'ı da aynı kaderin beklediğini ima ettiği anlamına geliyordu. Albay Stoddart Emir'in artık hiç düşmanının olmadığını duyduğuna memnun olduğunu söyledi.

Ramazan Bayramının ilk günü olan sonraki gün, Mihmandah, Albay Stoddart'a Emir'in³¹ onu görmeyi istediği ve Emir'i mesajını beklemek için şehir meydanı Registan'a yürüyerek gitmesi gerektiğini bildirdi. Albay Stoddart kendi hükümdarına böyle bir saygı

³¹Buhara Emiri Nasr-Ullah-Bahadur Han Melik-el-Mumenin'dir. Emir Seid'in ikinci oğluydu ve benim anlatma amacıma uzak ve okuyucuların Baron de Bode'nin çevirisi ile yeni yayınlanan Rus çalışmasında bulacakları bir dizi suç işleyerek tahta çıktı.

emaresini hiçbir zaman göstermediğini ve Registan'a at üstünde giderse şiddetten başka hiçbir şeyin onu indiremeyeceğini belirterek kesin bir şekilde bunu reddetti.

EMİR STODDART'I GÖRÜR

Bu, Emir'e iletilince Albay Stoddart'a at üstünde gitmesi için izin verildi. Bu yüzden Halk Meydanına birkaç görevli eşliğinde, baştan ayağa üniformalı bir şekilde gitti ve bütün ahali onu Registan'a at üstünde girdiğini ve atından inmeyerek gösterdiği olağanüstü cesaretigörünce şaşırıldı.

Emir, Büyük Mescit'ten dönüşünde halk meydanının bir yanından diğer tarafında geçti ve atının üstünde kalıp asker selamı veren Albay Stoddart'ı fark etti. Emir bir süre ona dik dik baktı ve sonra hiçbir şey söylemeden yanından geçip gitti. Saraya dönünce neden attan inmediğini sormak için Albay Stoddart'a bir mabeyinci gönderdi. Albay Stoddart, İngiltere'deki geleneğin böyle olmadığını aksini yapamayacağını söyledi. Sonra Emir davranışından tamamen hoşnut olduğunu söylemek için gönderdi; onun hemen saraya gelmesini istedi. Vardığında onu Emir'in istekleri dinlediği Arezahnahadındaki salona çıkan koridora yönlendirdiler. Takdim edilmeyi beklerken bir mabeyinciyaklaştı ve servile supplication (arzee bendaghane) almayı isteyip istemediğini sordu. Bu ifadeden rahatsız olan Albay Stoddart "Kimsenin kölesi olmadığını, onun servile supplicationsadece Tanrı'ya hitap ettiğini ve Emir'e söylemesi gerekenleri huzuruna kabul edildiğinde, ondan önce değil, ona söyleyeceği" cevabını verdi.

ÖZBEK ADABI

Hemen sonra tören ağası onu takdim etmeye geldi. Özbek kuralları takdim edilen kişinin kabul salonuna girerken kollarının altına ellerini koyan iki refakatçi tarafından taşınmasını gerektirir. Ülkenin geleneklerinden habersiz Albay Stoddart vaktiyle benzer durumlarda İstanbul'da uygulanan yöntemi benimseyeceklerini (onu hızlıca ilerletip, sonrasında aniden hükümdarın ayaklarına kapandırmak) düşünürken, onlar alışılmış tarzda ilerliyorlardı. Bu küçük düşürücü törene boyun eğmeye istekli olmadığından, bu görevlilerden kurtuldu. Şimdi tören ağası yaklaştı; Albay Stoddart'ın hiddetinin Emir'e karşı düşmanca niyet gösterebileceğinden korkarak, gizli silahının olup olmadığını anlamak için Albay'ın üstünü aramanın görevi olduğunu düşündü; fakat bu isteği onu güçsüz bir şekilde yere seren

bir darbe ile karşılandı ve Albay Stoddart saltanat kabul odasına yalnız girdi. Burada Özbek geleneklerini bilmemesi başka bir hataya sebep oldu.

EMİR İLE GÖRÜŞME

Emir'in kabul salonunun kapısına bir çığırkan yerleştirilmişti. Biri takdim edildiğinde, orada bulunan herkese hanın mutluluğu için dua etmesini yüksek sesle söyler. Albay, bu çağrının bizzat ona hitap ettiğini düşünerek, ciddi bir şekilde ellerini önünde birleştirip en ciddi haliyle İbranice doğaçlama bir duaya başladı. Bu sahne Emir'e sıra dışı gibi görünmüş olmalıydı ancak o yüz ifadesini korudu. Sonuna kadar sabırla dinleyip her zamanki gibi *Allahu Ekber* dedi ve sakalını okşadı. Sonra Albay Stoddart'tan hamili olduğu mektubu aldı ve söyleyecek bir şeyi olup olmadığını sordu. Albay olduğunu söyledi ve istendiğinde söyleyeceğini ifade etti. Ağırlandığından son derece memnun bir şekilde eve döndü.

Ramazan'ın ikinci gününün akşamında-varışının dördüncü gününde- Mihmandahı Emir'den bazı talimatları alması için Reis'e davet etmek için geldi. Üniformasını giymek istedi fakat mihmandar böyle bir törenin gereksiz olduğunu, olduğu gibi gelebileceğini, en ufak gecikmenin Rusya'dan yeni gelen karavanı denetlemek için Kağıthan adındaki sınır kasabasına yola çıkmak üzere olan Reis'i rahatsız edeceğini ve kaybedecek bir dakikanın olmadığını söyledi.

REİS

Bu yüzden Albay Stoddart hemen giyindi, kabul odasından önce gelen odaya girer girmez, on iki tane şüpheli bakışlı adamı görünce şaşırıldı. Şaşkınlığı arkadan tutulup yere atılınca başka duygulara yol açtı. Vücudu iplerle o kadar sıkı bağlandı ki tüm hareketlerden mahrum kaldı. Hemen ardından salonun kapısı açıldı uzun bir bıçakla kuşanmış Reis'in kendisi görüldü. Albay Stoddart artık son anının geldiğini düşünerek İbranice "Tanrı tüm günahlarınızı affetsin!" dedi ve sabırla sonucu bekledi. Reis kızgın bir yüz ifadesiyle ona yaklaştı, bıçağın ucunu göğsüne dayadı ve bir süre ona sabit bir şekilde baktı. Hareket etmediğini anlayınca, Kabil'de yaptıkları gibi İngiltere'den Buhara'ya gelen bir adam, casus diyerek başka kötü sözlerle birlikte ona küfretmeye başladı. Onu öldürmekle yine tehdit etti.

Onu öldürecekmiş gibi birkaç kez bıçağını kaldırdıktan sonra adamlara onu alıp gitmelerini emretti. Albay Stoddart dışarıya, caddeye taşındı.

GİZEMLİ KİŞİ

Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Taşıyanların sessizliği, taşıdıkları el fenerlerinin ışığında görünen çirkin simaları, onu büsbütün korkuyla öylesine sarstı ki, bu adamlardan onu bir yerden bir yere böyle sürüklemelerindense bir an önce öldürmelerini diledi. Sonra yere serildi. Görevlilerden biri gülererek “Kesinlikle bir büyücü olmalı ve ölüme mahkum olmadığının fakında olmalı çünkü bir insan için ölümlle yüz yüze gelmeyi böyle soğukkanlı karşılamak imkansızdır.” Tekrar tutulup kısa bir mesafe taşındı. Kapısı hemen sürgülenen karanlık bir odaya taşındığı için şimdi korkusu ikiye katlandı. Kollarını ve bacaklarını kıpırdatamasın diye hala iplerle bağlı bir halde nemli bir tahta ya da masaya yatırıldı. Kapının sürgüsünün tekrar açıldığını duyduğunda tahmin ettiği kadarıyla yaklaşık iki saat bu endişe ve korku hali içinde kaldı. Mum taşıyan görevliler önde olduğu halde bir adam içeri girdi. Bu kişi öyle örtünmüştü ki ateş saçıyormuş gibi görünen gözleri dışında hiçbir yeri görünmüyordu. Odanın yüksek kalan bir yerine oturdu ve mumlar önüne yerleştirdi. Albay Stoddart onu zar zor görebildi ve bu tebdili kıyafete bürünenin Emir’in kendisinin olma ihtimalini düşündü.

KARANLIK KUYU

Görevlilerin çok saygılı tavırları bu düşüncüyü doğruladı ve bu yüzden ona hitap etmenin görevi olduğunu düşündü. Tanrı’nın onu affetmesi için dua ettiğini, dostane niyetlerle İngiliz Hükümeti’nden bir görevle onun ülkesine gelen masum bir adamı mahkum ederek yanlış yaptığını, onu ağırlamaya istekli olmasaydı eğer, şehre girmesine izin verilmeden önce Vezir’e memnuniyetini bildirmiş olacağını ve başkentteki uzun misafirliğinden hoşlanmadıysa, sadece gitmesini emretmesini söyledi. Bilinmeyen kişi Albay Stoddart’ın konuşmasını sakın bir dikkatle dinledi. Söylediklerinin hepsini Emir’e anlatmasını söyleyerek ayağa kalktı. Albay Stoddart o zaman bu adamın emniyet müdürü olduğunu anladı.

O akşam, 21 fit derinliğinde, aslında kuyudan başka bir şey olmayan, inmek için tek aracın aynı zamanda mahkumlara yiyecek iletildiği bir ip olduğu yeraltında bir zindana

taşındı. Burada acısına ortak iki hırsız ve bir katil üç kişiye rastladı. Bu kuyuda iki ay hapsedildi. İçlerinden birinin bu korkunç yerde birkaç yıldır kaldığı zavallı kader ortaklarıyla arkadaş oldu ve biraz tütün almanın yolunu bulunca, tütün içerek zamanlarını geçirdiler.

Mahkumiyetinin ikinci gününde, Emir'den İslamiyet'i kabul etmezse hemen öldürülmesi talimatını alan cellat kuyuya indi.Vücudu ve aklı boyun eğdirildikleri korkunç acılardan zayıflamış Albay Stoddart, kesin bir felaketten kendisini korumak için gereken sadakat yeminini etti. Ancak bu hayatını kurtarmasına rağmen durumunu düzeltmedi.³²

³² Arkadaşım Albay Stoddart, gerçekten samimi ve dindar bir Hristiyandı. Son zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'nde bu ifademi destekleyecek Muhterem Justin Perkins tarafından 'Nesturi Hristiyanlar Arasında İran'da Sekiz Yıllık İkamet' başlığıyla bir eser yayınlandı. Bu ilginç çalışmada, arkadaşımın iki haberine rastladım. İlki sayfa 402'de şöyleydi:

'Aşağıdaki not bana bugün 1 Ocak'ta on beş ay önce Herat'ın surları altından alan bir Kürt ağa tarafından getirildi. Onu mümkün olduğunca güvende tutmak için Kürt, elbisesinin kenarını sökerek açmış katlar arasına yerleştirmiş ve yeniden dikmiş. Herat'tan binlerce mil uzaktaki evine ulaşınca bana verilmek üzere bir not aldığımı hatırlamış fakat nereye sakladığını unutmuş. Bir yıl sonrasında, elbisesinin kenarına diktiğini aklına gelmiş ve notu bana getirmek amacıyla Orooomiah'ın arkasındaki dağlardan bir günlük yolculukla gelmek için vakit kaybetmemiş. Bu, Kürt'ün güvenilirliği idi. Not, elbisenin kendisi gibi neredeyse yıpranmıştı, fakat yazı hala okunabiliyordu. Şöyleydi:

'Sevgili Arkadaşım,--değerli bir Kürt arkadaşım İsmail Ağa aracılığıyla, Orooomiah'daki İncil'in ilkelerini aşılama girişimini anlamaya olan ilgimi ifade etmek için birkaç satır yolluyorum. Tanrı siz kutsasın! Burada aynı zamanda sizin duacınız olan İbrahim Halil Han Afşar'dan, İsa'nın adının zaferi ve kendi sonsuz kazancınız için, sahip olduğunuz itibarı ve davanızın ilginç söylentilerini duydum. Kendi ortamında/muhitinde/camianda beni merhametle hatırla ve bana sadece kendin ve çalışman hatırına değil, ülkedeki arkadaşlarım hatırına da her zaman inan,

'Saygılarımla,
'CHARLES STODDART.'

'Herat yakınlarındaki Kraliyet Kampı,

'8 Eylül,1838.

'Hamiş: Yarın, Şah İngilizlerin tavsiyesiyle kuvvetleriyle ayrılıyor ve bu mutsuz şehir ve komşularında barış yeniden inşa ediliyor. Tanrı'ya şükür.
C.S.'

'Üsttekilerin yazarı, İngiliz Hükümeti'nin krala İran Majestelerinin Herat'ın kuşatmasını kaldırması talebini bildirmesi için büyükelçi tarafından gönderilen Yarbay Stoddart'tır.'

Sayfa 507'de şunu buldum:

'Doğu'ya dağılmış İngilizler arasında çok sayıda samimi dindar adamların olması ve onların arasında, ülkelerinin sadık hizmetkarları olmanın yanı sıra Tanrı'nın da aciz hizmetkarları olarak tanınmaktan utanmayan itibarlı askeri ve sivil memurların olması çok ilginç bir durumdur. Doğu İran'daki Herat sarayındaki son İngiliz Elçisi önceden İran'da da bulunan Albay Todd'du. Dindar bir Hristiyandır ve bizi mektupları ve nasihatları ile ferahlatmıştır. Bir başka dindar memur Albay Stoddart, çok daha uzak bir yerde tüm Orta Asya'da Avrupalılar tarafından en az bilinen, en ulaşılmaz noktalardan biri olan ve sahte peygamberin dininin en güçlü desteklerinden Buhara Hükümdarlığında elçiydi. Oraya ilk gidişinde Muhammedi bağınazlık onu hapsedti ve söylendiğine göre vahşi bir ölüm veya lanet dine dönmenin korkunç seçeneğine boyun eğdirildi. Daniel'e sığınağında zarar

“Ahi dura terra, perche non t’apristi?”

Hapsedildiği bu korkunç zindan özellikle zavallı mahkumları kızdırmak için beslenen her tür iğrenç haşarat türü ve sayısız kene ile dolup taşıyordu ve bu hapishanede, eskaza, herhangi bir mahkum yoksa bu haşarat ölmesin diye çiğ et parçalarıyla beslenirdi.

Bu kötü hapishanede talihsiz arkadaşımın maruz kaldığı hakaretlerin çoğu öyle korkunç mahiyetteydi ki yayınlamaya cesaret etmedim.

HAPSEDİLMESİNİN SEBEBİ

Elbette daha önce bahsettiğim, hükümeti onu kaderine terk eden ülkesinin meselesi yüzünden asil düşünceli bir İngiliz subayının cefasının düşüncesi melekleri ağlatmaya yeterlidir ve siz değerli okuyucular böylece etkilenmediyseniz sorarım

‘Se non piangi, di che pianger suoli?’

Benim açımdan, bu dehşeti yazarken kan parmak uçlarımı karıncalandırıyor.

Bu iğrenç zindanda iki ay kaldıktan sonra, emniyet müdürünün evine nakledildi. Sonra alenen Hristiyanlık’a döndüğünü İslamiyet’i kabul etmeye mecbur bırakıldığını açıkladı. Emniyet müdürü ona tüm eşyalarına Emir tarafından el konulduğunu, evraklarının yandığını ve araç-gereçlerinin³³müzayedede satıldığını ve hapsedilmesinin sebebinin, Albay Yüzbaşı tarafından getirilen mektupların sahte olduğuna, Buhara’ya sadece hain amaçlar için geldiğini ve aslında berbat bir ajandan başka bir şey olmadığına Emir’i ikna eden Reis olduğunu söyledi.

vermesinler diye aslanların ağzını kapatan Tanrı, bu kulunu uzak ve kederli mahkumiyetin tehlikeleri arasında sağ salim korudu ve kendi yargılanma baskısı altında, Charles Stoddart bizi ve İran’daki işçilerimizi unutmadığı gibi kardeşçe mektuplarıyla bizi ferahlattı.

‘ Fazla söze ne hacet, böyle İngiliz memurları- ve birçok insan- evet, vahşi bölgelere yayılmış çok kişi var ve cahil Asya’nın yüksek yerlerinde görevlendirilmiş İncil’in yayılması için hızla yol hazırlayan misyoner kılavuzlar var!’

³³Albay Stoddart’ın sekstantı Orenburg’a getirildi ve General Peroffsky, onu Albay Stoddart’ın ailesine geri vermek için iyi niyetle satın aldı, ancak kayboldu. Rusya’ya son gidişimde bu talihsiz mahkumun Buhara’da okuduğu kenarında onun notları olan birkaç kitap gördüm.

ABDÜLHALİK

1839-40 yılları boyunca Albay Stoddart iki kez daha tutuklandı fakat çok şükür ki kuyuda değildi ve her zaman olduğu gibi affedildi. Emir hiçbir zaman bu tutuklanmalarının ilki için herhangi bir nedenden bahsetmedi. Albay ikincisini, Emir'in, o süre zarfında Hive'de bulunan Sir Richmond Shakspear'a sığınabilir veya onunla konuşabilir düşüncesine bağladı.

Üçüncü mahkumiyetinden sonra Emir Albay'ı saraya taşıdı ve Emir'e erkek haremde büyük hizmetler sunan sonrasında Buhara'nın sadrazamı olan –hala olduğuna inanılan- Abdulhalik ismindeki aşçıbaşının gözetimine verdi. Burada, daha sıkı izlenmesine ve İslamdan tekrar eski dinine dönmüş bir Hristiyan'a hakaret etme özgürlüğüne sahip herkesin hakaretlerine maruz kalmasına rağmen Albay Stoddart'ın hayatı daha iyi olmuştu. Maruz kaldığı bu hakaretler, sıkıntı ve baskı tifüs ateşinin ciddi belirtilerinin gelişmesine sebep oldu.

ABDÜLSAMET

Albay Stoddart'ın şikayet etmek için çok zayıf olduğunu düşünen ve bir Hristiyan'ın hayatına çok az önem veren Abdulhalik'in hizmetçileri onu birkaç gün yiyeceksiz bıraktı. Emir, her gün ona yiyecek getirildiğini görerek hayatını kurtaran kendi doktoru-harika bir adam- Mausam et Junet'i göndermeseydi, şüphesiz ki ölmüş olurdu.

Uzun ve geçmek bilmeyen bir nekahat döneminden sonra, Emir onu Buhara'daki en büyük hainlerden biri Naib Abdulsamet Han'a (Dr. Wolff, Buhara'ya geldiğinde Emir'in talimatıyla evinde ağırlandığı kişi) gönderdi. Burada kesinlikle daha fazla özgürlüğe sahipti ve ilk kez Kabil'deki arkadaşlarıyla iletişim kurma imkanı buldu. Bu adam buna izin vererek, şüphesiz ki, çok iyi bir avans aldı.

İlk mahkumiyetinden sonra öldürüldüğü haberi İngiltere'ye ulaştı ve ailesi hemen yas tuttu. Ancak 1841 yılında, Albay Stoddart'tan, arkadaşlarından ölümüyle ilgili söylentilere inanmamalarını isteyen birkaç mektup aldılar.

Aşağıdaki mektup Albay Stoddart tarafından o zaman yazılmış ve Londra'ya 3 Kasım 1841 yılında ulaşmıştır. Mektubu gözler önüne sererek Dışişleri Bakanı'ndan aslını

istediğimde Albay Stoddart'tan 1839-40 yılları boyunca çeşitli haberler alındığına dair resmi olarak bilgilendirildiğimden bahsetmemin doğru olduğunu düşünüyorum.

STODDART'IN MEKTUBU

“Buhara 26 Haziran 1841,

Saat:22.00

“Haber alıp vermeden acı dolu üç yıl geçip gitti. Sevgili arkadaşlarımın ne yaptıklarını sorma cüretini ve İran'dan iletilmek ve Dışişleri Bakanlığı'na bırakılmak üzere cevap olarak birkaç satır için yalvarma cüretini gösteriyorum.

“Tanrı beni olduğu gibi sizi de korumuş olsun ve hayatınızı neşelendirmek için merhametiyle pek çok iyilik versin! Bana göre budeğişim dünyasında kalan her şey bana faydalıdır çünkü bir süre kendimi kaybettimve açıkçası arkamda bıraktıklarına değer vermedim. Ancak sevdiğimiz rahmette tekrar buluşmayı umut ettiklerimbaşıboşların itaat edip ölümün gri parmaklıklarını alt edeceğini tahmin etti.

Ancak henüz zamanım gelmedi ve önümdeki “gediğe bir kez daha” yürüdüm. Bu çağrı ne zaman gelirse, kalbimin, bize rehberlik eden, tek gücümüz ve umudumuz olarak hiçbir zaman terk etmememiz gerektiğini bildiğimiz Tanrı'ya huzur ile bağlı olması için dua edin.

“Buhara'daki bütün çalışmalarımı anlatmak için özgür olmadığımı benden ayrıntılı bir mektup beklememelisiniz. Başlangıçta bana karşı olan zorluklar yaz ortasındaki kar gibi yavaş ve kesin bir şekilde eridi. Artık sadece kazandığımız topraktan ayrılmak için hükümetten bir mektup bekliyorum... Özbekler başından beri çöl topluluğu olmuşlardır. Herat'taki başarıdan sonra benim buradaki varlığım, onların hassasiyetinin bir nebze tadını kaçırdı.

Kabil'deki kılıç ve Hive'deki kın mevcut durum üzerindeki böyle muazzam değişiklikleri etkilediğinde, bizim kuruluşumuz Tanrı idaresinde gibi algılandı ve ben geldiğimde İngilizler'in kim olduğunu hiç duymadığını ileri süren bu insanlar yeni komşuları karşısında titredi ve şimdi kızgınlıklarını şiddetle reddediyorlar. Bunu Hint seferi olarak adlandırıyorlar fakat etkileri Baltık'a kadar hissediliyor... 1838 Temmuzundan sonra ilk kez

geçen hafta bir paket aldım ve kendimi yaşlı bir 39'luk Binbaşı olarak buldum. 'Sürat teknesi' olarak adlandırıldığı Hudson'da bir istibot olarak uyarlanan Colleton'un ponton sal sisteminin adımlarını tarif ediyordum. Hindistan'da bulunmuş olan dinleyenlerden birisi şöyle dedi: "Siz Frenkler tarafından yapılmış o kadar çok güçlü şeyler gördüm ki korkarım ki Tanrı'nın varlığında bile, sonunda hepiniz inançsız olacaksınız." Bu düşünce karşısında ürperdim. Ancak o kadar doğru ki, bilgelik eğer 'başlangıcında' ve ilminde bulunmazsa boş adamları sık sık baştan çıkartır. Bu adamlar Platon'un bizim Saviour ile çağdaşı olduğu ve O'nun mucizelerini duyduktan sonra Tanrı'dan geldiğini düşündükleri ancak cahillere hitap eden ve bilgin ve alimlerin riayet etmek zorunda olmadıkları bir hikayeleri var! Yazık! Bu sahte hikaye nasıl da bu tatbiki gerçeği gülünçleştiriyor!

"Saygılarımla,

"CHARLES STODDART"

Bu dönemde, Albay Stoddart'a herhangi bir ölüm haberine inanmayacağımı garanti eden bir mektup yazdım. Bu mektubu Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla gönderdim ve hiçbir zaman cevap alamadım.

YORUMLAR

Bu güzel ve dokunaklı mektubu yazarken zavallı arkadaşımın duyguları kimbilir nasıldı! Onun durumunu düşünmek için kendimize bir ara verelim. Albay Stoddart İngiliz hükümeti tarafından büyük öneme sahip bir görev için gönderildi. *Üç kez* hapsedildikten sonra gönderilme amacını tam anlamıyla başardı ve öyle dehşete maruz kaldı ki demir gibi bünyesinin onlara karşı nasıl dayandığı olağanüstüdür. Buhara'yı kolayca terk edebilirdi ancak başlangıçta ona karşı olan tüm engellerin üstesinden geldikten sonra, *hükümetten "kazandığın toprağı terk et!" talimatını endişeli bir şekilde bekliyordu.* Böyle bir emir ona ulaştı mı? Hayır! Diyorum. Hiç yazıldı mı? Aberdeen Kontu'nun talimatıyla bana sunulan belge yığınının arasında böyle bir mektubun kopyası-bu sadık elçi adına İngiliz hükümeti tarafından yapılan -en küçük- bir çabaya beni inandıracak hiçbir belge- bulunmadı. Ve neden olmalıydı? Albay Stoddart kimdi? Aristokrasiye mi bağlıydı? Parlamento veya başka bir görüşün destekçisi miydi? Akrabası terk edilirse yaygara koparabilecek ilişkilere mi sahipti?

Bunların hiçbirisi değil. Albay Stoddart sadece paralı bir askerdi-cesur, onurlu ve dürüst bir adam- ve bu yüzden düşünmeye değmezdi.

Eğer düzenli maaş alan bir diplomat olsaydı zahmet etmek için bazı nedenler olabilirdi. Fakat muhtemelen kimsenin umursamayacağı bir adamla ilgili gürültü yapmak, maaş veya ödeme bakiyesini soruşturmak için değilse, gerçekten bu düşünce Downing Caddesi'ndeki halı kaplı ve rahatça ısıtılmış odalarındaki diplomat beyefendilere oldukça saçma görünmüş olmalıydı ve belki de şimdi kendi açılarından biraz çabayı gideren kurbanlarının korkunç ıstıraplarına kafa yorarken gülümsüyorlardır.

İngilizler gibi geniş ilişkileri olan bir hükümet, büyük kişisel tehlikeleri olan önemli görevlere zeki adamları göndermek için sık sık fırsat bulurlar. Konunun yabancıları okurlar, doğal olarak bu önemli görevlere kadrolu tecrübeli diplomatlardan birinin gönderildiğini düşünecektir. Tabi ki hayır! Bu beyefendiler hiçbir zaman kişisel tehlike olan yerlere gitmez. Bir Albay Stoddart seçerler. Görev başarılı olduysa Downing Caddesi'ndeki bu beyefendiler onu göndermedeki zekalarından kendilerine pay çıkarırlar; başarısız olursa elçilerine '*masum bir seyyah*' derler ve sakince '*Que diable allait il faire dans cette galere*' derler.

COĞRAFİ BİLGİ

St. Petersburg'da İngiliz vekili huzurundaki Kont Woronzow, ben Dr. Wolff için İmparatorun yardımını isterken, Kont Woronzow diyorum, General Peroffsky onun özgürlüğünü sağladığında görevini terk etmediği için gerçekte Albay Stoddart'ı suçladı. Kont'a, arkadaşımın onurundansa kendi hayatını feda ederek tamamen doğru davrandığını söyledim.

Downing Caddesi'ndeki bu beyefendiler, bariz şekilde onların işini azaltan ve tamamen korkunun suretinin bile lüzumuna son veren bu askeri diplomatlar ile ilerlemeyi benimsemişler. Tek yapmaları gereken öldüklerini söylemekti: "Adam öldü ve bunun sonu yok."

Zavallı arkadaşımın olayında Salih Muhammet'in yalan ifadesi (adam artık mahkum bir alçak) Downing Caddesi'ne ulaşır ulaşmaz, Kraliyet Coğrafi Topluluğuna Buhara'nın dünyanın neresinde bulunduğunu sorma zahmetine bile girmeden, Albay Stoddart'ın 'İran'daki Buhara'da!' öldüğünü resmen ilan ettiler. Okuyucuyu şuanda şaka yapmadığıma

temin ederim. Yukarıdaki hazin gerçek 1843 Mart ayındaki “Aylık Ordu Listesi” içinde bulunacaktır.

Bu cehalet göstergesinin “Yıllık Ordu Listesi”nde de devam ettirilebileceği korkusuyla Harp Bakanı’na, böyle bir hatayı engelleme arzumu belirttiğim bir mektup yazdım ve ona Buhara’nın İngiltere ve Galler’in iki katından daha büyük bağımsız bir ulus olduğunu ve en az *Rusya* veya *Çin* kadar İran’la alakasız olduğunu saygılı bir şekilde söyledim.

Cevap olarak bir teşekkür mektubu ve “İran” kelimesinin “Yılık Ordu Listesi”nden çıkarılacağı haberini aldım. İşte böyleydi!

BÖLÜM II

Buhara Emiri Rusya'ya bir elçi göndermeye kararlıydı. Albay Stoddart'a eşlik etmesini teklif etti. Albay memnuniyetle eşlik etmek istediğini fakat önce kendi hükümetinin iznini almadan yapamayacağını söyledi.

Bu endişeli durumda zavallı arkadaşımın duygularının mücadelesi korkunç olmalıydı. Buhara Emiri'nin teklifini kabul etseydi birkaç ay içinde Orenburg'da özgür olacaktı ve iki ay sonra da İngiltere'de olabilirdi. Özgürlük aşkı ve İngiliz elçisi görevi arasındaki mücadele çetin olmalıydı. Ancak arkadaşımın ilkelerini o kadar iyi biliyorum ki acı verici olan bu mücadele, bir anlıktı. Kısa bir kelime hemen bütün belirsizliği dağıtmıştır: bu kelime *görev*'di- gerçek bir askerin her zaman aklında olan bir kelime.

CESARET NEDİR?

Kurban sakın bir şekilde kendini kaderine teslim eder, Tanrı'sının merhametine bırakır ve sonuçların sorumluluğunu bu görevi ona yükleyen kişilere bırakır.

İngiliz askerini veya denizcisini bu görev duygusu, emirlere tam itaat ve kimsenin *gereksiz tehlikeye* maruz kalmayacağına olan kati bir inançtır.

Ahlaki ve hatta fiziksel cesaretin doğuştan değil sonradan edinilen özellikler olduğu düşüncesindeyim. Napolili ve İspanyollar Fransız veya İngilizler gibi savaşmıyorsa, sebebi İngiliz askerleri komutanı tarafından bırakılmayacağına veya gereksiz tehlikeye maruz kalmayacağından oldukça eminken, onların reisleri veya hükümetleri tarafından terk edilmeyeceklerinden hiçbir şekilde emin olmamalarıdır. Ancak Kabil'deki mahkumları terk etmek için verilen emir ve Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin kaderi üzerine derinlemesine düşünseydi, hükümetine aynı güvene sahip olmayabilirdi. Artık Fransız askeri kumandanına ya da hükümetine güvenmemek için bir nedene sahip değil.

Birkaç yıl önce Nepal ve Roma arasında seyahat ederken, ülke o kadar çok eşkiya ile doluydu ki korumanın gerekli olduğu söylendi ve arabamı (at arabası) koruması için arabacı yerindekarabinayla dolu arabayı süren bir onbaşı tarafından kumanda edilen dört *İtalyan askeri* hazırды.

İTALYAN ASKERLERİ

Yanıma oturdum ve onun kendi halinde çok zeki ve yaşlı bir asker olduğunu düşündüm. Sohbet esnasında, saldırı durumunda, bizi savunmak için askerlerine güvenip güvenemeyeceğimi sordum.

Çok sakın bir şekilde “Kendi açısından, kendi postunu koruması gerektiği için kesinlikle güvenemezsin” diye cevap verdi.

Bir askerın kaçmayı düşünmesi ve dahası bunu itiraf etme arsızlığına sahip olması karşısında şaşkınlığımı ifade ettim.

“Yüzbaşı, bengördüğünüz gibi, İtalyan askerlerinin basit bir onbaşıyım, size yalan söyleyemem; siz bana soru sordunuz, ben de size doğruyu söyledim. İngiliz süvari koruması görevini terk etmektense parçalara ayrılmayı tercih edeceğinin farkındayım fakat durumlar tamamen farklı” diye cevap verdi.

“Nasıl yani?”

“Şimdi düşünün, bir İngiliz asker görevini icra ederken kolundan vuruldu, akıbeti ne olurdu?”

“Emekliliğini ve kalan günlerinde onu rahat ettirecek bir emekli maaşı alırdı. Ya sen? Diyelim ki kolunu kaybettin?”

ZEHİRLEMeye TEŞEBBÜS

“Elbette emekli olurdum; ancak emekli maaşına gelince (burada komik bir ıslık çaldı)- Yo, hayır, ben Aziz Gennaro adına caddenin köşesinde dileniyor olurdum. Maaşlı-var ama az-bir *Jandarma* onbaşı ve ekselansları gibi soylu beyefendilerin bana takdim ettikleri (burada, cebimden bir başlık çıkardığımı gördüğünde bir eliyle üniformasının şapkasını çıkardı, diğer elini yavaşça bana doğru uzattı) *regalo* ile yaşamanın yolunu buluyor ve sefa sürüyorum. Aslında şu anki durumumdan o kadar memnunum ki bunu sürdürmenin tek yolu olarak sapasağlam kalmaya kararlıyım. Bize emeklilik ve emekli aylığı vermeleri -eşkiyalar

tarafından ele geçirildiğimizde- bize hükümetimiz tarafından terk edilmediğimizi gösterir ve biz Napolilier'in de siz İngilizler kadar iyi savaştığımızı anlayacaksınız.”³⁴

Bu oldukça uzun aradan sonra, hikayeme dönüyorum.

Artık Albay Stoddart Naib'in çoğu kez onu zehirlemeye teşebbüs ettiğini fark etti ve sürekli tetikteydi. Bu alçak herif muhtemelen çok fazla para umuduyla bu amacını başka yöne çekti, ki Albay Stoddart onun para hırsını harekete geçirmeyi başarmıştı.

EMİR KRALİÇE'YE YAZAR

Bu dönemde Emir ona nezaket belirtileri gösterdi, fevkalade ayrıcalıklı davrandı ve aynalarını yeniden sırlamayı, termometre ve dumansız yanan mumlar temin etmeyi istedi.

Sultan'dan Emir'e Albay Stoddart'ı özgürlüğüne kavuşturmasını isteyen bir mektup geldi. Bu, onu İngiltere Kraliçesi'ne, Emir'in Majestelerine, (Albay Stoddart'ın ifadesine göre) Albay'ı özgürlüğüne kavuşturması halinde onunla barışıp barışmayacağını sorduğu bir mektup yazmaya ikna etti.

1841 yılında, Rus Elçiliği'nin geldiği bilgisi Buhara'ya ulaşır ulaşmaz, Elçilik ayrıldığında Emir resmen Orenburg yoluyla Albay Stoddart'ı gönderme niyetini açıkladı ve hatta bazı eşyalarını, diğerlerinin arasında, kılıcını ve üniforma şapkasını da iade etti.

7 Eylül 1841'de, Rus heyeti Albay Stoddart ile ilk görüşmesini yaptı ve ona görevlendirildikleri gibi mektupları verdiler.

RUS HEYETİ

Hemen ardından, savaşta olduğu ülke Hokand'a doğru yola çıktığında, Albay Stoddart'a Rus elçisinin evinde kalmasını emretti. Böylece oraya yerleşti ve nazikçe ağırlandı. Vezir buna karşı çıkmaya ve Stoddart'ı elde tutmaya can atıyordu ancak Vezir'in adamlarından biri olan Mirza Zekeriya Vezir adına Albay Stoddart'ın teslim edilmesini talep ederek elçiliğe geldiğinde Albay idam edileceğinden emin olduğu için gitmesine izin

³⁴ İngilizler subayların hükümet tarafında terk edildiği, hapsedilebilecekleri ve hatta fütursuzca öldürülebilecekleri elçiliklere gönderildikleri fikrine gelelim ve Napolili onbaşı gibi onlar da kendilerine dikkat etmeye ve akıllarını menfaat ve istenmeyen olaylar hakkında düşüncelerle doldurmaya başlayacaklar.

vermemeleri için ciddiyetle dua etti. Rus Elçisi onu rahatlatarak, yanında Albay Stoddart olmadan dönmemesini kesinlikle emrederek kendi tercümanı M. Kostrominitoff'u onunla gönderdi. Vezir Albay Stoddart'ı tutmak isterken M.Kostrominitoff elinden tuttu ve o olmadan ayrılmayacağını söyledi. Sonra her ikisinin de elçiliğe dönmesine izin verildi.

Emir'in Yüzbaşı Conolly'nin Buhara'yı ziyaret etmesine izin verdiği 11 Kasım'a kadar ilişkiler böyleydi. Albay Stoddart Yüzbaşı Conolly'nin mektubunu bu istekte bulunarak Emir'e gönderir göndermez kabul edildi çünkü birkaç tüccar bu subayın Orta Asya'daki görevinin, Hokand ve Hive Hanlıklarını ona karşı harekete geçirmeye çalışmak olduğunu bildirdi ve bu yüzden Yüzbaşı Conolly'yi kendi devletine almak için çok istekliydi.

CONOLLY'NİN GELİŞİ

Gerçekten öyle çok kaygılıydı ki Hokand'la savaş hali bir mektubun o şehre iletilmesini çok zor ve tehlikeli bir iş haline getirdi. Yüzbaşı Conolly'ye cevabını iletmeyi başarırca bir köleye özgürlük vaat etti.

Emir'in isteğini kabul ettiği nazik ve saygılı yakınlıktan cesaret alan Yüzbaşı Conolly, birçok zorluktan sonra, Emir'in Hokand'a ulaşmak için izlemesi gereken yola aşına olmasın diye sadece Taşkent üzerinden gelmesi şartıyla izin veren Hokand Hanı Muhammet Ali'nin iznini almayı başardı.

Ülkenin durumundan dolayı birçok zorluktan sonra, Yüzbaşı Conolly valinin Emir'in Hocent'te olduğunu söylediği Çizak'a ulaşmayı başardı. Kibar bir ağırlama umarak aceleyle oraya gitti ancak Emir çoktan o kasabadan ayrılmıştı ve Yüzbaşı Conolly Mehram adındaki bir yerde ona yetişti.

Yüzbaşı Conolly'nin gelişinden haberdar edilen Emir hemen huzuruna getirtti. Göze çarpmadan iki saat kalmasına izin verilen halısız bir çadıra yönlendirildi.

YÜZBAŞI CONOLLY

Ordunun yanında olan Naib Abdülsamet Han'ın gitmesi yönünde Emir'den talimat geldi ve bu adama Yüzbaşını 9 Kasım 1841'de ulaştıkları Buhara'ya hemen götürmesi emredildi.

Gidişinin hemen ilk gününde Yüzbaşı Conolly gelir gelmez Albay Stoddart'a, saygılarını sunmak için ziyaret etme niyetini ve isteğini belirttiği bir mektup gönderdi; ancak Naib böyle bir adımın Özbekadetlerine tamamen aykırı olduğunu söyleyerek buna karşı çıktı. Kendi hemşerisini görmek için çok sabırsız olan Albay Stoddart Rus komisyonuna bir görüşmeye izin verilebilir diye Emir'in iznini almak için rica etti.

Artık Albay Stoddart'ın Rus elçiliğinde kalmasının onu makul bir para kaynağından mahrum ettiğini anlayan Naib Emir'e başvurdu ve onu sadece bu görüşmeye izin vermemesi için değil, aynı zamanda Albay Stoddart'ın tamamen taşınmasını ve Yüzbaşı Stoddart ile beraber Naib'in evine yerleşmesi için ikna etmeyi başardı.

EMİR İLE GÖRÜŞME

Bu sırada Emir'in yeni misafiri ile ilgili niyetine ilişkin çok kasvetli haberler Buhara'da yayılıyordu. Bu söylentilere göre hapsedilme en hafif cezaydı ve kesin gözüyle bakılıyordu.

Emir'in talimatı dolayısıyla, tüm Rus elçiliğinin teessürüne rağmen, Albay Stoddart 11 Kasım 1841'de ayrıldı ve Naib'in evine yerleşmek için gitti.

Albay Stoddart'ı daha iyi kandırmak için, Emir aynı akşam Rus elçiliğinin girişinde bu subaya Rusya görevinde eşlik etmesini isteyeceğini resmen ilan etti.

15 Kasım 1841'de Yüzbaşı Conolly ilk kez saraya çağırıldı. Emir'in huzuruna kimse kabul edilmedi. Tören ağası tarafından sorgulandı ve "Neden geldiği, ne yapmayı planladığı ve mektup getirip getirmediği" soruldu.

Ertesi gün, 16'sında, her iki subaydan saraya gelmesi istendi. Emir'in huzuruna kabul edildiler -soğuk bir şekilde ağırlandılar fakat Rus elçiliğini ziyaret etmek için izin aldılar.

EMİR

Bu zamandan, 28 ya da 29 Kasım'a kadar kayda değer bir şey olmadı ancak o zaman bu subaylarla ilgili Emir'in nihai amacına yönelik kasabada dolaşan kötü haberlerden korkmuş ve Emir'in gazabının kendi evinde ulaşmamasını dileyen Naib, efendisine Yüzbaşı Conolly'nin sayısız ihtiyacını karşılamak için çok fakir olduğunu anlattı. Sonuçta Emir onlara kasabada bir ev tahsis etti ve masrafları için günlük 3 *tilla* (1L.10s.) verdi.

2 Aralıkta Emir bu iki beyefendiyi yeniden sarayına davet etti. Yüzbaşı Connolly'ye hitap ederek "Ona hiç mektup getirmediği için ajan olduğundan şüphelendiğini, Buhara'nın Afganistan kadar kolay ele geçirilemeyeceğini, onu hapsedebileceğini ve *İngilizler'in onu kurtarmak için birkaç birlikle gelmek zorunda olduğunu*" söyledi.

Yüzbaşı Conolly "İngiltere Kraliçesi'nin hiçbir zaman dış güçlere karşı böyle hileler benimsemeyeceğini, İngiltere gibi güçlü bir hükümetin Emir'in düşündüğü gibi öyle ikiyüzlülüğe düşeceğini bir an bile düşünmenin bir hakaret olacağını" söyledi.

Emir o zaman onları gönderdi ve sarayda berbat bir gece geçirmeye zorlandılar. Ancak ertesi gün kendi konutlarına dönmelerine izin verildi.

Bu arada Albay Stoddart'a önemli mektuplar getiren bir ulak geldi.

LORD PALMERSTON'UN MEKTUBU

Bu adam hemen saraya sevk edildi ve mektuplar, onları getiren kişinin kabul salonuna giden koridorun duvarına zincirlenmesini emreden Emir'e verildi. Kısa bir sürede Emir'in adamlarından biri bu ulağın yanına geldi ve "Gerçek inananların duasını söyleyebilir misin?" dedi.

Adam "Yalnızca tek Tanrı vardır ve....." diye başladı ve korkudan kalanını unutarak burada tereddüt etti. Anında kafası uçuruldu!

Bu adam tarafından getirilen mektupların ulaşması, içlerinden biri 1840 yılında Emir'in İngiliz Kraliçesi'ne hitaben yazdığı mektuba cevaben Lord Palmerston'un mektubu olduğu için zavallı İngiliz subaylarının kaderinde bir anlık umut ışığı yaydı.

Bu mektupta Lord Palmerston Emir'e *İngilizce*, Kraliçe'nin onunla yeniden dostane ilişkiler kurma eğiliminde olduğunu, Hindistan genel valisinin Emir'le subaylarından birini göndererek doğrudan bağlantı kurması için şimdiden emir aldığını yazdı.

Önce Emir bu habere olumlu yaklaşmaya istekli göründü fakat iyi düşünüldüğünde subaylarına tüm bunları sadece bahane farz ettiğini-memnun olmadığını- mektubun sadece Vezir'den geldiğini -onun mektubuna Kraliçe'nin *kendisinin* cevap vermesinin gerektiğini söyledi.

YÜZBAŞI ABBOT

Bu talihsiz mektup geldiğinden beri, Emir ve bu subayların arasındaki iletişim, özellikle Kabil'deki İngiliz birliklerinin yok edilmesi ve Sir Alexander Burnes'in ölümünden sonra gittikçe daha tatsız hale geldi.

16 Aralık 1841'de Emir, Yüzbaşı Conolly'ye eşlik eden Afgan sefirine 24 saat içinde Buhara'yı terk etmesini emretti. 20 Aralık'ta topçu birliğinin ağasının evindeki iki subayı tutukladı. Bu dördüncü mahkumiyetti.

Yüzbaşı Abbot Hive görevinin raporunda, General Peroffsky'nin Albay Stoddart'ın Rus Hükümeti'ne verilmesini talep ettiğini, Emir'in Albay Stoddart'ı mahkum edildiği karanlık kuyudan getirtip huzuruna kabul ettiğini, ona Rus Hükümetinin talebini söylediğini, Ruslar'ın ona iyi davranıp davranmayacağını ve teklif hakkında ne düşündüğünü sorduğunu anlatır. Albay Stoddart "Ruslar şüphesiz ki bana iyi davranır ancak kendi hükümetim beni istediğinde, sizin cevabınız ne olacak?" cevabını verdi.

GENERAL PEROFFSKY

Yüzbaşı Abbot ilaveten General Peroffsky'nin sonraları Albay Stoddart'ın salınması için teşebbüsünün doğruluğunu teyit ettiğini anlatır.

Eylül ayının sonunda St. Petersburg'a gidişimde, beni ziyaret etme şerefini gösteren ilk subay General Peroffsky'di. Arkadaşım adına onun bu iyi niyetli çabasına teşekkür ederek, Yüzbaşı Abbot tarafından anlatıldığı gibi, General bana Rus hükümetinin talimatıyla Albay

Stoddart'ın “*sivil seyyah*” olarak salınmasını istediğinde Orenburg valisi olduğunu, Albay Stoddart'ın hemen özgür bırakıldığını anlattı. General Peroffsky'a Buhara'dan *Rus talebiyle* ayrılmayı reddettiği söylenmişti. Bu bilgi beni çok şaşırttı ancak Albay Stoddart'ı sadece bir seyyah farz ederek konu hakkında kendisine daha fazla sorun çıkarmadı. General Peroffsky beni *eğer Albay'ın diplomatik bir temsilci olduğunun farkında olsaydı, en ufak bir zorluk olmadan onu Orenburg'a getirmiş olabileceğine* ikna etti.

LORD ELLENBOROUGH'UN MEKTUBU

Bir İngiliz temsilcisinin ‘*sivil seyyah*’ olarak iddia edilmesi fazla sıra dışı bir durum değil midir? Albay Yüzbaşı adına böyle bir talebin tek örneği bu olsaydı, birisi bir hatayla sonuçlandığını düşünmeye meyilli olabilirdi -ki General Peroffsky ve Rus hükümeti Albay Stoddart'ın Buhara'daki gerçek durumundan bihaber olabilirdi. Ancak Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly adına (en azından bu olayla alakalı tüm dökümanları önüme serdiklerini ileri sürdükleri Dışişleri Bakanlığı'ndan öğrenebildiğim kadarıyla) İngiliz hükümeti tarafından gösterilen tek çabanın, Hindistan hükümetini taahhüt ederek Lord Ellenborough tarafından Buhara hanına yazılan pek sıra dışı mektupta bulunduğu düşünülmelidir. Bu mektup, ilk başta, Lord Aberdeen'in talimatıyla önüme serilen belge yığınının arasında yoktu. Dışişleri Bakanlığı'nda Bay Hammond'un huzurunda tüm bu belgeleri dikkatle okuduktan sonra, bu beyefendiye bu muazzam belge yığını arasında beni zavallı tutsaklar adına herhangi bir gayret gösterildiğini düşünmeye sevk edecek en ufak bir parça bulamadığıma şaşırdığımı söyledim.

Bay Hammond'ın başka bir zarftan Lord Ellenborough'un unutulmaz mektubunun bir kopyasını çıkarıp zafer bakışıyla bana vermesi ve “Göreceksiniz Yüzbaşı Grover bir şeyler yaptık” diye bağırması o zamandı. Bu mektubu okuduktan sonra şaşkınlığım o denli çoktu neredeyse ellerimden düşecekti. Bay Hammond'a “Siz buna arkadaşlarım için bir şeyler yapmak mı diyorsunuz? Eğer bu mektup yerine ulaştıysa tüm çabalarımız artık boşunadır. Bu mektup zavallı arkadaşşıma son darbe olmalı” dedim. Bay Hammond şaşkınlıkla bana baktı. Belli ki mektup yerine ulaştıysa yol açtığı etkiyi ya yanlış anlamış ya da unutmuştu. Bir açıklama için endişeli bir şekilde bana baktı. Ben de açıkladım “Siz bu mektubu elçilerine yardım için İngiliz hükümeti tarafından gösterilen bir çaba mı diyorsunuz? Şimdi bu mektupta Lord Ellenborough onları yalancı ve ajan olarak ifşa ediyor. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nın Buhara Emiri tarafından topraklarının zaafını gözlemek için sahtekarcaelçi

sıfatına büründükleri şüphesiyle hapsedildiğini hatırlayacaksınız. Peki, Lord Ellenborough'un mektubu ne diyor?

MASUM SEYYAHLAR

“Bu iki İngiliz'in Buhara'da alıkonmuş mahkumlar olduğunun ona söylendiğini, tüm iyi ve aydın hakanların '*masum seyyahları*' yaralamak yerine koruduğunu, bu yüzden Majestelerinin onların özgür bırakılmasını emredeceğine inandığını ve bir daha onların topraklarına asla girmeyeceklerine garanti verdiğini söylüyor!”

Benim yorumlarım her İngiliz'in bu açıklamayı okuduğunda hissetmesi gereken kızgınlığı artırır mı?

Rus elçiliği Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin hala hayatta olduğu 17 Nisan 1842'de Buhara'dan ayrıldı. Kabil'deyken Yüzbaşı Conolly'den Lady Sale'in ve Teğmen Eyre'nin hikayelerinde bahsedilen bir mektup geldi.

BÖLÜM III

Okuyucu, muhtemelen, hükümetin Albay Stoddart'ın ölümünü "Ordu Listesi"nde resmen duyurmasına karşın, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin ailelerinin *ikinci kez* onlar için yas tutmasına karar vermesinin ve önceki olayda yaptığım gibi hükümetin inandığı bilginin doğruluğundan yalnızca benim şüphe duymamın nasıl olduğunu bilmek ister. İlk olayda Albay Stoddart'ın ailesinin onun için yas tuttuğu ve bu zavallı kurban, ölümüyle ilgili söylentilere hiçbir zaman inanmamalarını isteyen mektubu yazdıktan sonra bir söylentiyle öldüğüne asla inanmayacak en azından bir arkadaşı olduğuna ikna etmek için ona yazdım.

1840 yılında Cezayir'deyken bazı Fransız subaylar, bana Orta Asya'daki İngiliz diplomatların özverileriyle ilgili benim çok aldırış etmediğim bazı yorumlar yaptılar.

FRANSIZ GENERAL'İN YORUMLARI

Kraliyet Derneği'nin bir üyesi olarak Floransa'daki Bilim Kongresi'ne katıldığım sonraki yıl, seçilen ilk komite misket toplarına direndiği iddia edilen bir madde üzerinde inceleme ve deney yapacaktı ve ben de bu dört kişilik ekipte yer almak şerefini elde ettim. Grandük deneylerin kendi huzurunda yapılmasını istedi. Olay tüm Floransa'nın ilgisini çekti ve o sırada şehirde olan seçkin ordu ve bahriye mensuplarının çoğu ile bağlantıya geçmemi sağladı.

Bir gün yaşlı bir Fransız general bana Buhara tutsakları ile ilgili herhangi bir yeni bilgi alınıp alınmadığını sordu. "Alınmadığını düşündüğümü, arkadaşım olan Albay Stoddart için çok endişelendiğimi, tek tesellimin bu zavallı adamların salınması için İngiliz hükümeti tarafından her imkanın sağlandığına olan tam inancım olduğunu" söyledim. General bana tuhaf bir bakış attı ve "Hiç bu adamların İngiliz hükümeti tarafından *kasıtlı olarak gözden çıkarıldığını* düşündüğün oldu mu?" dedi. Ben de sesli bir şekilde güldüm. "Hayır, hayır General, 'Gaddar İngiltere'nin hükümeti' hangi eylem veya ihmalin günahından sorumlu olursa olsun, kendi devlet memurunu bıraktığı suçlaması beni güldüren bir suçlamadır." Ancak General çok ciddi bir şekilde baktı ve o kadar yavaş ve temkinli bir ses tonuyla cevap verdi ki artık gülmüyordum:

"Bu cesur subaylar Fransız olsaydı Buhara'da bir zindanda durmalarına izin verilmezdi. Söylediklerime çok az önem veriyorsunuz fakat burada hilenin foyasını meydana

çıkarma isteğinizden ve heyecanınızdan gördüğüm bu iki zavallı adamdan birinin arkadaşısınız bu konuyla ilgili en azından bazı araştırmalar yapacaksınız.”

General haklıydı. Zavallı arkadaşımın göreviyle ilgili bildiğim her şeyi düşünüp taşındım. Nice’e döndüğümde endişelerim günden güne arttı ve arkadaşımın çektiklerinin neler olabileceğini, onu asla bırakmayacak ve kesin kanıt olana dek ölümü için hiçbir zaman yas tutmayacak en azından bir arkadaşının olduğu kesinliğiyle rahatlamış olduğunu bilerek gecelerim sık sık uykusuz geçti.

ASKERİ SEKRETER

Fransız General’in ima ettiği gibi, bana göre anlaşılmaz diplomatik bir nedenle gözden çıkarılma ihtimali olabileceği müphem bir fikir üzerinde düşünüp taşınmaya başladım. Floransa ve Cezayir gibi geniş çapta ayrılmış yerlerdeki farklı subaylarla bu sohbetlerimi kafamda evirip çevirdikçe, şüphelerim ve tedirginliğim arttı. 1843’te bu elçilerin kaderi üzerinde duran gizemi ortaya çıkarmaya çalışmak için Buhara’ya gitmeye karar vererek aceleyle İngiltere’ye gittim.

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“13 Haziran 1843.

“Lordum,

“Uzun süredir Buhara’da tutulan Yarbay Stoddart benim çok değerli bir arkadaşımdır. Karadan gelen son postadaki verilere göre, o ve Yüzbaşı Conolly hala hayattalar ve bu yüzden akıbetiyle ilgili endişelerim yinelendi.

“Şimdi siz Lord Hazretlerine söylememin nedeni kendi masraflarımı karşılayıp tehlikeyi göze alarak derhal yola çıkmayı önermektir.

“İhtiyacım olan tek yardım seyahatimin amacının onaylanmasıdır. Şüphesiz ki bu beni Volga’dan Astrahan’a inmek için Rus hükümetinden izin almama olanak sağlayacaktır.

“Arkadaşımın serbest bırakılmasını sağlayamazsamya da Buhara’ya ulaşmada başarısız olursam, yine de, kendi tasarrufumdaki imkanlarla önemli olabilecek bilgileri elde etmede başarılı olabilirim.

“Bu düşünceleri siz Lord Hazretlerinin iyi niyetli değerlendirmelerine arz ederek,

“Sadık hizmetkarınız olmaktan

“Şeref duyuyorum,

“JOHN GROVER,

“Captain unattached.

“Lord Fitzroy Somerset’e,

“K.C.B.”

LORD FRITZROY SOMERSET

Lord ile uzun ve ilginç bir sohbet yaptım ve arkadaşımın akıbetine gösterilen ilgi ve karşılaştığım nazik ağırlamadan memnun bir şekilde Horse-Guards’dan ayrıldım. Lord’a gelecek hafta yola çıkmaya hazır olmam ve eve dönüşte hemen seyahatim için hazırlıklara başlamam gerektiğini söyledim.

22 Haziran’da Lord Fitzroy Somerset’ten 13 Haziran tarihli mektubumun konusu ile ilgili Lord Aberdeen ile görüşmemi tavsiye eden bir mektup aldım. Hemen Lord’a *kendi masraflarımı karşılayarak, kendi sorumluluğumda ve tehlikeyi göze alarak* acilen Buhara’ya gitme niyetimi ve Lord’un beni bir görüşme ile onurlandırmasını yazdım. Aynı gün müsteşar Bay Addington’dan sonraki gün Dışişleri Bakanlığı’na gelmemi rica eden bir not aldım. Ayrılışıma artık kesin gözüyle bakıyordum, hemen bankerlerime gittim, seyahatimin masraflarını karşılamak için bol sermayem olsun diye mülkümün satışını istedim ve ani bir ayrılış için diğer ayarlamaları yaptım.

Devlet müsteşarı ile ayarlanan randevumu yalnızca bana talimat vermek ve seyahat için son düzenlemeleri yapmak amacıyla olduğunu düşündüm.

BAY ADDINGTON

Hükümetin kendi masraflarımı karşılayarak Buhara'ya gitme iznini, en azından ne söyleyeceğimi duymadan, reddetmeye karar verebileceği ihtimali hiçbir zaman aklıma gelmedi.

Bay Addington'a takdim edilince, açıkça beni korkutmaya çalışarak üstleneceğim seyahatin tehlikelere dair uzun bir konuşma yaptı. Ona, başkomutana önerimi sunmaya cüret etmeden önce tehlike mevzusunu enikonu düşündüğümü, tehlikenin büyük olduğunu bildiğimi fakat iki İngiliz subayını ailelerine ve ülkelerine kavuşturma niyetimin benim gibi birinin hayatını tehlikeye atmaya fazlasıyla değer olduğunu, arkadaşıma saygımın büyük olduğunu, kaçabilirsem karanlık zindanın içini görme niyetimin olmadığını ve kendi güvenliğimi dikkate aldığımı söyledim. Niyetim, Orenburg'a kadar Rus egemenliğindeki yerlerden ilerlemek için Rus İmparatoru'nun iznini almaktı; o sebepten biri Hive'ye biri Buhara'ya seyahat amacımı farklı bir şekilde belirttiğim ve ilkinin topraklarından geçmek ve diğerinin emirliğine girmeme izin vermesini rica etmek için iki güvenilir ulak gönderdim. Orenburg'da bu ulakların dönmesi için sabırla beklemeliydim. Hive Hanı talebimi reddederse, rotamı Aral Gölü'nin doğusuna ayarlamalıyım.

Buhara Emiri olumlu bir cevap gönderirse, görevim İngiliz hükümeti tarafından belgelendiğinden (ve Kraliçe'den bir mektubum vardı) ve o olmadan seyahatim boşuna olacağından, ona tereddütsüz güvenmeliydim. Ona aklımın başında olduğunu ve soğukkanlı olduğumu, amacımı başaracağım konusunda kendime güvendiğimi veya her halükarda bu beylerin yaşayıp yaşamadığını ortaya çıkaracağımı söyledim.

Buhara Emiri teklifimi reddederse hemen İngiltere'ye dönmeli ve görevimin başarısızlığını hükümete iletmeliydim. Hatta yanımdaki eşyalarla ve hizmetimdeki araçlarla Buhara Emirliği'ne girmeyi bile başaramazsam, ülkem için yararlı olabilecek bilgileri edinebilmeyi arzu ettim.

Bay Addington "Seyahatinizin başka amaçları varsa bu başka bir mesele" diye cevap verdi. Bu yorumdan biraz incindim ve ona tek amacımın Albay Stoddart ve Yüzbaşı Colonne'nin serbest bırakılmasını sağlamak olduğunu, gözlerim ve algılarım açık olarak seyahat etmem gerektiğini ve böylece aletlerimin yardımıyla elde edilebilecek topografik ve coğrafi bilginin konuşmaya değer olabileceğini söyledim.

SALİH MUHAMMET

Bay Addington, burada, ilerlemenin en iyi yolunun Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly ile ilgili Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki tüm belgeleri bana söylemek olduğunu, düşünmek için birkaç güne ihtiyacım olabileceğini ve hala gitmeye istekliysen beni tekrar görmekten memnun olacağını söyledi. O zaman Bay Hammond ile tanıştım ve baştan sona dikkatli bir şekilde okuduğum büyük bir kağıt yığını önüme serildi. Bu belgeler arasında kanıt niteliğine yaklaşan tek belge Salih Muhammet'in ifadesidir. Bu adam Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin *halka açık* infazının uzun ve ayrıntılı bir açıklamasını yapıyor. Ancak bu İranlı sadece başkalarının ona anlattığını aktarıyor. Onun kendi ifadesine göre Yüzbaşı Conolly'ye katılması için Binbaşı Todd tarafından gönderildi. İnfazın "*hapishanenin dışındaki alanda*" gerçekleştiğini ve "*pek çok kişinin gösteriyi izlemek için toplandığını*" söylüyor. Hikayesi çok ayrıntılı ve "Cellatlardan biri bana yukarıdaki hikayeyi anlattı" diyerek son veriyor. Aslında bu İranlı *olayla ilgili hiçbir şey bilmiyor* ve özgür olmasına rağmen bu 'manzara'ya katılmaya zahmet etmiyor.

Bu belge imzasızdı.

Bu Salih Muhammet'e tekrar dönme ihtiyacını gidermek için, burada geçen mart ayında Meşhed'de karşılaştığı bu adamla ilgili Dr. Wolff'un söylediklerini anlatacağım. Doktor tarafından gedikli bir hain olarak tasvir ediliyor ve böylece halka açık infaz hakkında ne dediğini anlatıyor:

"Salih Muhammet bana ölüme mahkum edilen ve Albay Shiel'e ayrıntılı beyan verdiği kişilerin *başka iki kişi olabileceğini* ve celladın ona yalan söylemiş olabileceğini anlattı. Bunun yanı sıra iki şeyin bana son derece şüpheli geldiğini itiraf etmeliyim. İlk önce bana hikayeyi anlatan celladın Albay Stoddart'ın celladı olduğunu söyledi. Ertesi gün iki cellattan hangisinin Stoddart'ı öldürdüğünü sordum ve bilmediğini söyledi. Dahası Albay Shiel'den, Binbaşı Todd'dan çoktan aldığını farklı yerlerden öğrendiğim 120 toman talep etti."

Bu, Dr. Wolff'un 24 Mart 1844 Meshed tarihli mektubundan bir alıntıdır.

Binbaşı Shiel bu beyanları Dışişleri Bakanlığı'na göndererek sadece anlatıcının çekici bir genç olduğunu ekliyor. İranlı ilginç genç adamların dinleyici tarafından olumlu karşılanacağını düşündükleri bir yalanı kolaylıkla nasıl uydurdıkları şaşırtıcıdır.

BARON HÜGEL'İN ANEKDOTU

“Kasabada bulunan Mirza Avrupalı bir gezginin Camu’ya henüz ulaştığı haberiyle biraz önce döndü ve bazı zorluklardan sonra yabancının Kaşmir’den Lahor’a döndüğünü ve yalnızca gereksinimlerini sağlamak için Camu’da bir gün kaldığını öğrendim.

“Bu kişni Hindistan’da seyahat eden bir İngiliz beyefendisi Bay Vigue’den başkası olamayacağını düşündüm. Mirza da aynı düşünceye meyledince hemen Avrupa’dan bir seyyahla, değersiz olmakla beraber, kendi malzemelerimi paylaşmayı ve elimden geldiği kadar onunla ilgilenmeyi teklif eden kısa bir not yazdım. Kısa sürede dönen ve bana bir İngiliz yerine okuma yazma bilmeyen bir İranlı bulduğunu söyleyen Mohan’ı bu notla beraber gönderdim. Bu önemsiz olaydan seyyahların Hindistan’ın kuzeyindeki yerlilerin düşüncelerine güvenirken nasıl dikkatli olmaları gerektiğini göstermek için bahsettim. Mirza bu yabancının Avrupalı olmadığını çok iyi biliyordu fakat kendi ülkesinin vatandaşı olmasını içtenlikle istediğimi görünce kendi gözlemini gerçeğe göre değil benim duymaktan en çok hoşlanacağını düşündüğü şeye göre şekillendirdi. Bu kez hatamı kısa zamanda fark edeceğimi bilmesine rağmen gözümü açmaya teşebbüs etmedi. Bununla okuyucularım bu insanların durum gerçekten ciddi olduğunda ve gerçeği bulmanın zor olduğu zamanlarda yalana ne kadar az karşı çıktıklarını tahmin edeceklerdir.”

Bunu okuduktan sonra sanıyorum ki okuyucunun “Bir dakika dur Yüzbaşı, eğer gerçekten İngiliz hükümeti tarafından olumlu bir şekilde karşılanabilecek bir ifade olduğunu gösteremezsen senin Alman Baron’un hikayesinin Salih Muhammet’in hikayesiyle hiçbir alakası yok” diye haykırdığını duyuyorum.

Sevgili arkadaşlarım kesinlikle haklısınız. Ancak Baron Hügel’in hikayesinin hayata geçirilmesini savunmaya teşebbüs etmeden önce farklı bir açıklama yapmaya cüret edeceğim. Şöyle ki bazı durumlarda haberimin geldiği kaynaktan açıkça bahsetmenin akıllıca olmamasına rağmen, bu küçük çalışma sürecinde hiçbir zaman yeterli olduğunu düşünmediğim hükme sahip olmadan herhangi bir ifade, hatta ima bile öne sürmeyeceğim.

TEMİNAT

Artık Salih Muhammet’in ifadesinin İngiliz hükümeti tarafından olumlu karşılandığını göstermek için öne süreceğim tek kanıt, belirtildiği gibi, ne İngiliz hükümeti ne de hükümetle

herhangi bir şekilde bağlantılı bir kimse iki İngiliz elçisinin kaderi üzerinde süren gizemi aydınlatması umulan Dr. Wolff'un görevi için bir meteliği onaylamazken, Salih Muhammet'in bu ifadeyi vermek için 3000 ruble gibi büyük bir miktar aldığı yalın gerçeğidir, ki dahası bu iyi doktor Buhara Hanı tarafından hapsedilince ve bu harika adamın hayatını kurtarmak için küçük bir avans gerekli olabileceği zaman İngiliz hükümeti bu amaçla Yüzbaşı Shiel tarafından verilen miktarın güvencesini şart koştu ve *bu garanti verilip kabul edildi*. Dr. Wolff'un fidyesi için Tahran'daki İngiliz elçisine verilen miktarın, 400 L kadar, hemen ödendiği ve garantiden vazgeçildiği iddia edildi.

BayHammond'ın önüme serme nezaketinde bulunduğu Lord Ellenborough'un *masum seyyahlar* (okuyucuların sayfa 41'de görmüş olacakları) adına olan unutulmaz mektubu dahil tüm belgeleri dikkatli bir şekilde okuduktan sonra, ona ilk inancımın sarsılmadığını ve artık arkadaşımın öldürülmediğine inandığımı söyledim.

Bay Hammond Rusya üzerinden gitmeyi tasarladığımı duyunca Tahran'da bana yardım edebilecek bir elçimiz olduğundan neden İran tarafındaki güzergahı izlemediğimi sordu. Meşhed yolunun açık olduğunu ve konvoyların Meşhed'den Buhara'ya geçtiğini söyledi.

Ona, tabii ki, bunun en kolay güzergah olduğunu fakat *o tarafta aşılmaz engeller olması gerektiğini* yoksa Tahran'daki elçimizin bundan önce kesinlikle mahkumların haberlerini almış olacağını söyledim.

SİVİL SEYYAH

Mümkün olduğunca erken yola çıkmaya kararlı olduğumu, tavsiye edebileceği herhangi bir güzergahtan gidebileceğimi ve tekrar Bay Addington'u görmem gerektiğini ekledim.

Bay Hammond düşünüp taşınmam için bir iki gün izin almamı tavsiye etti. Ona kararımın verildiğini, düşünmek için fırsatın veya kaybedecek zamanın olmadığını ve müsaitse Bay Addington'u hemen görmem gerektiğini söyledim.

Kararımın kesin olduğuna çok şaşırılmış görünen müsteşarın huzuruna yeniden girdim. Bu yolculuktaki tehlikenin çok büyük olduğunu, Lord Aberdeen'in istediğim izni vererek

kendini haklı hissedeceğini düşünmediğini, *sivil seyyah* olarak arkadaşımın peşinde Buhara'ya gitmeme herhangi bir itiraz olmayacağını ve böyle bir seyahati üstlenmeye istekli olursam Lord Aberdeen'in hizmetindeki her yardımı bana seve seve sağlayacağını söyledi. Ona sivil seyyah olarak gidişimi tavsiye etmesine şaşırıldığımı söyledim çünkü bu şekilde Buhara'ya ulaşmadan çok önce kesinlikle casus olarak hapsedileceğimin veya o şehre ulaşısam bile sadece karanlık kuyuya girmek için olacağının pekala farkındaydı.

BAY ADDINGTON İLE YAZIŞMA

Önerimin memnuniyetle kabul edilmemesine şaşırıldığımı ve başarı durumunda değerli iki subayı ülkesine kavuşturacağımı söyledim. Amacımda başarısız olarak dönersem önemli olabilecek bilgiler getiririm. Eğer öldürülürsem İngiliz ulusu benim felaketimle günde 7 şilin kazanır.

Müsteşardan ayrılınca, seyahatim için tüm hazırlıkları yaptığımı, kendi *riskimi, sorumluluğumu ve masraflarımı* yüklenmeye hazır olduğumu, majestelerinin hükümetinden görevimin amacının tam onaylanmasından başka hiçbir yardım istemediğimi, ki onaylanmazsa Buhara'ya ulaşmaya çalışmanın ahmaklıktan daha beter olacağının o da pekala farkındaydı, önerime yazılı bir cevap gönderme nezaketine sahip olduğuna güvendiğimi anlamasını açık ve net bir şekilde ondan istedim.

26 Haziran'da Bay Addington'dan teklifimi reddeden fakat amacını o kadar yanlış belirten bir mektup aldım ki hemen aşağıdaki notu yazmamın görevim olduğunu düşündüm:

“Yüzbaşı Grover'dan Bay Addington'a.

“Ordu ve Donanma Kulübü, 25 Haziran 1843.

“Efendim, ayın 24'ündeki acil notunuzu aldım ve teklifimden bahsederken en önemli vasfının beyanını, yani seyahatimin benim kendi '*masrafım ve riskim*' dahilinde üstlenileceği, es geçtiğinizi söylemeye cüret ediyorum.

“Tüm resmi yazışmalarda bir teklife -yapılışı açısından mümkün olduğunca yakın bir şekilde ima etmek olağan olduğu için- bu ihmali düzeltme faziletine sahip olduğunuza inanıyorum.

“Sadık hizmetkarınız olmaktan

“Şeref duyuyorum,

“JOHN GROVER,

“Captain Unattached.”

“*Henry Unwin Addington*’a ,

“*Devlet Müsteşarı,*

“*Dışişleri Bakanlığı.*”

Cevaben Bay Addington’un mektubunun düzeltilmiş hali olan aşağıdaki notu aldım.

“Bay Addington Yüzbaşı Grover’a saygılarını sunuyor ve Bay Addington’un 24’ündeki acil notunda dikkatsizce yapılan ve Yüzbaşı Grover’ın bugünkü mektubunda Bay Addington’un dikkatini çektiği hatayı düzeltmekten büyük memnuniyet duyar.

“Bay Addington Yüzbaşı Grover’dan eski notun yerine bu yazıya iliştilmiş notun düzeltilmiş halini *yerine koyma* erdemi göstermesini ve sonrakini Bay Addington’a geri göndermesini rica ediyor.

“*Dışişleri Bakanlığı, 26 Haziran 1843.*”

Bu notta okuyucu önceki ve sonrakinin ilginç karışıklığını ve aslında devlet müsteşarının düşündüğünün tam tersini ifade ettiğini fark edecek.

RET

Ancak amacını tahmin ederek 24 Haziranlı mektubu geri gönderip yerine aşağıdaki ‘düzeltilmiş halini’ koydum:

“Bay Addington Yüzbaşı Grover’a selamlarını sunuyor ve onu Albay Stoddart’ın kaderi ile ilgili olarak bilgi edinmek için İngiliz subaylarının resmen gönderildikleri şekilde

kendi masrafları ve riski ile Buhara'ya gitme isteğinin Lord Aberdeen'a sunduğunu haber vermek istiyor.

“Lord Aberdeen, Bay Addington'a Yüzbaşı Grover'ı resmi statü ile yetkilendirmede kendisini haklı görmediğini fakat Lord hazretlerinin Yüzbaşı Grover'ın her ihtiyacını çok isteyerek karşılayacağını ve üstte belirtilen amaçlar doğrultusunda Yüzbaşı Grover sivil seyyah olarak Buhara'ya gitmeye istekliyse, araştırmalarını daha büyük bir çabayla ilerletmesi amacıyla ona emrindeki her türlü korumayı bahşedeceğini belirtti.

“Dışişleri Bakanlığı, 24 Haziran 1843.

“Yüzbaşı Grover'a.”

Üstteki yazışmayla ilgili yorum yapmak için burada ara vereceğim.

Sevgili arkadaşımın kaderiyle ilgili endişeyle dolu, birkaç yıl yaşadığım uzak bir ülkeden, arkadaşımın kaderi üzerinde asılı duran gizemi aydınlatmak için Buhara'ya yola çıkmaya kararlı bir halde İngiltere'ye döndüm.

HAYIR, TEŞEKKÜRLER

Bir asker olarak, kendimi başkomutana adadım. Görevim gereği Dışişleri Bakanlığı'na yollandım. Burada nasıl ağırlandım? Naçizane Aberdeen Kontu'nun huzuruna çıkma onurunu istedim. Bu reddedildi ve ben, önerimi desteklemek için hangi argümanları hazırladığımı duymadan besbelli onu reddetmeye karar vermiş mesuliyetsiz astlara kaba bir şekilde sevk edildim.

Okuyucu istediğim tek şeyin, yani casus olmadığımı gösterecek bir belgenin, reddedildiğini fark edeceklerdir ancak Aberdeen Kontu da yalnızca benim felaketime sebep olacağını çok iyi bildiği 'sivilseyyah' olarak beni bu seyahati üstelenmeye ikna etmek için teminat ile “Lord hazretlerinin benim her ihtiyacıma çok isteyerek karşılayacağını ve üstte belirtilen amaçlar doğrultusunda ben sivil seyyah olarak Buhara'ya gitmeye istekliysen, araştırmalarını daha büyük bir çabayla ilerletmem amacıyla bana emrindeki her türlü korumayı bahşedeceğini” söyleyerek kandırmaya çalıştı.

Muhtemelen okuyucu üstteki cevapta oldukça şaşırtıcı bir durum fark etmiştir-bana teşekkür bile edilmiyor. Teşekkür!

DÜRÜST VE SAYGIN BİR DOST

Hiç şüphem yok ki Aberdeen Kontu ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki beyefendiler, onların ölümünü ilan ettikleri birinin hala tutsak halde çürüyor olma ve İngiliz hükümetinin soruşturma yapmaya değer bulmadığı iki İngiliz elçisinin kaderi için endişe göstererek Dışişleri Bakanlığı'nın görev ve yükümlülüklerini kendi üstüme almaya yeltenme cesaretine sahip olduğum olasılığını ima etmeye cüret ettiğim için Ceyhun'un dibinde veya 'karanlık kuyunun' en derin oyuğunda olmayı hak ettiğimi düşündüler.

Bu arada diplomaside epey tecrübe sahibi dürüst ve saygın bir arkadaşla karşılaştım. Yaptığım her şeyi ona anlattım ve Dışişleri Bakanlığı'nda Bay Addington ve Bay Hammond ile görüşmelerimi açıklamak durumunda kaldım. Bir süre kahkaha ile güldükten sonra, şöyle dedi:

“Sevgili Grover, iş yapmak için yanlış yöne gidiyorsun. Kendi masraflarınla Buhara'ya gitmekten bahsediyorsun! Şimdi, arkadaşını acımasız bir zorbanın dışlerinden kurtarmak için hayatını tehlikeye atmak ve birkaç bin pound harcamak senin cömertliğinden olsa da, buna bağlı olarak, bu, hükümeti biraz olsun etkilemeyecektir.

“Dışişleri Bakanlığı'nda onlar harcamaları bir zerre önemsemez ancak eminim ki senin, hükümetin yapmayı ihmal ettiği bir şeyi yapmaya göğüs germendense bu zavallı adamların kurban edilmelerini tercih ederler. Dışişleri Bakanlığı'nda senin sadık bir muhafazakar parti üyesi olduğundan habersizlerdir ve senin isteğini anlamazlar.

“Olmaz güzel arkadaşım, tanıdığım ve sana seçimlerinde avam olduğunda ona sunduğun yardım için minnet duyduğuna inandığım *** Dükü ile konuşmama izin ver. Ekselansları Lord Aberdeen ile konuşacak ve her şeyi açıklayacak. Plan hükümet tarafından *kendi* düşünceleri olarak benimsenecek, sen görevlendirileceksin ve zafer ve şerefle döneceksin.

“Hükümet bakanlıkları her zaman dıştan tüm müdahalelere direnir. Biliyorum ki onlar Salih Muhammet'in ifadesini yayımlamaktan utanıyorlar ancak gerekçe olarak yayımladıktan sonra her güçlüğe katlanarak buna bağlı kaldıklarını göreceksin. Onayları kontrol etmek için her imkan benimsenecektir. Neyse ki senin, Devlet Bakanı'nın şefkatli merhametine bel

bağlayacak hiçbir sebebin yok ve teşebbüs edilebilecek herhangi bir beladurumu başarısız olacaktır ancak hazır olmalısın.”

Arkadaşımın yardımını geri çevirdim.

ARKADAŞÇA BİR TAVSİYE

Lord Aberdeen'in 24 Haziran tarihli mektubu arkadaşımın kurtuluşu için o kadar endişeyle oluşturduğum planları bozunca, aklım varlıklarından ve tutsaklıklarından şüphe duymaya kendimi kandıramadığım bu zavallı adamların adına yapabileceklerime dair kuşku ve endişeyle doldu. Lord Fitzroy Somerset tarafından sergilenen endişe ile karşılaştırdığımda kurbanlarının kaderine dair Dışişleri Bakanlığı'ndaki yetkililerin bilhassa apaçık görünen resmi ilgisizliğinden aşırı derecede tiksindim. Ancak korkarım ki bu sırada Horse Guards'da bile gerekçelerim açıkça anlaşılmadı.

Bu dönemde terfi için adaydım ve başkomutanın talimatıyla talebimin dikkate alınacağını haber veren bir mektup aldım. Ancak resmen görevlendirilmiş bir beyefendiyle karşılaşınca, bana şöyle söyledi:

“Yüzbaşı Grover hiç Stoddart ve Conolly ile ilgili attığınız adımların terfinizi engelleyeceği aklınıza geldi mi?”

“Terfimi engellemek mi! Benim terfimle basit bir iyiliğin ne ilgisi var?”

“Ha, anlamıyorsun.”

TERFİ İÇİN BİR ADAY

Burada sohbet değişti.

Bence başkomutanın benim niyetlerimin saflığından memnun olduğu sürece Albay Stoddart adına attığım adımların hiçbir şekilde terfime engel olmadığına oldukça emin olduğumu ve bana üstteki yorumu yapan beyefendi o zamandan beri minnettar hissettiğim yersiz bir iyiliğe rağmen kişisel bir hisle harekete geçirildi.

Artık, Horse-Guards'daki yetkililerin adaletine güvenmeme rağmen terfi için şunda bir aday olmamın salt koşulu gerekçemin haklı bir takdirini muhtemelen önleyecektir. Bu yüzden hemen Horse-Guards'dan ayrılınca başkomutana terfi isteğimi geri çektiğim bir mektup yazdım.

Bu kişisel konu dışı sözden dönüp hikayeme kaldığım yerden devam ediyorum. Sivil seyyah olarak Buhara'ya ulaşma ihtimalini endişeli bir şekilde düşündüm. Konuyla ilgili fikir almak için ulaşabildiğim en iyi uzmanlara danıştım. Yaygın kanı bu şeyin imkansız olduğuydu. Kılık değiştirmeye çalışmak konusunda ülkenin geleneklerini ve dilinin yeterli bir bilgisine sahip olsam ve başarıdan emin olsam bile arkadaşımın hayatını kurtaracak aldatmacayı gerçekleştiremeyecektim.

DR. WOLFF'UN MEKTUBU

Bu endişeler ve şüphelerin ortasında Muhterem Dr. Wolff tarafından yazılmış aşağıdaki mektubu bulduğum bir gazete bana getirildi.

“ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY’NİN ÖZGÜRLÜĞÜ İÇİN ÖNERİ”

“İngiliz Ordusunun Bütün Subaylarına.

“13 Richmond Green, Richmond, 2 Haziran.

“Beyefendiler,

“Kendim subay değil de bir misyoner ve rahip olmama rağmen, kalemimi rahipler ve misyonerler adına iyi niyetinizi harekete geçirmek için değil fakat Buhara'nın en büyük şehrinde şunda tutsak olan Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly adlı iki subay arkadaşınızın adına elime aldım. Fakat kendim Buhara'da iki ay kaldığım ve Buhara halkının özelliklerini bildiğimden, öldürüldükleri haberi aşırı derecede -haberinin çıktığı kaynaktan kat be kat fazla-şüphelidir.

“Bu yüzden beyefendiler sizden biri Buhara'ya benimle gitmeye veya sadece oraya yolculuğumun masraflarını ödemeye istekliyse, oraya gitmeye hazırım. Dervişlerden birinin ve Hive Çölü'ndeki Türkmen arkadaşlarımla, Tanrı'nın izniyle, onları tutsaklıktan

kurtarabileceğime tamamen inanıyorum ancak seyahatimi İngiliz hükümetini kendimden sorumlu tutmadan ve tamamen kendi sorumluluğumda yükleneyeceğim.

“On gün daha Richmond, Surrey’de olacağım, bu yüzden siz kahraman subaylardan birisi benimle gitmeye veya yolculuğumu yapmamda bana yardımcı olmaya hazırsa, bana gelmesine izin verin ve konuyu daha detaylı konuşabiliriz.

“Beyefendiler, ben,

“Sizin naçiz hizmetkarınız,

“JOSEPH WOLFF,

“Yorkshire High Hoyland’in yeni papazı, eskiden İran, Buhara ve Afganistan’da Misyonerdim.”

Yukarıdaki mektubu tanımadığım ve uzak bir yerde olduğunu düşündüğüm Dr. Wolff’un soylu teklifine hayranlık ve sevinç duygularıyla okudum. Ertesi gün Richmond’a gidip değerli doktorla ilk görüşmemizi yaptım. Böylece yalnızca birimizin ölümüyle sona ereceğine inandığım bir arkadaşlık başladı. Dr. Wolff’un Hindistan’da karşılaştığı ve tutsaklıktan kaçtığında ona büyük yardımı dokunan Yüzbaşı Conolly’i çok iyi tanıdığımı öğrendim.

DR. WOLFF

Bana Buhara Emirliği’nden aldığı pasaportu gösterdi. Ülkeyi, kralı ve dili bildiğinden herhangi bir şüphesi yoktu fakat Tanrı’nın lütfuyla,tutsakların kaderini saran korkunç gizemi aydınlatmayı başarmalıydı.

Sivil seyyah olarak Buhara’ya gidişim ile ilgili olarak buna teşebbüs etmenin delilik olduğunu, ya casus olarak öldürüleceğimi ya da deli bir adam olarak hapsedileceğimi söyledi. Ancak hükümetin iznini alıp Buhara’ya üniformamla girersem nezaket ve saygınlıkla ağırlanacaktım. Kanonikallerini giymeye karar verdi. Molla olarak kutsal vasfı onu koruyacaktı. Değerli doktora çok şaşırmış görüldüğü Lord Aberdeen’e sunduğum teklifi ve nasıl karşılandığını anlattım. Doktor 500 L ile bu seyahati yapabileceğini söyledi. Bu miktarı en kısa zamanda onun hizmetine verebileceğimden hiç şüphemin olmadığını söyledim. Dr.

Wolff İngiliz Kilisesi'nin görevlerinde yardım ettiği Brugge'e gidecekti ve orada alındığında vazifesine hemen başlamak için hazırlanacağı bir mektup bekleyecekti.

Niyetim Buhara'ya doktorla kendimi de göndertmekti. Ancak bazı sağduyulu arkadaşlara danışınca şahsen bana böyle büyük bir sorumluluğu almamamı, halka çağrıda bulunmamı, halk toplantısı yapmamı ve bu toplantının bir kararının doktorun teklifinin kabul edilip edilmeyeceğini belirlemesini önerdiler.

ÇAĞRI

Halk iradesini hazırlamak için subayların ölüm haberlerine inanmama gerekçelerimi belirttiğim, Dr.Wolff'u Buhara'ya hemen gönderme isteğimi ve olayla ilgilenen herkesin bana Ordu ve Donanma Kulübü'nde veya Anthenaum'da ulaşmasını istediğim acele bir ilan yayınladım. En nazik tavsiyeleri ve maddi yardım önerilerini içeren sayısız mektup aldım. Ancak bir komite kurulana ve yolculuk halk toplantısıyla onaylanana kadar maddi yardımı almayı reddettim.

Öyle sanıyorum ki benim ilanımın etkisini yok etmek için, hükümet Salih Muhammet'in bir adamın ona söylemiş olduğu beyanını gazetede yayınladı. Bu ifade büyük harflerle yazılmıştı, ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY'NİN ÖLDÜRÜLMESİ. Buna anlatıcının genç ve çekici bir adam olduğu "Justin Shiel" imzalı bir belge de iliştilmişti. Çok az kişi bu çok uzun ifadeyi okuma zahmetine girdiyse Yüzbaşı Shiel'in bunun gerçekliğini onayladığı ve meselenin anlaşıldığı düşünülür.

HALK TOPLANTISI

Ancak bu *zekice siyasetin* benim üzerimde hiçbir etkisi olmadı. Görevleri onları korumak olanlar tarafından terk edilmiş iki elçinin peşinde Dr. Wolff'u Buhara'ya göndermek için önlemleri planlamak üzere Crown ve Anchor'da gerçekleşecek bir halk toplantısı ilan verdim. Toplantıyı garantiye almak için hiçbir önlem almadım. Tek bir arkadaşımın katılması için yalvarmadım çünkü meseleye asilce kendini adayan Dr. Wolff'un Buhara'ya gitmesine kararlıyım ve toplantı çağrısındaki tek amacım sivil vatandaş olarak boşuna yalvardığım Dışişleri Bakanı ile görüşmemi sağlayacağını bildiğim bir komisyon kurulmasıydı.

Bu etkinlikte tüm sorumluluğu şahsen almayı isteyerek başkan oldum.

Toplantıya sayısız katılım oldu. İçtenlikle bu etkinlikte ortaya atılan bu beyefendilere sonsuza dek minnet duyacağım.

Aşağıdaki kararlar oybirliğiyle alındı:

“J.S. Buckingham, Esq. Tarafından önerildi, Albay Humpfrey tarafından desteklendi,

“1. Yüzbaşı Conolly ve Albay Stoddart hayatı konusunda var olan belirsizlik içinde olayın gerçek olgularının öğrenilmesinin istenmesi.

“İnşaat Mühendisleri Kurumu'nun Başkanı James Walker, Esq. F.R.S., tarafından önerildi; Merhum Sir Alexander Burnes kardeşi Dr. Burnes tarafından desteklendi,

“2. Bu konuyla ilgili İngiliz Hükümeti ile görüşmek, Dr. Joseph Wolff'u hemen Buhara'ya göndermek, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin akıbetini öğrenmek ve gerekli olabilecek böyle önlemler almak için bir komitenin kurulması.

“Yüzbaşı W.S. Moorsom tarafından önerildi; Yüzbaşı Nestor tarafından desteklendi,

“3. Aşağıdaki beyefendiler sayılarını arttırmak yetkisiyle böyle bir komite kuracaklar ve önerilen amacı başarmak için sermaye ihtiyacını karşılamak için üyelik başlatmaları.

“Tümgeneral Sir Jeremiah Bryant, C.B.

Amiral Sir Edward Codrington, G.C.B.

J.S. Buckingham, Esq.

Binbaşı Agnew.

Lewis Tonna, Esq.

Sir Joseph Copley, Bart.

Yüzbaşı W.S. Moorsom.

Albay Humpfrey.

Yüzbaşı Downes, R.N.

Teğmen Raper, R.N.

Yüzbaşı Grover.

“(imza) JOHN GROVER, Başkan.

LORD ABERDEEN İLE GÖRÜŞME

“J.S. Buckingham, Esq. tarafından önerildi; ve Yüzbaşı Moorsom tarafından desteklendi,

“Toplantı için teşekkürlerin, bu konuyu halkın önüne getirdiği büyük bir gayret ve merhameti ve bu gün başkanlığı icra etme tutumu için Yüzbaşı Grover’a sunulması.”

Bu kurulda ben başkan seçildim ve bu sıfatla, ikinci kez, Dışişleri Bakanı’nın huzuruna kabul edilme şerefini talep ettim. Hemen cevap verildi ve 26 Eylül’de komite istenen görüşmeyi elde etti.

Çok kibar karşılanmadık. Lord hazretlerin kurulun daha önce attığı adımları anlattık ve bize her türlü yardımı yapacağını söyleyerek sözümü kestiğinde bu görüşmenin amacıyla ilgili ona bilgi vermek üzereydim. Salih Muhammet’in ifadesinin doğruluğuyla yetindiğini itiraf etmesi gerektiğini söyledi. Albay Stoddart’ın en yakın akrabasına maaş bağlanması için Sir Robert Peel’a başvurmasının görevi olduğunu düşündüğünü ifade etti. Majestelerinin sadece rıza gösterdiğini değil aynı zamanda ona bu üzücü olay üzerine taziyelerini ve derin üzüntüsünü aileye anlatmasını emrettiğini ve maaşın söylenen şüphelerin yüzünden geri alındığını söyledi.

Lord hazretleri, daha önce verdiği sözü tekrarlamaktan mutlu olduğunu, kurulun Dr. Wolff’u gönderme gayretini yetkisindeki tüm olanaklarla destekleyeceğini ve bu amaçla sadece gereken pasaportları sağlamayacağını, aynı zamanda Dr. Wolff’a imkan dahilinde her yardımı sağlaması için Albay Shiel’e talimat vereceği mektupları göndereceğini söyledi.

Ayrılmadan önce Lord hazretlerine Dr. Wolff’un görevinin herhangi bir şekilde Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin serbest bırakılması için hükümetin benimseme düşüncesinde olduğu herhangi bir önleme engel olup olmayacağını bilmenin kurul için memnuniyet verici olacağını söyledim.

Lord hazretleri, hiçbir şekilde, dedi ve kimsenin ondan daha samimi bir şekilde sevinmiş olamayacağını ve yüce gönüllü çabalarımızın başarı ile taçlanacağını söyledi.

Bu görüşmeden hepimiz çok sevindik ve Lord hazretlerinin samimiyetinden o kadar memnun olmuştum ki ‘Çağrı’mda onu öyle kaba bir şekilde ele aldığıma ilk kez o zaman üzüntü duydum. Yayınevine gittim ve ilanın baskısında kalan tüm hiddetli sözleri çıkardım.

MÜDAHALE ENGELLENDİ

Burada Lord hazretlerinin yardımı sözünü aştı ve beklentilerimizin çok üstüne çıktı. Gazetelerde zaman zaman yayınladıklarımı okuyan biri onun samimiyetinden memnun olduğum sürece Lord hazretlerinin nazik yardımı için içtenlikle hissettiğim şükranı açıkça ifade etmek için her fırsatı değerlendirdiğimi görecektir. Ancak bir olayı anlatmadan yapamayacağım.

Parlamento’nun son oturumunun başlangıcında Meclis’inönüne “Stoddart ve Conolly” olayını getirmeyi isteyen ve bu amaçla ona bilgi verip veremeyeceğimi bilmek isteyen bir Parlamento üyesinden bir haber aldım.

Cevabım bunun bir parti meselesi olmadığı, Aberdeen Kontu’na şuanda yaptığı cömert yardımlardan ve yönetim için utanç verici olabilecek bir tartışmayı öne sürmek için fazlasıyla minnattar hissettiğim şeklindeydi. Ayrıca konunun karıştırılmasının tek amacım olan arkadaşımın salınmasına sevk edebileceğini açıkça göstermezse konuyla ilgili başka yazışmayı geri çevireceğimi söyledim.

BÖLÜM IV

3 Ekim’de Dr. Wolff kurulla ilk toplantısını yaptı ve ona söz verdiğim gibi özel bankerimin üzerinden 500 L çek verdim.

Dr. Wolff herkesin önünde arkadaşlarıyla vedalaşmak isteğini söyleyince ayın 11’inde Hanover Square Rooms’da halk toplantısı yapılmasına karar verildi.

Tümgeneral Sir Jeremiah Bryant, C.B. Dr. Wolff’un Buhara’ya önceki seyahatlerinin ilginç bir açıklamasını yaptığı bu oturuma başkanlık yaptı.

Kurul daha sonra Dr. Wolff’a yardım için aşağıdaki talimatları kaleme aldı ve bir kopyası Dr. Wolff’a ücretsiz pasaport gönderen Dışişleri Bakanlığı’na gönderildi.

DR. WOLFF’UN TALİMATLARI

“Kurul, Muhterem Joseph Wolff, D.D.LL.D’nin Buhara’ya hemen gönderilmesine yönelik önlemler almak, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin akıbetini öğrenmek için 7 Eylül 1843’te Londra’da bir halk toplantısı düzenledi ve saygıdeğer doktor için aşağıdaki muhtırayı kaleme aldı.

“Kurul Dr. Wolff’un çabalarını iki noktaya yöneltmesini tavsiye ediyor.

“İki subayın akıbeti veya durumuyla ilgili kesin bilgi elde etmek için ve eğer hala tutsaklarsa özgürlüklerini kazanmak veya görüşmek için bir fırsat sunulmalıdır.

“Sadece öngörülmeleyen durumların önceden kararlaştırılmış bir planı bozabileceğinden değil, aynı zamanda konuyla ilgili tecrübesinin tahmin edilemeyecek adımları akla getirebileceğinden, kurul çalışmasının kesin bir planını onun için şart koşmanın doğru olduğunu düşünmüyor.

“Majestelerinin Dışişleri Bakanı’nın kurula görevi için mektupları ve pasaportları sağlaması ve Majestelerinin Tahran’daki elçisine emrindeki tüm yardımı yapmasının söylendiğini belirtmesi üzerine kurul Dr. Wolff’a yerel bilgisi çok büyük öneme sahip olan Majestelerinin Tahran’daki elçisiyle mümkün olan en kısa sürede temasa geçebileceği güzergahını belirlemesini tavsiye ediyor.

“Dr. Wolff her fırsatta kurulla haberleşecektir.

“Dr. Wolff tutsakların akıbetini öğrenmesi veya onları Tahran’da güvenli bir yere yerleştirmesi üzerine görevinin sona erdiğini düşünecektir. Kurul ona cömert girişimindeki tutumuna dikkat etmesini tavsiye ediyor.

“JOHN GROVER

“Captain Unattached,

“Kurul Başkanı.

’10 Ekim 1843, Londra.’

DR. WOLFF’UN AYRILIŞI

İlerlemesi için çok etkin rol aldığım ve aşırı derecede tehlikeli bir görev için Dr. Wolff’un gidişini görmek büyük bir sıkıntı ve endişeyle doluydu. Dr Wolff’un görevi İngiliz Hükümeti tarafından tanınmış olsaydı güvenliği için en küçük bir endişe duymazdım. Londra’dan ayrılmadan önce katlanmak üzere olduğu tehlikelerle ilgili onunla sıkıntılı tartışmalar yaptım. Benim şahsen hükümetin izni olmadan kesinlikle üstlenmediğim şeyi bu iyi adamın yapmasına izin vermeye vicdanım el vermedi. Dr. Wolff benim itirazlarımı durumların benzer olmadığını, beni geri çeviren mektuplar olmadan seyahate çıksaydım asla geri dönemeyeceğimi, Lord Aberdeen’in masum bir seyyah olarak gitmeye kandırmak için önerdiği yardımın sadece felaketimi hızlandıracağını ve onun dini statüsü ve kıyafetinin onun koruması olacağını söyleyerek itiraz etti. Ayrıca çok iyi tanındığı Buhara’da sayısız tanıdığı olduğunu, endişelenmememi, benim onu aramadığımı onun İngiliz ordusundaki tüm subaylara seslendiği mektupla beni aradığını söyledi. Aynı zamanda Arkadaşım Albay Stoddart’ı, onu kurtarmaya çalıştığımız acı içindeki elim durumunu düşünmem gerektiğini, benim sık sık bir görevi yerine getirirken asla sonuçlarını düşünmediğimi söylediğimi duyduğunu ve bu sözü uygulamanın zamanı olduğunu belirtti.

Bu tartışmalar, bir dereceye kadar, endişemi azalttı ancak Bayan Georgiana Wolff ve oğlunda gördüğüm sakin neşe kafamı rahatlatmak için değerli Dr. Wolff’un dindar tartışmalarından çok daha etkiliydi.

Dr. Wolff'un gidişine şahit olan herhangi bir kişi sadece Isle of Wight'a seyahate gittiğini düşünürdü. Gerçek Hristiyanlık'ın etkilerinin daha çarpıcı bir tanımına şahit olma mutluluğunu hiçbir zaman yaşamadım. Bu zor anda kendi bayağılığımı makul bir şekilde hissettim.

Dr. Wolff'un görevinden tek beklentim Buhara'daki Yahudilerle ve diğerleriyle olan bağlantısıyla arkadaşlarımızın akıbetiyle ilgili hasbelkader bazı ipuçları elde etmesiydi. Doktoru onların öldüğüne ikna etmek için her türlü oyun oynanacağını sanıyordum. Biliyordum ki Albay Stoddart hayattaydı ve özgürdü. Buhara'dan hırsız gibi sıvışmayı reddedeceğini ve görevini bırakması resmen emredilinceye kadar kalacağını biliyordum.

4 Ekim'de doktora ve ailesine Southampton'a kadar eşlik ettim ve onu İberyaya doğru ilginç yolculuğuna çıktığını gördüm.

Dr. Wolff'un ayrılışı çok dokunaklı bir sahneydi. Ağlamak ve ağıt yoktu. Ne Bayan Georgiana ne de doktorun oğlu tek damla gözyaşı döktü. Onlar ve doktorun dindar arkadaşları onun kutsal bir görev yaptığını ve Kutsal Mevla'sının isteğini yerine getirdiğini biliyordu. Dr. Wolff'un bu kutsal görevi yerine getirmek için seçilmesinin iftihar zamanı olduğunu hissediyorlardı.

Doktorun ailesiyle son anları bozulmasın diye sahile gittim. Ailesi vedalaşınca doktor beni çağırdı ve geminin güvertesine döndüm. Beni öyle ciddi bir tavırla kutsadı ki gemiciler işlerini bıraktı ve tüm kafalar ortaya çıktı. Daha sonra doktor boynuma eğildi ve beni öptü.

4 Aralık'ta İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Sir Stratford Canning'den aşağıdaki 13 Kasım 1843 tarihli ilginç mektubu aldım:

SIR STRATFORD CANNING

“Stoddart adındaki bir İngiliz'in 5-6 ay önce, bu bilgiyi aldığım kişi o şehirden ayrıldığı zaman, Buhara'da hayatta olduğunu duyduğuma anlatabileceğimden daha çok sevindim. Bu umut verici haber, olayla ilgili fazladan umut bulmak için çok iyimser olup olmadığımıza karar vermenizi en iyi sağlayacak ayrıntılar için sizi yönlendirdiğim Bay Layard tarafından edinildi.

Aşağıdaki Bay Layard'ın açıklamasıdır:

“Saygıdeğer Dr. Wolff’a.

“Saygıdeğer Efendim, sizi Bay Stoddart ve Bay Conolly'nin bir haberini daha aldığımı ve bu haberlerin bu beylerin hala yaşadıklarına yönelik olduğunu bilgilendirmekten mutluluk duyuyorum. Albay Stoddart ile ilgili hiç şüphem yok ki 4-5 ay önce de hayattaydı. Bugün öğrendim ki beş ay önce şehirden ayrılan bir Buhara yerlisinin Albay'ın Müslüman olan bir İngiliz ile orada tanıştığını anlatıyor. Dört başı mamur özgürlüğünün tadını çıkardığını ve sadece şehirde yaşamasına izin verilmemiş aynı zamanda Buhara yöneticileri tarafından para ve tüm ihtiyaçlarının verildiğini söylüyor. O (haber kaynağım) Buhara'dan ayrılmadan kısa süre önce bu İngiliz'in Kral'a İngiltere'ye gitmek için izin isteyerek kendi ülkesinde satmak istediği malları olduğunu ve gelirini Buhara'daki arazilere yatıracığını belirttiğini anlattı. Bu iznin hemen verildiğini ve bu İngiliz'in gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra Buhara'ya dönme sözü vererek ayrılmak üzere olduğunu anlatıyor. Bu İngiliz'in adını sorunca *sesli olarak* Astordis veya Stordis diye açıklamaya çalıştıktan sonra bir fişe yazdı.

BAY LAYARD

“Bu soruşturmanın yapıldığı kişinin hem Albay Stoddart hem de onun hapsedilişi ve sonrasında ilgili tüm olaylardan habersiz olduğu hatırlanmalıdır. Bu açıklamayı yapan kişi Conolly'ye ne olduğunu anlatamadı ancak öldürülmesine inanmak için hiçbir sebep yok. Size daha önce bir yılı aşkın bir zaman önce, ki o zaman bu beyler hayattaydılar, Buhara'dan ayrılan bir kişiden öğrendiğimi söyledim. Aldığım tüm haberler tek bir hususta birleşiyor. Pek çok Buhara yerlisine dolaylı olarak sormama rağmen, *hiçbiri* ikisinden birinin idam edildiğini söylemedi. Bu yüzden şehrin yöneticilerinin bazılarının bilmediği bir yerlerde halka açık infaz gerçekleştirilmiş olması hala inandırıcı mı?

“Üstteki bilgiler benim için Buharalılar'ı görmeyi nazikçe üstlenen arkadaşım Rıza Kulu Mirza tarafından elde edildi. Prensin hikayesini duymak isterseniz, onu Aksaray adındaki İstanbul'un bir mahallesinde Kulluk veya Horse-guard'ın yanındaki Kasım Ağa'nın evinde bulabileceksiniz. Eğer ona benim adımla söylerseniz size her türlü bilgiyi vermekten memnun olacağına eminim. Ancak yine de şuanda Buharalılar'a doğrudan bir sorgulama yapmamanın akıllıca olacağını önermeye cüret ediyorum.

“Sadık Hizmetkarınız olmaktan şeref duyuyorum,

“Saygıdeğer Efendim,

“A.H. Layard.

“13 Kasım, 1843, Büyükdere.”

Bu ifadede İranlı kişi izin verdiği ölçüde açıkça yazılmış olan ismin kimliği ile ilgili hiç şüphe olamazdı.

ALBAY STODDART İÇİN FİDYE

Bu mektubu Aberdeen Kontu’na ilettiğim an davet edildim ve Lord hazretlerinin samimi tebriklerini aldım.

Artık tüm bölgelerden Buhara’dan yeni gelen kişilerden toplanan haberler geliyordu ki bu da Dr. Wolff’un görevinin başarılı bir sonuca sahip olacağı inancımızı kuvvetlendirdi. *Hepsi tek noktada birleşiyordu, halk önünde infaz olmamıştı.*

Kasım sonunda Dr. Wolff’tan deniz yolculuğunun ilginç bir haberini veren 1 Ekim tarihli İzmir’den gönderilmiş bir mektup aldım. Bu mektupta Doktor benden “Hükümetin onu Albay Stoddart, Yüzbaşı Conolly veya Buhara’da bulunan başka İngiliz subaylar için fidye ödemeye” yetkilendirip yetkilendiremeyeceğini öğrenmek için Aberdeen Kontu’na başvurmamı istiyor.

Artık, böyle bir başvurunun Lord Aberdeen için utanç verici olacağını fark ettim. Doktor’un ricası bir ölçüde Lord hazretlerinin kaçınmaya istekli olacağı görevinin tanınması olacaktı. Halbuki aynı zamanda ülkelerine dönsünler diye elçilerinin dini niteliğinde kendi hakimiyetlerini temsil ederken tutsak iki İngiliz subayı için fidye ödeme yetkisini reddetmek öyle haşin, gaddar, yapmacık ve tiksindirici görünecekti ki Lord hazretlerini bu zor ikilemin boynuzlarından birinin ucuna takılmaktan kurtarmaya kararlıydım.

İKİLEM

Yine de Lord Aberdeen'e Dr. Wolff'un sıkıntılı isteğini haber vermek görevimdi. Bu yüzden Lord hazretlerine aşağıdaki özel mektubu gönderdim:

“Özel.

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“1 Aralık, 1843.

“Lordum, Saygıdeğer Dr. Wolff'tan geçen ayın biri tarihli İzmir'den aldığım bir mektupta benden hükümet onu Albay Stoddart, Yüzbaşı Conolly veya Buhara'da bulunan başka İngiliz subaylar için fidye ödemeye yetkilendirip yetkilendirmeyeceğini öğrenmek için siz Lord Hazretlerine başvurmamı istedi.

“Şimdi böyle bir sorun hükümet için utanç verici olabileceğinden Lord hazretlerine *özel* olarak yazmaya cüret ettim ve siz Lord hazretlerine cevap vermenin ya da bu mektubun teslim alındığını bildirmenin gerekli olduğunu düşünmemeniz için yalvarıyorum.

“Dr. Wolff'un gidişinden önce onu Buhara'da bulabileceği İngiliz mahkumların fidyeleri için kendi özel hesabımdan sınırlı bir miktar çekmesine izin verdiğimi bilmek Lord hazretlerini memnun edebilir. Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla son mektubumda aynı hususu ona da yazdım.

“Kabil'deki son korkunç geri çekilmeye ‘şüpheli’ olan tüm subayların, bazıları şuanda Buhara'da tutsak olarak çürüyor olabilir, bir listesini bu yazıyla birlikte (resmi raporlardan alınmış) gönderme şerefine nail oldum.

“Lordum,

“Sizin sadık Hizmetkarınız olmaktan şeref duyuyorum

“JOHN GROVER.

“Çok Saygıdeğer Aberdeen Kontu,

“Devlet Bakanı.”

ESİRLER İÇİN FİDYE

Dr. Wolff'a cevaben şunları yazdım:

“İstedığınız gibi tutsakların fidyeleri hakkında başvurmak hükümet için utanç verici olabilir. İstenebilecek *herhangi bir miktar* için benden yararlanın, parayı sağlayacağım.”

Bundan önce Dr. Wolff kişisel servetimden 300 L'ye kadar çekmesi için izin verilmişti. Ancak artık arkadaşımın güvenliği neredeyse kesin olduğundan, limiti geri çektim.

Bu yazışmayı halka hükümeti en küçük bir utanca sebep vermektan nasıl kaygılı olduğumu göstermek ve okuyucudan bu hikaye boyunca hükümetin davranışının açıklamasını okuduğunda aklında tutmasını istediğim için yayınladım.

Aberdeen Kontu'nu ikilemeden kurtardığımı düşünmekte haklı olduğum konusunda sadece, kanıt olarak, Lord hazretlerinin 1 Aralık tarihli mektubumu alıp almadığını bilgilendirmediğini gösterebilirim.

BELGELERİN İÇERİĞİ

Kurul, Devlet Bakanı'ndan “Belgelerin İçeriği” başlığıyla 18 sayfalık uzun bir evrak aldı. Ertesi sabahki “The Times”da yayınlandığını görünce bu uzun haberin amacını okuduğumda şaşırdım. Hemen Lord Aberdeen'e aşağıdaki mektubu yazdım. İki gün sonra Lord hazretlerinin beni onurlandırdığı bir görüşmede bu açıklamanın kendi onayıyla yayınlandığını itiraf ettiğini gördüm.

“Ordu ve Donanma Kulübü, 8 Şubat 1844.

“Lordum,

“Siz Lord hazretlerinin bana bildirme şerefini bahsettiğiniz telgrafın herhangi bir bölümünü kesinlikle halka ulaştırmadığımı söylemeye cüret ediyorum. Geçen hafta Lord hazretlerinin çok nazik bir şekilde bana iletmiş gönderilerin özetini sadece bir kişiye gösterdim. Bu yüzden bu sabah “The Times”da o ifadeyi harfi harfine görünce Dışişleri Bakanlığı'ndan geldiğine ve Lord hazretlerinin halkın dikkatini konuya yöneltme arzusunda olduğuna emindim. Artık o ifadedeki gerçekler ve çıkarımlar öyle garip biçimde birbirine

kariştirilmiş ki dūřüncesiz insanların onları ayırması kolay olmadığından birkaç bulgu daha- Bay Woods'un "Telgrafi" (Albay Stoddart'ın Müslüman olduğu bahsini es geçerek) ve M. Ghersi'nin son cümlesini- sağlamaya cüret edip akşam gazetelerine gönderdim.

KONT DE MEDEM

"Lord hazretleri, herhangi bir özel rica olmadan bunu yaptığımı göreceksiniz çünkü mezarına canlı birini koymasına rağmen özel ricanın ölü bir adamı asla hayata döndürmeyeceğinden oldukça eminim.

"Lord hazretleri kurulu şereflendirdiğiniz ilk görüşmeden beri gelişen olaylar hakkında doğruyu söylemek gerekirse geçen pazartesisinin 'Herald'ındaki Lord John Russel'a mektubum hariç tek yorum yayınlamadım – Lord hazretlerinin bu öğlenki yayına karşı çıkmayacağına inanıyorum.

"Lordum,

"Sizin sadık Hizmetkarınız olmaktan şeref duyuyorum

"JOHN GROVER.

"Lord Aberdeen'e."

16 Şubat 1844'te Aberdeen Kontu'nun notuna binaen Dışışleri Bakanlığı'na gittim ve bana Lord Stuart de Rothesay'dan Kont Nesselrode'dan bir haber içeren bir mektup gösterildi. Mektupta Rus hükümetinden 17-27 Aralık tarihli Tahran'daki bakan Kont de Medem'den Buhara'daki o şehirden bir elçinin ulaştığını, ona (Kont de Medem'e) açıkça Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin -Albay'ın Kabil'deki arkadaşlarıyla haberleşmeye teşebbüs ettiği ve Yüzbaşı'nın da Hokan Hanı lehinde konuştuğu için- öldürüldüğünü söyleyen bir telgraf aldığını belirtiyor.

ALBAY SHIEL

Ertesi gün bu beyan hükümet tarafından gazetelerde yayınlandı.

Artık konunun anlaşıldığını düşündüm ve bu konuyu Lord Aberdeen'e ve ayrıca konuya çok fazla ilgi gösteren Lord Fitzroy Somerset'e yazdım.

2 Mart'ta, son ziyaretimden yaklaşık iki hafta sonra, Dışişleri Bakanlığı'ndan bir başka davet aldım. Vardığımda bana Tahran'daki İngiliz elçisi Yarbay Shiel'den 28 Şubat'ta alınan bir telgraf gösterildi.

Albay Shiel, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin halka açık bir şekilde idam edildiğini *bildiren* Buhara'dan bir büyükelçi ile görüşme yaptığını fakat bunun *doğru olmadığını- böyle bir infazın gerçekleşmediğini söylüyor!*

Ertesi gün bu ilginç telgrafın yayınlandığını görmeyi bekleyerek gazetelere meraklı bir şekilde baktım.

Boşuna bakmıştım. Hükümetin sadece bu subayların yaşamına son verildiğini benimsedikleri düşüncüyü doğrulama eğiliminde olan bilgileri yayınladığı belli oluyordu.

BİLGİYİ GİZLEME

Kont De Medem'in telgrafı Dışişleri Bakanlığı'na ulaştıktan 48 saat içinde tüm gazetelerde yayınlandı. Aynı yerden Rus hikayesiyle açıkça ve belirgin bir biçimde çelişen ve bize zavallı elçilerin *idam edilmedikleri*yle ilgili sevindirici haberi ileten kendi bakanımızın resmi telgrafları- ki bu önemli telgrafo *zamandan bu yana hiçbir zaman yayınlanmadı.*

Bunun için ne düşünmeliyiz? Bu adil mi? Doğru mu? Hükümete açıkça ne adil ne de doğru olmadığını düşündüğümü bildirdim.

Hükümetin bu iki cesur fakat talihsiz elçilerin öldürülmesini istediğini söylemeye tümüyle cesaret etmeden halkın zihnine öldürüldükleri inancını yerleştirmek istediklerini söylemekte en ufak bir tereddüdüm yoktur. Bana göre bu da diğeri kadar oldukça kötüdür. Bu bilgi gizliliği, bu gayrete ket vurarak, kesinlikle yerleştirmeyi istedikleri felaket inancına sebep olabilir.

Bu sıralarda Kabil tutsaklarına çok önem veren ve bu yüzden saygın adamlar olarak tanınan *Molla Musa ve Molla İbrahim* adlı iki adamın Buhara'dan henüz geldikleri haberi "Bombay Times"da çıktı.

Bu adamlar Stoddart ve Conolly'nin onlara yemek veren muhafız dışında kimsenin görmesine izin vermedikleri Emir'in sarayının arkasındaki kalede kapatıldıklarını söylüyorlar. Bu bilgi emirin evindeki tüm geçişleri bilen rahip Mirza Cüneyt'ten alındı ve *Stoddart hastayken kendisi ona eşlik etti*. Bu adamlar Stoddart ve Conolly'nin asla idam edilmediklerine ve *şu anda hayatta olduklarına inandıklarını* tam anlamıyla kanıksamışlardır.

Şimdi bu ifadeleri verdiklerinde yüzlerce, hayır, binlerce mil uzaktaki Buhara'nın yerli insanlarından benzer beyanlar almamız çok gariptir ve bu yüzden bir tuzak söz konusu olamaz.

Yukarıdaki ifade doğru veya yanlış olabilir. Bunu okuyucunun önüne serme sebebim bu ifadenin yalnızca bir İngiliz gazetesine "The Morning Post"ta yayınlanmasıdır. Editör bu notu ekliyor: "Tabii ki 'Bombay Times' editörü bu zavallı subayların akıbetinin çoktan yayınlandığı resmi raporlardan habersiz."-*Editör, Morning Post*.

YAYINLANMAYAN BEYANLAR

14 Ağustos 1844 tarihli "Delhi Gazette"de hiçbir İngiliz gazetesinde yayınlanmayan aşağıdaki paragraf yer aldı:

"Bu tarihten önce Dr. Wolff ve Stoddart ve Conolly'nin akıbetlerinin kesinliğini doğrudan duymayı umut ettik. Ancak, şimdiye kadar, sonlarına dair kesinlikle hiçbir şey duyulmadı. Dr. Wolff'un kutsal ziyaretine alışılmış alakadan daha fazlasına sahip bir muhabir bu elim konuyu yeniden canlandırdı. Conolly'nin yaşadığına inanmaya meyletmese de, hala Stoddart'ın bulunabileceğini sanıyor. Bu umutları, Buhara'da yaşayan ismi bizde gizli bir Kabil tüccarının şubat ayının sonlarında bizim yurttaşlarımızın akıbetine dair acil soruşturmalara cevaben Kaşmir'deki temsilcimize Conolly'nin çok sıkıntı çektiğini ve hapiste *öldüğünü* ve ölümüyle Albay Stoddart'ın Buhara Emiri tarafından 'Urk'a ya da kaleye gönderildiğini, altı aydır akıbetini ortaya çıkarmak için her yolu denediğini fakat başaramadığını yazdığı gerçeğine dayanır.

"Bunlar yalnızca gerçekten küçük umutlardır. Korkarız ki en kötüsüne karar vermeliyiz. Kabil'deki ajanlarımızı bu zavallıların akıbetiyle ilgili bir şeyler bulmaları için her yolu denemelerini emrettik fakat şimdiye dek hepsi tahmindir."

Lord Aberdeen bana ulaşan her şeyi yayınlamam için genel yetki verdiğiinden, uygun olduğunu düşünseydim, kesinlikle Albay Shiel'in anısından bir bölümü bizzat kendim yayınlardım. Ancak Dr. Wolff o kadar uzaklaştı ki İngiltere'deki halkın düşüncesi hiçbir şekilde onu etkilemeyeceğinden İngiliz hükümetinin yönetiminden her ne kadar tiksensem de üç hafta sonra bana ulaşan olayların Dr. Wolff versiyonunu beklemenin daha iyi olacağını düşündüm. Doktor şöyle anlatıyor:

“Kont de Medem bana dün Buhara elçisi buraya geldiğinde Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin durumunu araştırmak amacıyla bir adam gönderdi. Bu durumda onların öldüğüne inandığımı ancak *ne o ne de bir başkasının onları gördüğü* cevabını verdi.

Bu, St. Petersburg'dan iletilen hikayeden oldukça farklıdır. Dr. Wolff “İdam haberini tamamen”inkar ettiğinde Buhara elçisiyle görüşmesini açıklıyor.

November Mail tarafından Bombay'da üsttekinin ciddi bir doğrulayıcı ifadesini veren Buhara'dan yeni gelen bir adamın ifadesine sahibiz. Şu anda bu hiçbir İngiliz gazetesinde yer almadı, editörler Stoddart ve Conolly'nin öldükleri konusunda tatmin olmuşlardır.

Böylece okuyucu bu zavallı adamların öldükleri düşüncesini inşa ederek haber dolaşımının engellendiğini anlayacaktır.

SAHTE RAPORUN MUHTEMEL SONUÇLARI

Bir an Sutledge'deki sınır karargahlarımızdan birindeki bir karakola kumandanlık eden bir subayı düşünelim.

Bu beyler, sakın sakın ikinci kahvaltısını tartışmakla meşguller ve bir astsubay gelip ona bir Avrupalının en küçük görüntüsüne sahip olmayan zavallı bir adamın geldiğini söyler. Pislik, haşarat, yara ve paçavrayla kaplanmış ve hatta adının Stoddart olduğunu ve Buhara'dan kaçan bir İngiliz albay olduğunu söyler.

Teğmen Easy (uzun bir esnemenin sonra) “Bana Albay Stoddart ilgili söylediğin tüm bu saçmalıklar da neyin nesidir? Bu gerçekten ciddi bir şaka! Bu hergele ne edepsiz bir düzenbaz! Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly bir süre önce halka açık infaz edildi. Bana kırmızı kapaklı ‘Ordu Listesini’ ver. Bakayım! Hah, doğru işte! Burada! Sayfa 95 ‘Ölümler.-

Yarbay Stoddart, H.P. Royal Staff Corps, Buhara, İran. 17 Haziran 1842.' Şey, bu memurlar kesinlikle onların coğrafyasına uzak olmasına rağmen bunda bir hata olamaz. İran'daki Buhara! Buna rağmen Albay Stoddart'ın resmen öldüğüne şüphe olamaz. Bu yüzden bu herif bir casus olmalı. Ona tüfek kayışıyla iyi bir ders verin, onu Sutledge'in diğer tarafına güvenli bir şekilde uğurlayın, geldiği yere geri dönmesini ve karargah civarında pusu kurarsa törenle asılacağını söyleyin.”

Bir adamın ölüm *raporuna* itibar etmenin etkisi ciddiye böyle olabilir. Bu cesur subayın ölümünün resmen ilanı sadece bir rapora dayanıyor -anlaşıldığı gibi sıradan alçak bir herif tarafından uydurulan ve bu herifin uydurduğu için 3000 ruble aldığı bir rapora.

Artık, gerçekten, benim açımdan, biraz ilgi ve çaba istediği için yaşamsal kıvılcımın sönmeye müsaade etmenin en küçük riskine meylenmekten ölüyü tekrar hayata döndürmeye çalışmak için zamanımı harcamaya razıyım.

Yani Downing Caddesinde düşünmüyorlar.

BÖLÜM V

Buhara Kralı'nın Albay Stoddart'ı mahkum etme gerekçesinin ne olabileceği bana sık sık soruldu. O, kendisi, Albay'ı casus olarak düşündüğünü söylüyor. Yüzbaşı Abbot'un Hive görevinin raporunda konuyla ilgili o ülkenin hükümdarının düşüncesini anlatıyor ve bu zeki subayın düşüncesi okuyucuya ilginç geldiğinden buraya onun ilginç çalışmalarından birkaç özet ekledim.

1.Cilt sayfa 36'da şunu buldum:

“Albay Stoddart'ın eski uşağı ben Beg'den ayrıldıktan sonra belli bir yere kadar beni takip ederek eşlik etti. Onun tayfasında yer aldımve Albay Stoddart'ın hapsedilmesinin Vezir Muhammet Yar tarafından Buhara Emiri'ne yazılan bir mektup yüzünden olduğuna dair katı inancını fark ettim.

“Bu adam Albay Stoddart'ın salınması umuduyla sonradan Buhara'ya gitti.

“Düşüncesi uzun zamandır hissettiğim bir inanca sıçradı. Savunma şartlarının Vezir ve Albay arasında geçtiği-ki Vezir bu dünyada affedecek veya unutacak en son kişiydi- çok iyi biliniyor.

STODDART NEDEN HAPSEDİLDİ?

“Görünen bir uzlaşma gerçekleşti fakat Yar Muhammet gibi bir zebaninin kızgınlığını bastırarak sadece öfkelenmesine sebep oldu.

“Görünen o ki Vezir Emir'e mektubunu göndermenin yanı sıra Albay Stoddart'ın beraberinde kendi adamını gönderdi. Onu sadık bir hizmetkarı olduğuna ikna eden Albay Stoddart'ın karşılaştığı tüm kötü sonuçlar bu adamın tavsiyesine atfedilir.”

Ancak sayfa 89'da Buhara Hanı'nın Albay Stoddart'ı neden alıkoyduğunu açıkça gösteren Hive Hanı'nın görüşünü buldum.

Han ve Yüzbaşı Abbot'un konuşması şöyledir:

“Siz Buhara'nın dostu mu düşmanı mısınız?”

“Buhara’ya Emir’e dostluk öneren bir elçi gönderdik. Sonrasında siz Majestelerine de aynı teklifi sunmak için Hive’ye geldiğine inanıyorum. Ancak Emir ulusların yasalarını ve misafirperverlik kurallarını bozarak onu tuttu ve hapsetti. Böyle bir tavır, hemen telafi edilmezse, Buhara’ya hükümetimin intikamını getirecek. Majestelerinin Emir’e sözü geçer ve Albay Stoddart’ın özgürlüğü için çaba göstererek Müslüman dünyasına önemli bir fayda sağlayacaksınız. İngilizler doğal müttefikleri olan herhangi bir Müslüman ülkeyle savaşa girmek için son derece gönülsüzlükler.

HİVE HANI’NIN GÖRÜŞÜ

“Ben muhalefet durumundayım ve beni dinlemeyecektir.”

“Ama elçisi geçenlerde Hive’deydi.”

“Amacına ulaşmadan ayrıldı. Emir çılgına döndü.”

“Majesteleri siz Hokand hakanının müttefikleri ve dostusunuz. Eğer siz bizzat kendiniz ve o hükümdar Albay Stoddart’ın serbest bırakılmasına ısrar ederseniz Emir reddetmeye cesaret edemeyecektir.”

“Emir, Albay Stoddart’ın salınması için çektiğiniz zahmetlerden onun çok önemli bir adam olduğunu düşünecektir. Bir gün ona saldıracağınızı düşündüğü için, bu, onu bazı şehirler veya hayli yüksek bir fidye karşılığında takas etmesini engelliyor. Hükümetiniz onun salınması için bir meblağ veriyor mu?”

“Kraliçemin rütbe ve soyca Albay Stoddart’la eşit durumda binlerce vatandaşı var. Albay Stoddart savaşta esir alınsaydı fidye düşünülebilirdi. Ancak tutsak edildiği zaman Emir’in misafiri ve Kraliyetimin temsilcisiydi. Bu hakaretin, telafi edilmezse, intikam alınacak. Albay Stoddart’a karşılık bir şehrin kazanılması Emir’e çok uzak, yalnızca bir tek ruble istese de İngiliz hükümeti küçümseyerek bu teklifi reddedecektir. Albay Stoddart’ın salınması için çektiğimiz zahmetler herhangi bir İslam devletiyle savaşmaya gönülsüz olduğumuzdan kaynaklanıyor. Ancak bu isteksizliğe rağmen, Emir’i hanlığından dışarı atmak için binlerce askeri çok önceden gönderdik.”

I.Cilt, sayfa 169’da şunu buldum:

YAZARIN GÖRÜŞÜ

“Sonraki dinleyicim, Huzurut Han bana Buhara Emiri’nin Albay Stoddart’ın salınması için hanın birkaç şikayetine önceden düşünülmüş olumsuz bir cevap gönderdiğini söyledi. Emir’in cevabı şöyleydi:

“Bir İngiliz Elçiniz var, bir başkasıyla daha ne yapacaksınız? Bir tanesini bana çok mu görüyorsunuz?”

“Emir’in çılgınlığından derin bir üzüntü duyduğumu fakat Huzurut Han’ın hükümetimin isteğine dostça yaklaşımı Emir’in idaresiyle bozulmayacağını ancak istenen başarıyla taçlanmış kadar kıymetli olduğunu söyledim.”

“Hükümetim adına Majeselerinin en içten teşekkürlerini ilettim.”

Benim kanaatim, yalan yanlış ancak meşru bir şüphe üzerine ilk fırsatta Albay Stoddart’ı mahkum edince, Buhara Emiri Büyük Britanya gibi bir ulusun bir elçiye böyle küçük düşürücü bir hakareti kesinlikle cezalandıracağını ve onu tahtından mahrum etmek için bir bahane bulacağına emin olduğu yönündedir. Bu yüzden Albay Stoddart’ı salarsa şüphesiz istila kuvvetleriyle geri dönecekti. Onun ülkeyi bilmesi direnmeyi anlamsız kılacak ve fetih kesinleşecekti. Okuyucu sayfa 33’te Hokand Hanı’nın Nasrullah’a yardım eder korkusuyla savaşta olduğu ülke Buhara’ya Yüzbaşı Conolly’nin gitmesine izin vermeye istekli olmadığını, Yüzbaşı Conolly’nin isteğini kabul ettiğinde Buhara ordusunun Hokand’a ulaşmak için ilerlemek zorunda olduğu yolda ülkenin durumunu görmesin diye onu başka bir yoldan gitmeye zorladığını fark edecektir.

DR. WOLFF’UN MEKTUBU

7 Temmuz 1844’te Dr. Wolff’tan aşağıdaki mektubu aldım:

“Resmi

“5 Mayıs 1844, Buhara

“Yüzbaşı Grover’a

“Efendim- Bu mektubu Majesteleri Buhara Emiri’nin topçu birliğinin ve tophanenin amiri, İngiliz ulusunun samimi ve mükemmel dostu ancak huzurunda Emir’in aynı zamanda mahremi (özel kahyası) *Naib Samet Han’ın* evinde yazıyorum. Bu mektubu, bir çevirisini de kendisine verdiğim Buhara Emiri’nin emriyle resmi olarak yazıyorum. Bu yüzden yorum yapmadan ve kendi görüşlerim olmadan *en gerekli konularla* kendimi sınırlıyorum.

“Öncelikle 29 Nisan’da Emir bana üstte adı geçen Naib aracılığıyla ve Emir’in *mahremi (özel kahyası) Molla Kasım* huzurunda 1259 *Sarrata*³⁵ ayında Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’yi *idam ettirdiğini* söyledi. Albay Stoddart, ilk olarak, farklı olaylarda saltanata büyük bir saygısızlıkla davrandığı için, ikinci kez, Müslüman olup sonrasında hristiyan inancına döndüğü ve üçüncü kez İngiltere’den mektuplar alacağına söz verdiği ve Kralın onun adına *posthane* kurdurmasına rağmen hiçbir cevap almadan on dört ay geçtiği için idam edildi.

DR. WOLFF

Conolly’e gelince Hive ve Hokand hanlarını Buhara Hanı’na karşı savaşmaya kışkırttığı için infaz edildi. Majesteleri bana 9 Mayıs’ta haftaya cuma Buhara’dan ayrılmam için izin verdi.

“Meşhed’den her şeyi daha ayrıntılı yazacağım.

“Efendim,

“Naçiz ve sadık Hizmetkarınız,

“JOSEPH WOLFF,

“İngiltere Mollası.

“Sevgili Grover,-Bayan Georgiana’ya *hayatım* için *en küçük* tehlikenin olmadığını ve ona en kısa zamanda yazacağımı söylemenizi istiyorum.

³⁵ Bu ülkede 1259 yılı Sarratan ayının Temmuz 1843 olduğunu söylemem gerekir.

“JOSEPH WOLFF.”

Pek çok kiři Dr. Wolff’un Buhara’daki tutsaklıđını okuyunca aynı kaderi paylařacađımı dūřunerek istediđim izni hūkūmetin reddetmekte yeterince haklı olduđunu dūřündūđūmden řūphem yok. Ancak durumlar çok farklı. Dr. Wolff Buhara’ya kutsal molla kimliđinin onu koruyacađını dūřunerek ‘*masum bir seyyah*’ olarak gitti.

MASUM SEYYAH

Masum bir seyyah olarak alıkonuldu. Albay Stoddart ve Yūzbařı Conolly’e hūkūmetleri tarafından sahip çıkılmadı ve *masum seyyahlar* oldukları iddia edildi. Buhara Emiri bu nedenle hak ettikleri akıbetle karřılařtıklarını sūylūyor.

Devlet Bakanı Buhara’ya masum bir seyyah olarak gidersem Dıřıřleri Bakanlıđı’nın emrindeki her tūrlū yardımı ōnererek beni kandırdı. Ona hūkūmetten hiçbir yardım istemediđimi yalnızca casus olmadıđımı gōstermek ve izin almadan Buhara’dan ayrılmayacađımı bildiđim Stoddart’ı almak için bir yetki istedim. Bu reddedildi.

Dr. Wolff’tan ōnceki mektubu alınca Downing Caddesine gittim ve Aberdeen Kontu tarafından bir gōrūřme ile onurlandırıldım. Lord hazretleri mektubu būyūk bir dikkatle okudu. Bir beyefendinin girmesiyle rahatsız edildiđimizde Lord hazretlerine Doktorun durumunun tehlikesinden ve onu kurtarmak için sađlanacak imkanlardan bahsetmek ūzereydim. Bu yūzden Lord hazretlerine ařađıdaki mektubu gōnderdim:

YAZARIN BUHARA’YA GİTMEK İÇİN İKİNCİ TEKLİFİ

“*Ordu ve Donanma Kulūbū*

“*1 Ağustos 1844.*

“Efendim,

“Lord hazretlerinin geçen cumartesi beni onurlandırdığı görüşmede, Maliye Bakanı (öyle sanıyorum) tarafından görüşmemiz kesildiğinde Buhara Emiri’nin işlediği zorbalıklar hakkında birkaç cümle söylemek üzereydim. Bu yüzden aşağıdaki görüşlerimi Lord hazretlerinin dikkatine sunacağımı farz ediyorum.

“Bir görüşün Buhara Emiri’nin bizim intikamımıza uzak olduğuna baskın geldiği görölüyor. Ancak ben zorlanmadan ulaşıp cezalandırılacağını gösterebileceğimi düşünüyorum.

“Fakat bugün öncelikle çıkar yol meselesinin tartışılmasından korkarak o noktayı ortaya koymaya çalışacağım.

“Siyasette bundan daha genel bir şekilde kabul edilen başka bir kural yoktur -bir ulusun zarar göreceği en büyük yara, en büyük hakaret bir elçisinin hapsedilmesi veya öldürülmesidir. Tüm hukukçular bu noktada hemfikirlerdir. İngiliz ulusunun bu aşağılamaya boyun eğmesinin ‘intikam’ olabileceğini ima dahi etmeye kimsenin cesaret edemeyeceğini düşünüyorum.

“Kabil felaketinden sonra elçimizin katilini cezalandırmaya teşebbüs etmek için intikam düşünülemezdi ancak rubleleri kurtarmak için esirlerimizi korkunç akıbetlerine terk edip İngiliz ordusunun şerefini feda ettik.

“Şimdi, Efendim, bu yüz kızartıcı karara göre davranılırsa sonucun Hindistan İmparatorluğumuzun kaybedilmesi olacağını söylemekte hiç tereddüdüm yoktur.

“General Pollock’un seyahat masrafı olan rubleler ulusa faydalı bir şekilde kullanıldı mı? Eminim ki Lord hazretleri masraf on katı olsaydı elçimizin öldürülmesi intikamsız kalmazdı.

“Bu yüzden ulusal şerefın sürdürülmesinin uygun olduğunu düşünerek naçizane fikrimle bunun nasıl başarılabileceğini göstermeye çalışacağım.

“İngiliz kuvvetlerinin görevlendirilmesini konu dışı bırakıyorum.

“Lord hazretleri hem Hive hem de Hokand’ın Buhara ile savaşta olduğunun farkındadır.

“Lord hazretlerine Horasan Valisi, İran Şahı’nın amcası Asaf el Devlah’dan bir mektubu sunma şerefine nail oluyorum. Mektupta Asaf-el-Devlah Soraks, Mahal, Merv’in en güçlü aşiretlerinin Meşhed ve Merv arasına yerleştirildiği ve Büyük Britanya’nın yetkisine sahip olursa Şah’ın izniyle Emir’i cezalandırmak için Buhara’ya ilerlemeye hazır görünüyor.

“Çok korkunç zalim bir adam ve tebaası tarafından çılgın biri olarak nitelendirilen Buhara Emiri muhtemelen Kabil’in akibetini düşünecek ve onu azletme zahmetinden bizi kurtaracaklardır.

“Şimdi önerdiğim plan şu: İngiltere elçilerinin mahkum edilip öldürülmesinden dolayı Buhara Emirini cezalandırma ve sayıları çok fazla olan İngiliz, Rus ve İran esirlerini özgürlüklerine kavuşturma amacını tüm uluslara duyurmalıdır.

“Bu kararı uygulamaya koymak için Lord hazretleri bir İran ordusunu devindirmek için yalnızca bir kelime söyleyecek. Bu orduya Majestelerinin vekili olarak bir İngiliz subay eşlik etmelidir.

YAZARIN ÖNERİSİ

“İngiliz askerlerinden bir veya iki bölüğe veya Kumpanyanın süvari birliğine ve sefere İngiliz özelliği katacak koruma olarak birkaç hafif silaha sahip olmalıdır. Başarı durumunda, ki benim hiç şüphem yok, İngiltere şerefini geri kazanacak; sefer başarısız olursa, tabii ki suç İranlılara kalacak.

“Sefer sadece Emir’e karşı yönetilmelidir. Siyasetimiz Buhara’nın zayıflatılmasından ziyade güçlendirilmesini gerektirmelidir.

“Lord hazretlerinin bu önerileri sunarken küstah olduğumu düşünmeyeceğine inanıyorum. Her halükarda sadece işimi yaptığımı düşünüyorum. Sonuç olarak Lord hazretlerinin benden daha donanımlı ve arzulu pek çok subay bulacağına son derece emin olmama rağmen Majestelerine sadık hizmet teklifimi sunmak ve şerefli girişimde herhangi bir yolla görev verilmesi için Lord hazretlerinin aracılığıyla gitmek istiyorum.

“Lordum,

“Lord hazretlerinin sadık,

“Naçiz hizmetkarı olmaktan onur duyuyorum,

“JOHN GROVER,

“Captain unattached

“*Muhterem,*

“*Aberdeen Kontu*

“*Dışışleri Bakanı.*

“Hamiş: Bombay’dan Bushire’ye indirilen refakatçiyi gönderip İran’dan at satın alacağım.”

Aşağıdaki cevap geldi:

RED

“*Bay Addington’dan Yüzbaşı Grover’a.*

“*Dışışleri Bakanlığı,*

“*7 Ağustos 1844.*

“Efendim,

“Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin idam edilmesinin misillemesi için Buhara Emirini azletme planını önerdiğiniz ve girişimde herhangi bir şekilde görevlendirilmek için hizmetinizi teklif ettiğiniz ilk acil mektubunuzun alındığını bildirmek için Aberdeen Kontu tarafından görevlendirildim. Cevaben, Lord hazretlerinin teklifiniz için size minnettar olduğunu bildirmekle yükümlüyüm. Ancak Lord hazretlerini Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin öldürülmesi gibi çok barbar bir davranışın failinin uğratılacağı cezayı görmeyi

arzu etmeye sevk eden öfke ve kinin doğal hissine rağmen sizin belirttiğiniz şekilde hiçbir durumda sizi Buhara'ya gitme zahmetine sokmayı düşünmüyor.

“Efendim

“Sizin en sadık ve naçiz hizmetkarınız

“H.U. ADDINGTON.”

Majestelerinin hükümeti tarafından böyle reddedilen önerim hakkında halkın bilgisi için birkaç gerçekten bahsedeceğim.

Bu sıralarda İran Şahı'nın amcası Horasan Naibi'nden bir mektup aldım. Mektubu Wellington Dükü'ne bizzat ulaştırmam isteniyordu ve Buhara zorbasına karşı saldırı öneriliyordu, ki buna inanmak için nedenim var.

ABDÜLSAMET'İN ÖNERİSİ

Düke çat kapı gitmenin uygun olmadığını düşündüm. Onun yerine mektubu Lord Fitzroy Somerset'in ellerine teslim ettim.

Ayrıca Dr. Wolff Buhara'dan, ortalıkta görüldüğünde insanlar tarafından bağırtılarla karşılandığını çünkü İngiliz ordusu tarafından takip edildiğini düşündüklerini yazdığı bir mektup gönderdi.

Şah'ın tümeni ve birliklerinin kumandanı Naib Abdülsamet ile yaptığı özel bir sohbette bu adam ona şöyle söyledi:

“Zalim beni öldürme düşüncesindeydi ve iki yıl önce bensiz devam edemeyeceğini anlayıncaya kadar bana hiç maaş vermedi. Ben Hokand'ı aldıktan sonra bile böyle davrandı. Hive'yi almayı başarsaydı kesinlikle kafamı uçurmuştu.

“İngiliz hükümetinin Hokand'a bir subay, Holom'a birini ve Hive'ye de başka birini göndermesini sağlayın. Bu hanların Buhara'ya ilerlemesini sağlayın ve İngiliz hükümetinin

bana 20-30 bin tilla vermesini sağlarsanız onları desteklemeye hazırım. Beni öldürmeye niyetlendiğini biliyorum ancak inşallah ben onu öldüreceğim.”

Üstteki yazı Dr. Wolff'un mektubundan bir alıntıdır.

Dr. Wolff Buhara'dan uzaklaştırılan 200.000 İranlı olduğunu söylüyor. Bu, inanılmaz bir sayı gibi görünüyor. Ancak çok iyi biliyoruz ki Emir Seyit'in hükümdarlığında 40.000 aile Merv'den komşu Semerkand'a gönderildi. Bu adamlar kalplerinde Şii inancını taşımlarına rağmen görünüşte Sünni inancını icra etmeye zorlanıyorlar. Özbekler'in gücünden onları kurtaracak herhangi bir siyasi değişiklikten keyif alacakları kolaylıkla düşünülebilir. Buhara Emirliği'ndeki tüm düzenli birlikler sadece 500 kadardır. Bunlardan 450'si İranlılardır ve *aktardığım konuşmanın sahibi* komutanları Naib de ayrıca İranlıdır.

Buhara'da Yahudiler çok fazladır ve büyük nüfuza sahiplerdir. Hristiyanlara, özellikle casuslar dışında hiçbir zaman Buhara'ya gelmediklerini ve Buharalılar'a karşı düşmanca niyetler taşıdıklarına inandıkları İngilizler'e karşı naziklerdir. Tüm seyyahlar bu millettten gördükleri nezaketten minnetle bahsederler.

Buhara Emiri sahaya 40.000 adam getirmenin yolunu bulabilir ancak bunların üçte biri silahsız olacaktır. Bu adamlar miğfer takarlar, kılıç, kalkan ve genellikle uzun bir bıçak taşır, birkaç tanesinin tabancası ve ateşlendiğinde geri yerleştirilen fitilli tüfekleri vardır.

Bu son ayrıntıları Lord Aberdeen'e telgrafımı genel okuyucuya anlaşılır kılmak için yeni yayınlanan Baron de Bode'nin Buhara üzerine bir Rus çalışmasının çevirisinden aldım.

YABANCILARIN DUYGULARI

Elçilerini hapsederek ve bu adamların akıbetlerine binaen hükümetin kusurlu ihmali yüzünden İngiliz ulusunun maruz kaldığı bu utanç verici hakaret Fransa'da, Almanya'da ve diyebilirim ki genel olarak tüm kıtada İngiltere'den daha fazla ilgi uyandırdı. Bu ulusun merhamet isteğinden doğmadı ancak hükümetin, gösterdiğim gibi, davranmış olma ihtimaline bir İngiliz'in inanmaya zorlanmasından ve ayrıca hükümetin bu adamların diplomatik ajan olmadıkları sadece '*Masum Seyyahlar*' olduğu kanaatini aşılama hevesli olduğu düşüncüyü benimsemekten kaynaklanıyor.

Fransız ve Alman gazeteleri konuyla ilgili uzun makaleler içeriyor. Revue de Paris'in son sayısından okuyucunun özel dikkatini çekmek istediğim o sayfaları *italik* yazarak çıkardığım bir bildiri var. Tartışmalara yorum yapmanın gerekli olduğunu sanmıyorum. Bunu yayınlamaktaki amacım R vue de Paris gibi bir derginin Stoddart ve Conolly'nin akıbetlerine adanmış böyle önemli bir yeri gördüğümüzde konuyla ilgili Fransız ulusu tarafından hissedilen ilginin nasıl büyük olduğunu göstermektir.

“Ekim 1844, ‘Revue de Paris’ten”

2. cilt sayfa 265.³⁶

ABDÜLSAMET

Dr. Wolff Naib Abdülsamet'ten o kadar çok bahsettiği için bu beyefendinin kısa bir hikayesi okuyucu için kabul edilemez.

Bu Abdülsamet Tebriz yerlisiydi ve Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hizmetinde olduğunu inanılmasını istiyordu. “Skinner’s Light Horse”da asker olduğu söylendi. Ancak bu şüphelidir. Bu adamın bildiği tüm İngilizce ‘halt’, ‘front’ ve ‘no force’dur.

İlginçtir ki son deyim ‘No Force’ bir tür pasifik söylemi olarak en çok doğuda kullanılır. Suriye’de bir Avrupalı yerli birine öfkelenirse muhtemelen ‘no force’ cevabını alacaktır.

Bu adam 1784 yılında doğmuş. Bir süre Abdülsamet’e kulaklarının kesilmesi cezasını veren Muhammet Ali Mirza'nın hizmetindeydi. Ancak Abdülsamet kulaklarını kurtarmanın bir yolunu buldu ve Tebriz’de Muhammet Ali Mirza'nın düşmanı Abbas Mirza'nın hizmetindeydi. Bir süre Hindistan’da gezindi. 1832’de Sir Robert Burnes bu maceracıyı kendini Sultan Muhammet Han’ın veziri olarak tanıttığı *Peşhaver*’de buldu.

Burada uzun süre kalmadı. Ka tı. Onu Emir’in dikkatine sunan Reis’e kendini sevdirdiği Buhara’ya geldi. Sonrasında Buhara’nın en etkili adamı oldu.

³⁶ Bknz. Ekler

Dr. Wolff'un mektuplarında bu adamdan arkadaşı ve İngiliz ulusunun gerçek dostu olarak bahsettiğini görünce onun güvenliği için ciddi bir şekilde paniğe kapıldım.

BÖLÜM VI

Eylülün başında Dr. Wolff'tan aşağıdaki mektup geldi.

“Yüzbaşı Grover’a

“27 Haziran 1844, Buhara.

“Sevgili Dostum,

“Bu yerde şimdiden iki aydır bulunuyorum. Kral beş altı kez kendi elçilerinde biriyle beni hemen İngiltere’ye göndereceğine söz vermesine rağmen çok büyük tehlikedeyim. Üç adamın gözetimi olmadan evin dışına kıpırdayamıyorum.

“Dil Hasan Han, Asaf-el-Devlah tarafından benimle gönderilen arkadaş, beni alçakça soydu, kandırdı ve bana kötü davrandı. İran elçisi Abbas Kulu Han bana karşı nazik ancak beni kurtarmanın onun elinde olduğunu sanmıyorum. Naib Abdülsamet Han özgürlüğüme kavuşturmak için ona 5000 toman ödemem için benden zorla bir yazı aldı. Devamlı arkadaşlık iddialarına rağmen Stoddart ve Conolly’nin ölüm sebebinin o olduğundan şüpheleniyorum.

“Yapabildiğin kadar sevgili eşimi ve çocuğumu rahatlatmanı istiyorum. Emir şuanda Semerkant’ta ve ben burada Emir’den en ölümcül emirlerin her gün bana ulaşmasını bekliyorum.

AVRUPA HÜKÜMDARLARINA

“Zavallı Stoddart’ın Muhammedi inanca zorlandıktan sonra alenen Hristiyanlığı ilan ettiği doğrudur.

“İngiltere’nin şerefini tehlikeye atmadığın sürece benim için ne yapabiliyorsan yap.

“Burada yaşayanların hepsi ya Rusya’nın ya da İngiltere’nin ülkeyi almasını istiyor.

“Sevgilerle

“JOSEPH WOLFF.

“Not: Acilen ayrıldığı haberlerine inanma *çünkü büyük tehlike içindeyim.*”

Üstteki mektup aşağıdakiyle beraberdi. Her ikisinin de tüm Avrupa dillerine çevrildiğine inanıyorum:

“Avrupa’nın Tüm Hükümdarlarına.

“1 Ağustos 1844, Buhara.

“Efendiler!

“İki subayın, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin, hayatlarına karşılık fidye ödemek için Buhara’ya gittim. Ancak her ikisi de ayrılmamdan aylar önce öldürülmüştü ve benim kanımın akıtılıp akıtılmayacağını bilmiyorum.

“Kendi güvenliğim için yalvarmıyorum. Ancak krallar, pek çoğu üstün yetenekli iki yüz bin İranlı köle, Buhara Emirliği’nde iç çekiyor. Onların özgür bırakılması için çabalayın ve böylece ben mezarımda kanımın pek çok insanın fidyesinin bedeli olduğuna sevineceğim. Daha fazlasını söyleyebilmek için çok yakından izleniyorum ve çok fazla üzülüyorum.

“JOSEPH WOLFF.”

ÖZVERİ

Üstteki mektubun kopyaları Aberdeen Kontu’na gönderildi.

Tarihi okumamın tüm sürecinde üstteki iki belgedekinden daha fazla böyle fevkalade bir özveri örneğiyle hiç karşılaşmadım.

Bana hitap edilen mektupta okuyucu doktorun Yaratıcı’nın tüm yarattıklarının içine koyma lütfunda bulunduğu kendini korumanın hayvansal güdüsüyle şevkle hayattaydı. Ancak bu güçlü ve etkili güdü dindar bir Hristiyanın kazanılmış duygularıyla tamamen yenilmişti.

Bu olağanüstü adam öncelikle yapabildiğim kadar sevgili eşini ve çocuğunu rahatlatmamı istiyor.

Sonra kendisini düşünüyor. “İngiltere’nin şerefine gölge düşürmeden benim için ne yapabiliyorsan yap!” Çünkü kendi güvenliğinden daha çok İngiltere’nin onuru hakkında endişelidir. İngiltere Dr. Wolff ile ilgilenmek için ne yaptı? Okuyucu İngiliz hükümetinin bu

dindar adam adına Tahran'daki İngiliz elçisi tarafından yapılabilecek herhangi bir ödeme ve ulusal olduğu düşünölen bir amaç için 400 L ödemek için çağırılan gerçekte yarı maaşlı bir yüzbaşı tarafından kabul edilen bir garanti talep ettiğini fark etmiş olacaktır.

DR WOLFF'UN SOYLU DAVRANIŞI

Dr. Wolff yazdığı mektuplardan herhangi birinden Emir'in haberi olduysa ceza olarak hayatını kaybetmiş olmalıydı. Bu mektuplardan herhangi biri yeterli bir gerekçe olmalıydı.

Okuyucu muhtemelen Dr. Wolff'un mektupları İngiltere'ye göndermenin gizli ve kurnaz bir yolunu bulduğunu düşünecektir. Öyle değil. Bu mektuplar *açık* ve *açık* bir şekilde gönderilmişti. Muhtemelen bu durum şüpheyi gidermişti. Dr. Wolff Buhara'da tutsaklık içinde sürünen zavallı insanlar için bir özveri olarak vazgeçtiği bir hayatı kurtarmak için aldatmaca yapmazdı.

Dr. Wolff'tan gurur duymak için nedenimiz yok mu? İngiltere'ye döndüğünde bu iyi doktorun karşılaşacağı karşılama ile öyle olduğunu Avrupa'ya göstereceğiz.

Dr. Wolff'un uzun ve karışık hayatı boyunca en yüksek derecede onu etkileyen duygu hemcinsleri için yapabileceği tüm iyilikleri yapmak olmuştur. The Crown and Anchor'daki halk toplantısından bir kişi Dr. Wolff'a çılgın bir hayran olduğunu söyleyerek karşı çıktı.

Bu bizim bir hayran isteğimizden, bir hayrandan başka kimsenin Buhara'ya bir yolculuğun tüm tehlikelerine kendini maruz bırakacak, orada muhtemel bir hapsedilme ve ölümlle karşılaşacak ve güvenliğini sağlayabilecek İngiliz hükümetinden bir koruma mektubu bile olmadan ülkesinden, evinden, eşinden ve tek çocuğundan ayıramayacağı görüşüyle karşılandı.

Bu muhteşem adam her zaman Cicero'nun bir özlü sözünü aklında tutar, "Homines ad Deos nulla re proprius accedunt, quam salutem hominibus dando," – "İnsanlar hemcinsleri için yaptıkları iyiliklerden daha fazla hiçbir şeyde Tanrı'ya benzemezler."

BÖLÜM VII

Ağustosun başında Dışişleri Bakanlığı'ndan Albay Shiel'den 12 Haziran 1844 tarihli bir telgraf gördüm. Bu telgrafta beyefendi Dr. Wolff para için kullanılabilir diye endişeli bir şekilde talimatlar istiyordu.

Dr. Wolff'un hayatının para tedarikine bağlı olduğunu gördüm. Buhara'ya geri döndürülecek, doktorun hayatına karşılık ödenememiş bir senede bağlıydı. Bu noktada aşırı derecede endişelendim ve Lord Aberdeen'e Albay Shiel'in sorusunun cevabını bildirmesini rica ederek yazdım. Bay Addington cevaben şunu söyledi:

“Size cevap olarak, Majestelerinin hükümeti hiçbir şekilde Dr. Wolff'un seyahat giderleri için mesul olmamasına rağmen durumun tüm koşulları altında maddi yardımın makul bir miktarı talebinde onu Buhara'da önyargılı olarak acı çektirmeyeceklerini ve Buhara'dan Tahran'a varış zamanına kadar Albay Shiel'in onun için gerekli bulduğu miktarlar Dr. Wolff'un varışında Albay Shiel'in böyle bir miktar için teminat istemesi gerekmesine rağmen her durumda Albay Shiel'e tekrar ödeneceği konusunda bilgilendirildi.

TEMİNAT

Bu garanti bir kopyasının Albay Shiel'e gönderilen mektubunuzda görüldüğü gibi Dr. Wolff'a vermekte sıkıntı yaşamayacaktır.

“İlaveten sizi Albay Shiel'in Dr. Wolff'un hala Buhara'da tutulması durumunda salınmasını sağlamak için elinden gelen çabayı göstermesi için talimat verildi ve bu amaçla gerekecek her makul masrafı üstüne alma yetkisi verildi.

“Efendim

“Sizin en sadık ve naçiz hizmetkarınız

“H.U. ADDINGTON.

“7 Ağustos 1844.”

Dr. Wolff'tan Tahran'da onu Buhara'dan kurtarmak için yapılan ödemeler için teminat istemek zavallı Doktorun vermesinin imkansız olduğu bir şeyi istemektir. Bu yüzden, acilen,

Lord hazretlerinin endişesini gidermek için aşağıdaki mektupta beklediğim etkiyi verdiği görülen gereken formda bir teminat gönderdim. Böylece ciddi bir endişe durumu ortadan kalktı.

“ Bay Addington’dan Yüzbaşı Grover’a.

“ Dışişleri Bakanlığı, 4 Ağustos 1844.

“Efendim- Aberdeen Kontu bana, Yarbay Shiel veya Majestelerinin hükümetinin Buhara ve Tahran arasındaki Dr. Wolff’a uygun olacağını düşünebilecekleri toplamda 500 poundu aşmayan herhangi bir miktardan kendinizi şahsen sorumlu tuttuğunuz teminatı içeren ayın 10’undaki acil mektubunuzun geldiğini bildirmemi emretti. Size cevaben Lord Aberdeen’in verdiği kefaletten son derece memnun olduğunu bildirmekle yükümlüyüm.

“ Efendim, ben,

“Sizin en sadık ve naçiz hizmetkarınız

“ H.U.ADDINGTON.”

Bu konuyu tekrar hatırlama lüzumundan kaçınmak için, okuyucuyu bu olayın sonucunun ne olduğu hakkında bilgilendireceğim. Mesuliyetimin 500 L ile sınırlı olması şanstı. Dr. Wolff Buhara’dan ayrılmadan önce Abdülsamet’e 2500 L rüşvet vermek zorunda kaldı. Ancak bu, görüldüğü üzere, Tahran’da 400 L için anlaşıldı. Dr. Wolff’tan bu olaydan hiç bahsetmediği birkaç mektup aldığım için, bittiğini ve Albay Shiel’in şiddet ve hile ile alınmış bir paranın ödenmesine müsaade etmeyi reddettiğini düşündüm. Dr. Wolff’un Tebriz’e sağ salim ulaştığını duydum ve kefaletimin bittiğini sandım.

Ancak 3 Şubatta Dışişleri Bakanlığı’ndan bana Albay Shiel adına çekilen bir senet gönderildi. Ödeme için bir ay verilmesine rağmen hemen mülk sattım ve ertesi gün istenenin tamamını ödemeyi başardım. Son gömleğimi satmam gerekseydi onu da yapardım.

Daha sonra senedin gönderildiği makamın sahibi Dışişleri Bakanı’na aşağıdaki mektubu yazdım:

“Yüzbaşı Grover’den Lord Aberdeen’e.

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“6 Şubat 1845.

“Lordum,

“Majestelerinin İran’daki elçisi Albay Shiel adına çekilen 400 poundluk senet Dışişleri Bakanlığı’ndan dün benim kabulüme sunulduğunu siz Lord hazretlerine bildirme şerefine nail oldum.

“Lord hazretleri, zarif Kraliçemiz Victoria’nın hizmetinde görevliyken o ülkenin kralı tarafından hapsedilen İngiliz subaylar Yarbay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin peşinde, Lord hazretleri hatırlayacaklar, Buhara’ya gönderilen Dr. Wolff’un güvenliği için gerekli gördüğü durumlarda kullanması için verilen teminat konusunda Albay Shiel’i yetkilendirme faziletine sahiptir.

“Lord hazretleri aynı zamanda, Albay Shiel veya majestelerinin hükümeti tarafından Buhara ve Tahran arasında çok yükseltilmiş olabilecek 500 L’yigeçmeyen, ki bu kefaletle siz Lord hazretleri kendi memnuniyetinizi ifade etmekle beni onurlandırdınız, herhangi bir miktar için kendimi şahsen sorumlu tutarak bir teminat verdiğimi de hatırlayacaklardır.

“Şimdi Lord hazretlerini teminatımın beni sorumlu tuttuğu miktarı hemen kabul ettiğimi siz Lord hazretlerine bildiriyorum. 10 Mart’a kadar vadesi dolmayacak olmasına rağmen, 400 L’yi bugün ödediğimi bilmeniz siz Lord hazretleri için memnuniyet verici olacaktır. Bu yüzden teminatımın bana geri verilmesini emretme faziletini göstermenizi rica ediyorum.

“400 poundumun Dr. Wolff gibi bir mevzuda Majestelerine geri verme aracı olmasına aşırı derecede seviniyorum. Zavallı Stoddart ve Conolly için ilk kez endişelendiğimde, Kraliçe Victoria’nın elçilerini kurtarmak için bir teşebbüsün ulusa mal olabilecek herhangi bir masraftan kendimi şahsen sorumlu tutmak aklıma gelmediğine üzgünüm çünkü belki de bu, zavallı elçilerin özgürlüklerini elde etmelerini sağlayacaktı.

“Siz Lord hazretlerine teminatını 500 pound gibi büyük bir miktar kabul etmekte yarı-maaşlı bir yüzbaşıya bu kadar güvendiğiniz için teşekkür ederim.

“ Lordum

“Sadık hizmetkarınız olmaktan

“Şeref duyarım,

“JOHN GROVER,

“CaptainUnattached”

Aşağıdaki cevabı aldım:

“Bay Addington’dan Yüzbaşı Grover’a.

“Dışişleri Bakanlığı, 11 Şubat 1845.

“Efendim,

“Albay Shiel adına 400 L masrafın Dışişleri Bakanlığı’ndan kabulünüze sunulduğunu ve bunu kabul edip çoktan ödediğinizi, bu nedenle geçen ağustosta Lord Aberdeen’e gönderdiğiniz teminatın size iade edilmesini rica ettiğiniz ayın 6’sındaki acil mektubunuzun ulaştığını bildirmek için Aberdeen Kontu’ndan talimat aldım.

“Size, cevaben, söz konusu paranın bu makamdan size resmen gönderilmediğini bildiriyorum. Lord Aberdeen’in bu paradan hiç haberi yoktur fakat mektubunuzu aldığımızdan beri yapılan soruşturmalar sonucunda, söz konusu faturanın Yarbay Shiel tarafından bu makamdaki özel temsilcisine gönderildiği ve bu nedenle paranın onun hesabına yatırıldığı anlaşıldı.

“Bununla birlikte geçen ağustosta Lord hazretlerine verdiğiniz teminatı isteğinize uygun olarak ilişte iade etmek için Lord Aberdeen’den talimat aldım.

“Efendim, Ben

“Sadık ve naçiz hizmetkarınız,

“H.U. ADDINGTON.

“Yüzbaşı Grover’a.”

Buna aşağıdaki cevabı gönderdim:

“Yüzbaşı Grover’dan Lord Aberdeen’e.

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“14 Şubat 1845.

“Lordum,

“Bay Addington’un Kraliçe Victoria’nın iki elçisinin izinde Buhara’ya gönderilen, Lord hazretlerine sıklıkla hatırlatamadığım, Dr Wolff için Albay Shiel’in gerekli görebileceği masraflar için majestelerinin hükümetini güvenceye almak için 7 Ağustos 1844 tarihli Bay Addington’un mektubuma uygun olarak Lord hazretlerine verdiğim 500 L teminatımı içeren Bay Addington’un ayın 10’undaki ivedi mektubunun ulaştığını bildirmekten onur duyuyorum.

“Bay Addington’un mektubuyla Abdülsamet’in Buhara’da Dr. Wolf’tan sızdırdığı parayı ödemek için Albay Shiel hesabına Dr. Wolff’un benden yararlandığı senedin ve siz Lord hazretlerinin baş katiplerinden biri olan Bay Bandinel tarafından talep edilen ödemenin ‘resmen gönderilmediğini’ ve Lord hazretlerinin ayın 6’sındaki acil mektubum ulaştığında yapılan soruşturmalara kadar fatura ile ilgili hiçbir şey bilmediğini duyduğuma şaşırdım.

“Lordum, artık, bu fatura, Albay Shiel adına çekilmesine rağmen bu beyefendinin onayına dayanmıyor ancak Lord hazretlerinin makamındaki baş katip Bay Bandinel tarafından imzalanıyor. Bu bana belirtildiğinde faturanın Lord hazretlerinin talimatıyla gönderildiğine bir an için bile şüphe etmedim. Bu yüzden talep edilen miktarı Albay Shiel’in adına fatura imzalamak için Bay Bandinel’in yetkisi ile ilgili herhangi bir soruşturma yapmaksızın hemen ödedim.

“Servetimde Dr. Wolff’a ait hiçbir fona sahip olmadığımı, Dr. Wolff’un görevi için ayrılan fonun çoktan tükendiğini ve bu beyefendinin Stoddart, Connolly, Wyburd, Kraliçenin

elçileri ve başka mahkumların fidyeleri haricinde benden yararlanmaya hiçbir zaman yetkisinin olmadığını size ifade etmemin doğru olduğunu düşünüyorum. Bu sadece bu faturanın Lord hazretlerinden resmi olarak gelmesinden ve teminatımla kendimi sorumlu tutup bunu ödediğimden memnun olduğum içindi.

“Bu konuda Lord hazretlerinin beyanı olmasaydı bu işi resmiyete bırakmakta zorlanacaktım. Ancak şimdi tüm olayı net bir şekilde anladığımı sanıyorum.

“Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly Orta Asya’ya görevleri için gönderildi; bu resmiydi. Lord hazretleri kayıplara karşı hükümet için bir teminat talep ediyor; bu resmidir. Bu teminatı verdim; bu resmidir. Dışişleri Bakanlığı’ndan bana Tahran’daki İngiliz elçisi adına yatırılan fatura ibraz edildi ve Lord hazretlerinin baş katiplerinden biri tarafından imzalandı; bunun resmi olduğunu düşündüm. Lord hazretlerinin baş katibi parayı alıyor; bu, tabi ki, özeldir. Lord hazretleri benim teminatımı iade eder; bu resmidir.

“Lordum

“Lord Hazretlerinin sadık,

“Naçiz Hizmetkarı olmaktan

“Şeref duyuyorum,

“JOHN GROVER.

“*Muhterem,*

“*Aberdeen Kontu’na,*

“*Dışişleri Bakanı.*”

Üstteki mektubun bu konuda Dışişleri Bakanlığı ile yazışmama son vermiş olmasını umuyordum. Ancak on bir gün geçtikten sonra aşağıdaki mektubu aldım. Siyasi üslup ve tartışma olarak okuyucunun dikkatini çekmek için müsaade istiyorum:

“*Bay Addington’dan Yüzbaşı Grover’a.*

“*Dışişleri Bakanlığı, 24 Şubat 1845.*

“Efendim, Tahran’da Albay Shiel adına Dr. Wolff tarafından size yatırılan ve daha önceden Albay Shiel adına imzalayan Bay Bandinel tarafından size gönderilen 400 L para ile ilgili ayın 14’ündeki ivedi mektubunuzun ulaştığını bildirmek için Aberdeen Kontu tarafından görevlendirildim.

“Size söz konusu faturanın özel bir fatura olduğunu tekrarlamak zorundayım. Ne Dışişleri Bakanı ne müsteşarlar, ne de bu makamla bağlantılı herhangi bir memur sizin ayın 14’ündeki ivedi mektubunuzu almadan önce böyle bir faturanın varlığından haberdardı. Bay Bandinel onu bu makamın bir memuru olarak değil fakat Albay Shiel’in özel temsilcisi ve avukatı olarak sahip olduğu bir yetkiye binaen imzaladı.

“Fatura resmi olsaydı, Albay Shiel tarafından doğrudan Lord Aberdeen’e gönderilirdi ve geçen ağustos ayında Lord hazretlerine verdiğiniz teminat sözü üzerine ödenmesi için size sunulurdu.

“Lord Aberdeen siz onlara tehlikeli ve ümitsiz görünen bir yolculukta ne sizin ne de Dr. Wolff’un hayatını tehlikeye atmamak için majesteleri hükümetinin kararının dayandığı nedenlere uzun zamandır kafayı takarak karıştığınızı hatırlatmamı istedi. Durumu umutsuz görmelerinde doğru bir yargıya vardıklarını, Albay Shiel’in inandığı ve diğer olaylarla da desteklenen Salih Muhammet’in³⁷ raporunda bahsedilen olayın Dr. Wolff’un teyit etmesiyle kanıtlandı. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin 1842 Temmuz ayında idam edildiklerine inandılar. Seyahatin tehlikelerinden Dr. Wolff’un Buhara haberlerinden muhtemelen yeterli kanıt çıkarmışsınızdır.

“Ancak kamu muhasebesinden seyahate çıkmanızı reddedince, Majestelerinin hükümetinin sürekli ve düzenli bir şekilde özel bir hesaba yüklenen bir seyahatin masrafıyla halkı sorumlu tutmaması aşıkardır.

“Yine de, Dr. Wolff’u Buhara’ya gönderecek, kendi sorumluluğunda ve masraflarını karşılayarak, bir dernek kurulduğunda teşebbüsün boşuna olduğu düşüncesinde olmasına rağmen, engellemek şöyle dursun Lord Aberdeen derneğin amaçlarını gerçekleştirmek için yetkisi dahilinde her şeyi yaptı ve birkaç kez hem sizin hem de onların candan teşekkürlerini aldı. Diğer yardım şekilleri arasında Lord hazretleri ihtiyaç durumunda Dr. Wolff’a para vermesi için Albay Shiel’a talimat verdi fakat size yapılan ödemelerin geri ödeneceği açıkça

³⁷ Dr Wolff’un bu adamla ilgili hikayesine bakınız, sayfa 53. J.G.

bildirildi. Bu bildiri üzerine, kendi isteğinizle, Şimdi size geri verilen teminatı LordAberdeen'e verdiniz.

“Lord Aberdeen'in bana tekrarlamam için talimat verdiği bu iş basitçe böyledir çünkü mektubunuz üslubu ve dilinin, aslında, başından sonuna kadar insancıl ve tutarlı olan majestelerinin hükümetinin davranışlarını lekelediği görölüyor.

“Efendim,

“Sadık ve naçiz Hizmetkarınız

“H.U. ADDINGTON.”

Artık, tüm siyasi Őeylerin adına, Machiavelli'denDowning Caddesi'ndeki stajyere kadar, benim talep edilen 400 L'yi ödemem ve teminatımı geri almamla ne ilgisi var? Salih Muhammet'in teminatımla ne alakası var?

Bu Salih Muhammet Lord Aberdeen'in uğraŐı ve onu eyerli ve dizginlenmiŐ bir Şekilde Lord'un “Chival de Bataille”si gibi Bay Hammond'un makamında tutuyor. Ne zaman Lord hazretlerine sert bir Şekilde baskı yapsam mahmuzlarını Salih Muhammet'e saplıyor ve benim üstüme sürmeye alıŐıyor. Üstteki mektupta Lord Aberdeen'e Majesteleri hükümetinin benim veya Dr. Wolff'un hayatını tehlikeye *atmamaya* karar verdiği söyletiliyor; tabi ki bu ‘atmamaya’ kelimesi yanlışlıkla araya eklenmişti. Okuyucular her sebebin beni Buhara'nın karanlık zindanına ‘masum bir seyyah’ olarak gitmeme ikna etmek için teklif edildiğini ve güvenliğimi sağlayacak tek Şeyin reddedildiğini göreceklerdir.

Artık üstteki uzun mektubu okuyan herhangi bir kişinin Dr. Wolff'un salınması için 400 L ödeme fedakarlığı yaptığımdan pişman olduğumu ve dolaylı veya dolaysız olarak paramı geri almaya çalıştığımı düşünmekten kurtulamayacaktı. Hemen aşağıdaki cevabı yazdım:

“Yüzbaşı Grover'danLord Aberdeen'e.

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“25 Şubat 1845.

“Lordum, Lord hazretlerinin talimatıyla yazılmış ve ayın 14’ündeki ivedi mektubuma cevaben yazıldığı belirtilmiş, düne ait bir mektupla onurlandırıldım.

“Ancak bu mektup, aslında, sadece Lord hazretlerinin önceki mektuplarının tekrarıdır. İlk üç paragrafın amacı Tahran’daki İngiliz elçisinin adına bana tanzim edilen 400 L faturanın ve Lord hazretlerinin baş katiplerinden biri tarafından alınan ödemenin resmi bir şekilde gönderilmediğini göstermektir.

“Lord hazretlerinin bu konuda ısrar etme zahmetine girmesinin nedenini hiç anlamıyorum. Bana göre baş katibiniz Bay Bandinel’in, Lord hazretleri hesabına veya Tahran’daki Majestelerinin elçisi hesabına, faturayı özel veya resmi bir şekilde bildirip bildirmemesinin en ufak bir ehemmiyeti yok.

“Parayı ödeyip teminatımı geri aldıktan sonra, konunun kapandığını düşündüm; ancak Lord hazretlerinin konuya tekrar değinmesinden ve ortada suçlama yokken kendinizi savunmanızdan her nedense Lord hazretlerinin bu işlemde utandığını düşünmeye neredeyse ikna oldum.

“Beşinci paragrafta, Lord hazretleri, kamu hesabından bir yolculuğa çıkmayı reddetmesinden Majestelerinin hükümetinin sürekli ve düzenli bir şekilde özel bir hesabın üstlenildiği bir seyahatin masrafını halka yükleyemeyeceği aşikar olduğu size söylenildi.

“Neden bana Lord hazretlerinin çok açık dediği bir öneriyi bildiriyorsunuz?

“Hükümetten Dr. Wolff’un salınmasının bana mal olan miktarını geri ödemesini hiçbir zaman istemedim. Lord hazretlerini böyle yapmaya herhangi bir niyetimin olmadığını temin ederim.

“Kamu gelirine çok küçük bir bağışçı olarak bana göre Lord hazretlerini devlet hazinesinin çok gayretli bir koruyucusu konumunda görmek içten bir kutlama meselesidir. Eğer bu teminat olayı halkın önüne gelirse, Lord hazretlerinin davranışının hak ettiği şekilde takdir edileceğini yürekten diliyorum.

“Daha sonraki paragrafta Lord hazretleri bana, Komitenin ve benim içten teşekkürlerimi aldığı hatırlatıyor. Bu tümüyle doğrudur. Lord hazretlerinin samimiyetinden

memnun olduğum sürece, özel olarak veya herkesin önünde, Lord hazretlerine teşekkürlerimi ifade etmek için her fırsatı değerlendirdim.

“Ancak Lord hazretlerinin makamına ulaştıktan sonra 48 saat içinde gazetelerde yayınlanan Count de Medem’inBuhara elçisiyle görüşmesinin beyanını ve kendi elçimiz tarafından gönderilen idam haberlerini kesin olarak yalanlayan ifadenin halka hiçbir zaman açıklanmadığını gördüğümde Komite’nin Lord hazretlerinin samimiyetinden şüphe ettiğini itiraf etmeliyim. Bize, bu bilgi gizlemenin sadece halkın zihninde iki elçinin öldüğü inancını oluşturmanın amaçlandığını ve aslında istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini gösterdi.

“Daha sonra Lord hazretleri Albay Shiel’in ihtiyaç durumunda D. Wolff’a para göndermesini emrettiğini söylüyor. Ancak bana açıkça şimdiye kadar yapılan ödemelerin geri ödenmesi ima edildi. Bu ima üzerine, ben, kendi isteğimle, şimdi bana geri verilen bir teminatla Lord hazretlerine verdim.

“Bunların hepsi tamamen doğrudur. Sorumluluğumu inkar etmek şöyle dursun, süresi dolmadan bir ay önce Lord hazretlerinin baş katibinin ibraz ettiği faturayı ödediğimden, Lord hazretlerinin bunu tekrar ifade etmek zahmetine girme niyetini göremiyorum.

“Lord hazretleri, sonuçta, mektubumun aslında insancıl ve tutarlı olan majesteleri hükümetinin davranışını karalıyor gibi görüldüğünü söylüyor.

“Şimdi, Lordum, eğer herhangi bir iftira Majestelerinin hükümetini iki elçimize, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’ye, kötü muamele ederse, bu benim böyle bir davranışa kinayemden değil hükümetin tavrından kaynaklanır. Şimdi Lord hazretlerine, sonuç olarak, bir Dr. Wolff 1840, 1841 veya 1842’de de 1843’te olduğu gibi kolaylıkla bulunabileceğini; Dr. Wolff’un tehlikede olması elçilerimiz olduğunun söyleme yetkisi verildiklerinden kaynaklanmadığını ve Lord hazretleri görevini yapmış olsaydı bu cesur ve sadık elçilerin o yıllar boyunca esaret altında kalmalarına izin verilmeyeceğini açıkça söylüyorum.

“Lord Hazretlerinin sadık,

“Naçiz Hizmetkarı olmaktan

“Şeref duyuyorum,

“JOHN GROVER.

“Muhterem,

“Aberdeen Kontu,

“Dışışleri Bakanı.”

Bay Addington’un 14 Şubat tarihli mektubu idamla ilgili Salih Muhammet tarafından verilen tarihi yanlış belirttiği için, Lord Aberdeen’e aşağıdaki mektubu yazdım:

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“28 Şubat 1845.

“Lordum,

“Lord hazretlerinin talimatıyla yazılan Bay Addington’un ayın 24’ü tarihli ivedi mektubundaki bir yanlış düzeltmenizi isteme cüretinde bulunuyorum.

“Bay Addington, Salih Muhammet’in ifadesine atfederek, idamın 1842 Temmuz ayında olduğunu söylüyor.

“Şimdi, Lordum, Salih Muhammet açıkça idamın 17 Haziran 1842 tarihinde gerçekleştiğini söylüyor.

“Lord hazretlerine belirtme şerefine nail olduğum, idam tarihi meselesinin, eğer gerçekten olduysa, en ufak bir önemi olduğunu düşünmüyorum. Ancak Bay Addington’un bu bahis belgeye döküldüğünde, açıkça ve dürüstçe yapılması gerektiğini ve atıfta bulunduğunu söyledikleri belgelerle Lord hazretlerinin makamından gelen mektupların karşılaştırılmasının gerekli olduğunu çoktan aklına sokmaya çalıştığım için, çok önemli olduğunu düşünüyorum.

“Lord hazretlerinin ‘insancıl ve tutarlı’ görünmek amacıyla saptırdığınızı ima etmeye çalıştığımı düşünmeyeceğini zannediyorum. Kesinlikle. Bunu sadece Lord hazretlerinin

makamı çok hatırı sayılır olduğundan ve birden fazla olayda, Lord hazretlerine düzeltmesini istemenin üzücü mecburiyetinde bulunduğum ‘hatalardan’³⁸birisi olarak görüyorum.

“Ayın 25indeki mektubumda bu ‘hataya’ dikkat çekmedim çünkü elimde Salih Muhammet’in beyanının bendeki kopyası yoktu.

“Lord Hazretlerinin sadık,

“Naçiz Hizmetkarı olmaktan

“Şeref duyuyorum,

“JOHN GROVER.

“Muhterem,

“Aberdeen Kontu,

“Dışişleri Bakanı.”

1 Martta aşağıdaki notu aldım:

“Lord Aberdeen John Grover’a saygılarını sunuyor ve Yüzbaşı Grover’dan ya bugün saat 4’te ya da önümüzdeki pazartesi günü öğleden sonra saat 3’te makamında ziyaret etmelerini rica ediyor.

“Dışişleri Bakanlığı, 1 Mart 1845.”

Dolayısıyla Lord Aberdeen ile görüşüm. Dışişleri Bakanlığı’ndan ayrılır ayrılmaz hemen şunu yazdım:

“Aberdeen Kontu ile görüşme raporu 3 Mart saat 15.30’da Dışişleri Bakanlığı’nda görüşmeden hemen sonra Athenaeum Kulübünde yazıldı.

³⁸ Okuyucular Teğmen Wyburd’un olayında burada ima edilen hatalardan en göze çarpanını bulacaktır.

“Lord Aberdeen bana, Lord hazretlerine yanlış anlamadan kaynaklanmış görünen geç kalmış bir yazışmayla alakalı bazı konuşmaları yapmak için davet ettiğini söyledi.

“Lord hazretleri bana Dr. Wolff gittiğinden beri yaptığı yardımlardan dolayı ona minnetimi ifade ettiğimi fakat artık üslubumun ve dilimin tamamen değiştiğini hatırlattı.

“Tüm bu yanlış anlaşılmaların sebebi olduğu görülen ve teminatımın beni şüphesiz sorumlu tuttuğu senede gelince, mektubumu alana kadar onunla ilgili hiçbir şey bilmediğine ve makamındaki başkatiplerden birisi olan Bay Bandinel parayı kesinlikle almasına rağmen - tıpkı Drummond beylerinin yapmış olabileceği gibi-bu sadece Albay Shiel’in bankacısı olmasından kaynaklandığına Albay bana yemin edebilirdi.

LORD ABERDEEN İLE GÖRÜŞME

“Lord hazretleri hayran kaldığına ve arkadaşımın adına çabalarımı devam ettirmemi her zaman takdir ettiğine, ilanımın konusu üzerinde gerçekleşen açıklamadan sonra arkadaş olduğumuzu düşündüğüne, bana her zaman öyle davrandığına, şimdi ortadan kaldırmayı istediği yanlış anlamadan üzüntü duyduğuna ve bugün beni davet etmesinin bana karşı olan duygularına kanıt olarak görülebileceğine beni temin edebilirdi. Lord hazretleri kesinlikle daha önce yaptıklarımın sonra teminatımın beni sorumlu tuttuğu büyük meblağı ödememin istenmesinin çok zor olduğunu düşündü. Durumun zorluğunu belirterek ve geri ödenmesini isteyerek ona yazsaydım, niyetinin Dr. Wolff’un kurtarılmasının bana mal olan miktarı neyse onun geri ödenmesini emretmek olduğunu söyledi. Tabi ki yazdığım mektupların bu miktarların geri ödenmesini imkansız hale getirdi. Yine de son iki mektubumu hatırlarsam şimdi geri ödenmesini emredebilirdi. Ancak itiraf etmeliydi ki daha önce ona bu şekilde hitap edilmemişti. Daha önce yaptıklarımın sonra böyle büyük bir meblağ ödememin istenmesiyle doğal olarak hissettiğim rahatsızlığı anlayışla karşılayabilirdi.

Bu yüzden Lord hazretleri geçmişin unutulabileceğine, mektuplarımı hatırlayacağıma, ödediğim tüm meblağın bana hemen geri ödeneceğine inanıyordu.

“Oldukça gereksiz olan bu uzun açıklamalara girerek beni çok onurlandırdığını, parayı ödeyerek ve teminatımı geri alarak olayın sona erdiğini düşündüğümü ve mektuplarımın üslubu, bir ölçüde, Lord hazretlerinin emriyle yazılan mektuplarla kışkırtıldığını söyledim. Bay Addington’un son mektubu olayla ilgili olmayan birisi tarafından okunursa, dolaylı veya

dolaysız olarak, benim Dr. Wolff'un fidyesi için ödediğim meblağın iade edilmesi için uğraştığım düşüncesinin belireceğini, söyledim. Lord hazretlerini duygu ve düşüncelerimi her zaman en basit dille anlatmaya kararlı ve alışkın sıradan bir asker olduğumu belirttim. Lord hazretlerinin yüce makamında böyle bir dilin sıklıkla kulağına çalınmadığını ve bunun ona tuhaf geldiğini rahatlıkla anlayabileceğimi söyledim. Lord hazretlerine teminat verdiğimde, niteliğinin tam olarak farkında olduğumu belirttim. Ancak fidyesi karşılığında Abdülsamet'e verdiği paradan bahsetmeksizin Dr. Wolff'un Tebriz'e ulaştığı haberlerini aldığımda, olayın kurgulandığını ve 400 L'lik meblağ Lord hazretlerinin makamından ibra edildiğinde şüphesiz şaşırardım.

“Ancak bu miktarı hemen kabul ettim ve şans eseri ertesi gün parayı ödemek için toparlamayı başardım. Eğer Lord hazretleri parayı ödemek konusunda biraz olsun rahatsızlık hissettiğimi veya bu hissini yazışmamın üslubu ile alakalı olduğunu düşündüyse, fazlasıyla yanıldığını söyledim.

“Lord hazretlerinin bana parayı geri ödeme konusundaki bariz niyetine gelince durumu uygun bir tavırla açıklasaydım, Lord hazretlerinin bir an için bile paranın geri ödenmesine dair en küçük bir amacımın hiçbir zaman olmadığına inanmasını isterim. Böyle bir düşünce hiçbir zaman aklıma gelmedi ve Lord hazretlerine daha önce de yazdığım gibi böyle bir istekte asla bulunmam.

“Mektuplara gelince onları hatırlamayı istemek şöyle dursun Lord hazretlerinin en basit, en dolu hislerle, Lord hazretlerini şahsen değil bulunduğu makamı kastediyorum, anlamasını istedim.

“Lord hazretlerine güvensizliğimin senetlerle hiçbir alakasının olmadığını belirttim. Size karşı ilk güvensizliğim ‘Raporların İçeriği’ başlığıyla göndererek beni onurlandırdığımız ancak oldukça adaletsiz özel bir savunma olduğunu düşündüğüm,ki bu bildirin Lord hazretlerine kendi yetkisiyle yayınlandığını belirttiği yerel gazetede yayınlandığında yazdığım gibi, uzun bir belgeden kaynaklandı.

“Albay Shiel'in bu Rus'un açıklamasını tamamen yalanlayan telgrafının yayınlanıp halka hiç açıklanmazken, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin idam edildikleri anlaşılan Buhara elçisiyle görüşme hikayesini anlatan Count de Medem'in gönderisinin Dışişleri Bakanlığı'na ulaştıktan sonra 48 saat içinde yayınlanmasından, Lord hazretlerine şüphelerimin suçlamaya dönüştüğünü açık yüreklilikle söylemeliyim. Kendi elçimizin bu

açıklaması hiçbir zaman yayınlanmadığını çünkü Lord hazretlerinin Count de Medem'in gönderisinin acele yayınının sebep olduğu etkiyi yok etmek istemeyeceğini açıkça söyledim. Dışişleri Bakanlığı'nın amacının Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin öldüğüne dair – yanlış- bir inanç oluşturmak olduğunu, benim şüphesiz Dışişleri Bakanlığı'ndan aldığım tüm bilgileri yayınlamak için Lord hazretlerinin yetkisine sahip olduğumu, fakat Dr. Wolff'un böyle söylentilerden etkilenmek için yolculuğunda çok fazla ilerlediği için yapmadığımı dürüstçe belirttim.

“Bu yüzden bu elçiyle görüşmesinin açıklamasını elde edene kadar bekledim ve hemen yayınladım. Böyle haksız ve tek taraflı yayınların yol açabileceği korkunç sonuçları gösterip Hindistan gazetelerindeki sayısız haberden bahsettim. Hepsi de Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin hala hayatta olduklarını göstermeye meyilliydiler,ki bu da Lord hazretlerinin oluşturmaya çalıştığı bu subayların öldükleri kanısı yüzünden Londra gazetelerinde yayınlanmadı.

“Lord hazretleri yayına ilişkin nasıl bir amacı olabileceğini ve yanlış anlatma gerekçesinin ne olabileceğini sordu.

“Hiçbir zaman gerekçeleri tahmin ederek zamanımı harcamadığımı ve tüm dikkatimi gerçeklerin kendini gösterdiği şekilde, muhtemel veya beklenen sonuçlara verdiğimi belirttim.

“Lord hazretleri tekrar mektupları geri almam için samimi bir şekilde ısrar etti. Kesin ve net bir şekilde reddettim. 400 L'yi aldığımda benim öderken ve Dr. Wolff'u ülkesine geri getirmeye vesile olduğum gibi mutlu olduysa, o zaman bizim gerçekten iki mutlu adam olduğumuzu söyledim. Lord hazretlerinin cevabını duyduğumda bana yöneltilen hakarete çok kızmıştım ve Lord hazretlerinin huzurundan mümkün olduğunca çabuk ayrıldım.”

Bu görüşmede beni en çok şaşırtan Lord hazretlerinin davranışımı takdir etmesiydi. Şimdi Lord hazretleriyle olan tüm görüşme ve yazışmalarımda, değerlendirebildiğim kadarıyla, davranışım uygun olarak değerlendirilmemişti.

5 Şubatta 400 L'yi ödeyip teminatımı aldıktan sonra 3 Mart'a kadar yarı maaşlı bir yüzbaşından böyle bir ödemenin alınmasının uygun olmadığı Lord Aberdeen'in aklına gelmemesi dikkat çekiciydi. Ayrıca Lord hazretleri, iki mektubu da hatırlarsak, “Majestelerinin hükümetinin halka sürekli ve uygun bir şekilde yükleyemeyeceği bariz olan”bir miktarın ödenmesini emredecekti.

Lord Aberdeen ile görüşmemden sonraki gün Komite'ye bütün olayı anlattım ve önceki bildiriye okudum. Komite'ye Lord Aberdeen'in 400 L'yi geri vermeyi teklif ederek bana ağır bir hakaret ettiğini düşündüğümü anlattım. Son iki mektubumu geri almam koşuluyla Dr. Wolff'un fidyesini ödedim. Böyle bir hakaretin habersiz geçip gitmesine izin vermemin mümkün olup olamayacağını sordum.

TEMİNAT

Ortak düşünce Lord Aberdeen'e mümkün olduğunca sakın bir şekilde bana bu teklifi yaparak hakaret ettiğini düşündüğümü belirtmekti.

Sonraki gün aşağıdaki mektubu aldım:

“ Bay Addington'dan Yüzbaşı Grover'a.

“Dışişleri Bakanlığı, 3 Mart 1845.

“Efendim, Lord Aberdeen ona hitaben uygun olduğunu düşündüğünüz geçen ayın 25 ve 28'i tarihli iki mektubunu şaşkınlık ve üzüntüyle almıştır.

“Bu mektupların dili ve üslubu, özellikle bu makamda size her zaman aynı şekilde davranıldığı göz önüne alınırsa, Lord hazretlerine öyle itiraz edilebilir göründü ki Lord hazretleri ikinci mektubunuzu alınca, ona hitap ederken kullanmayı uygun bulduğunuz lisandaki belirgin bir uygunsuzluğa dikkat çekmek ve Lord hazretlerinin size karşı tutum ve davranışları hususunda zihninizi meşgul etmiş görünen tüm yanlış anlamayı ortadan kaldırmayı sağlayacak samimi bir açıklamayla sizi bu mektupları geri çekip iptal etmeye ikna etmek için o gün kişisel bir görüşmeye sizi hemen davet etmeye karar verdi. Bu görüşmede Lord hazretleri, Majestelerinin hükümetinin Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin hazin sonları ile ilgili düşünceleri sizinkinden farklı olmasına rağmen sizin tutum ve çabalarınızın daha az takdir edilmediğini size açıkladı. Aksine, gösterdiğiniz takdire şayan gayretlerden ve yaptığınız masraflardan dolayı Lord hazretleri dürüst iddialarınıza saygı göstermeye öyle istekliydi ki, prensipte doğru olmamasına rağmen, doğrudan size kalan masrafların bir kısmını size ödemeye meyletti.

Ancak burada bahsedildiği gibi, sizden ona gelen böyle mektuplar, onur duygusu kendi isteklerinin peşinden gitmeyi onun için imkansız kıldı.

“Maalesef sizi iki mektubunuzu geri çekme tavsiyesine riayet etmenize ikna edemediğinden, Lord Aberdeen’e size sadece şunları bildirmek düşüyor: Ne kendi makamında sahip olduğu duyarlılık ne de size her zaman cömertlikle ve anlayışla davrandığının farkında olması, sizin bu makamda karşılaştığınız nezakete ve sizden açıkça beklediğinden çok farklı çok ters bir üslupla yazılan mektupların içeriğine verilmiş herhangi bir cevap yetkisi vermeyecektir.

“Sizin naçiz, sadık hizmetkarınız,

“H.U. ADDINGTON.

“*Yüzbaşı Grover’a.*”

Bu mektuba hemen aşağıdaki cevabı yazdım:

“*Yüzbaşı Grover’dan Aberdeen Kontu’na.*

“*Ordu ve Donanma Kulübü,*

“*4 Mart 1845.*

“Lordum,

“Lord hazretlerinin beni davet etme onurunu verdiği görüşmeye dair, Bay Addington’un dünkü mektubunu aldığımı bildirirken, görev duygusundan başka hiçbir şeyin beni yazmaya ikna etmediği mektupları, Dr. Wolff’un salınması için ödediğim ve Lord hazretlerinin ayın 24’ündeki mektubunda belirtilen miktarın bana geri ödenmesini teklif ederek geri çekmeye ikna olabileceğimi, Lord Hazretlerinin makamının yazışmadaki yetersizliğini yansıtarak bir an bile hayal ederek bir İngiliz askeri ve beyefendi olarak beni ağır ve ciddi bir hakarete uğrattınız.

Buna Lord Aberdeen aşağıdaki mektubu tenezzül edip yazdı:

“Bay Addington’dan Yüzbaşı Grover’a.

“Dışişleri Bakanlığı, 6 Mart 1845.

“Efendim,

“Aberdeen Kontu tarafından ayın dördündeki acil mektubunuzun alındığını bildirmek için görevlendirildim.

“Lord Aberdeen bu mektupla geçmişte bir zaman görev yaptığınız bu makamın size karşı davranışlarına dair tuhaf yanlış anlamaların hala zihninizde hakim olduğunun farkına varmaktan dolayı teessüf ediyor. Ancak yanlışlığı gidermek için yapılan tüm teşebbüsler nafile olduğundan, Lord hazretleri bu konu ile ilgili çabalarını yinelemeyecek.

“Ancak ben, Lord Aberdeen ile Dr. Wolff’un seyahatinde sizin tarafınızdan karşılanan masrafları geri ödeme niyeti hakkındaki ayın üçündeki görüşmenizde size yapılan önerinin tam olarak tahmin edilenniyetten kaynaklanmadığına sizi temin ederim. Ayrıca Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly adına çabalarınız, özellikle şubatın altısı ve on dördündeki önceki mektuplarınız düşünüldüğünde, Lord Aberdeen tarafından çok acil yaptığımız ödemenin size biraz külfet getirdiği görüldü. Aynı zamanda tamamen yanlış anlamayla yazılmış geçen ayın 25 ve 26’sındaki mektuplarınızı bu açıklama yapılır yapılmaz geri çekmenizde hiçbir sıkıntı yaşamayacağınızı düşündü. Bu şartlar altında bu teklifi sunarken kendisini tamamen haklı gördü.

“Bu makamla tüm yazışmalarınızda, Lord Aberdeen anlayış ve saygıyla ağırılanmanızı arzu etti. Sakin düşününce gerçekte şikayet ve memnuniyetsizlik için herhangi bir sebebinizin olup olmadığını düşünebileceğine çok az inanıyor.

Sizin naçiz, sadık hizmetkarınız,

“H.U. ADDINGTON.”

AÇIK BİR ÖNERİ

Okuyucu önceki mektupta, Lord Aberdeen’in beni özel bir görüşme için davet ettiğini, zihnimi ele geçirmiş görünen tümüyle yanlış düşünceleri dürüst bir açıklamayla yok edebileceğini vs. söylediğini fark edecektir. Lord Aberdeen’in geri almamı istediği mektuplarda okuyucular iki şeyden şikayet ettiğimi görecektir: Dışişleri Bakanlığı’nın resmi

belgeleri aktarmadaki yetersizliği ve Buhara kurbanlarının salınması veya akıbetlerinin öğrenilmesi için uygun önlemleri almamasından dolayı Lord Aberdeen'in görevini ihmal etmesi.

Şimdi Lord Aberdeen'in tüm açıklamaları, en basit şartlara indirildiğinde, şundan oluşuyor: Mektuplarını geri çek, sana 400 L vereyim. Mutlak tartışma kesinlikle buydu ve muhtemelen 'Dürüstlük' Dışişleri Bakanlığı'nda genellikle inandırıcı bulunuyor. Lord Aberdeen, ona haksızlık yaptığımı açıklamaya tenezzül etmiş olsaydı, Lord hazretlerine olan mektupları çekmem için bana fırsat verildiği için minnettar olurum ve verdiğim zarardan ötürü tüm nezaketimle özür dilerdim. 400 L teklifinin geri çekmem için beni ikna edeceğini düşününce Lord hazretleri için yaptığım suçlamayı geri alamam. Lord hazretlerinin benim karakterimi yanlış anladığını gördüm ve şeytandan öyle çabuk uzaklaştım ki eldivenlerimi arkamda bırakıp St. James Parkı'na kadar soluklanmak için bile durmadım.

THE SALLE D'ARMES

Artık önceki cevabın Dışişleri Bakanlığı açısından itibarlı gelmediğini söylemeliyim. Tartışmanın içindeki konuyu değil fakat tartışmayı yönlendirme yöntemini kastediyorum. Downing Caddesi'nde konu en yalın gerçekleri siyasi bir sisle bürümüş görünürken meselenin olabilecek en basit lisanla gerçeği söylemek olduğu görünen Harbiye Nezareti veya Genelkurmay Başkanlığı'nın yazışmalarının şekli ne kadar farklı. Tüm bu "Eskrim Sanatları" cesur ve dürüst bir tepki karşısında bir an bile daynamayacaktır.

Bir süre önce, Paris'te Monsieur C**'s Salle D'Armes'ta dolaştım. Bir İngiliz subayı olarak "Profesör"e takdim edilince, onunla eskrim yapma şerefini bahşetmemi istedi. Bizim görevimizde önem verilmeyen eskrim hakkında hiçbir şey bilmediğimi çünkü bir kişinin güvenliğinin görevine her daim bağlı kalmaya dayandığını düşünmesinin daha iyi olduğunu ve her zaman genel fayda sağlamayan şahsi kahramanlık gösterilerine bu dönemde çok önem vermediğimizi söyledim. M. C*** şöyle söyledi: Ancak kazara alayınızdan ayrılabilirsiniz ve karşılaştaydım sizi anında etkisiz hale getirirdim. Eskrim kılıcını alın da size göstereyim." Uzatılan aleti aldım.

M.C** "A vous" dedi ve kılıcım anında "plastron"una kıvrıldı. M.C** "Bu eskrim kurallarına tamamen aykırı. Kılıcımın sizinkiyle çarpışmasını bekleyip yarım daire

yapmalısınız” dedi. “Monsieur C** ölü bir adamla ‘kullanılan teknikleri’ tartışmam. Duygularımı tatmin eden bir hareketle sizi öldürdüm. Ancak ‘la galerie’ arasında kılıç almak isteyen herhangi bir beyefendi varsa bu deneyimi tekrar etmekten memnun olacağım” dedim. Yaşlı bir Cuirassiers yüzbaşı güleryüzlü bir şekilde öne çıkıp kılıcı aldı. Altı adım uzağa yerleştirildik ve M.C** nin ellerini vurmasıyla aletlerimizi en iyi şekilde kullandık. Yüzbaşı kendisini “en position” a yerleştirdi ve işaretle kılıcım göğsüne dokundu. Bu “soylu bilimin” yeterli saygıyı görmediğini düşündüğünü söylemeye cüret edeceğim M. C** dışında herkesi çok eğlendirdi.

Bu dünyadaki tüm hareketler içinde iyi niyetli dürüst bir yaklaşım, buna karşı olan tüm hileli sanatları yenecektir. “Dürüstlük en iyi politikadır.”

SAYGIDEĞER YAŞLI BİR BEYEFENDİ

Dışişleri Bakanlığı’nın yazışmalarını gördükçe gerekçelerini anlamakta sürekli zorluk çekiyorum. Şimdi (parayı ödeyip, teminatımı geri aldıktan ve kendimi tamamen memnun, hoşnut ve ‘mutlu’ hissettiğimi ifade ettikten bir aydan fazla bir süre sonra) Lord Aberdeen’e “herhangi bir şahsi kayıptan” açıkça kurtulmaya hakkım varmış gibi göründü. Pekio zaman neden hala rahatlamamıştım? Ancak öyle görünüyor ki Lord hazretleri kendi şahsi isteğinin peşinden gitmeyi onun için imkansız hale getiren bir mektup alana kadar benim “açıkça yetkili” olduğum aklına gelmemişti. Okulda bir çocukken Roma ve Ostia arasındaki yolda muhteşem bir villası olan saygıdeğer bir beyefendi hakkında bir şeyler okuduğumu hatırlıyorum. “Söylemeye teşebbüs etseydi en basit cümle bile müphem hale gelirdi” anlamına gelen “Tenebras rebus clarissimis obducere solebat male narrando” yazıyordu.

O, Dışişleri Bakanlığı’nda ne büyük bir hazine olurdu!

Şimdi siyaset konusundayken, ben kendim hayatımın en iyi yıllarını “Jus gentium” çalışmasına adanmış siyasetçi gibi bir şeyim. Yabancı bir üniversitede siyaseti bilim olarak okudum. Şuanda siyaset diye adlandırılan eften püften uygulamalara karşı mutlak bir nefretim var.

KOMİTENİN TUTANAKLARI

Bu kadar çok anlattıktan sonra Lord Aberdeen'in boşuna verdiğim hukuki görüşe biraz değer vermesi umuduyla, bir hukuk danışmanı olarak aşağıdaki düşünceleri kayda geçiriyorum:

Dr Wolff meşru bir işte tüccar olarak Buhara'ya gitmiş olsaydı ve herhangi bir kanunu ihlal etmeden ve karşı gelmeden mahkum edilseydi o zaman sadece Kraliçe'nin hükümeti masrafın 400 veya 4000 L olmasına bakmaksızın bu adamın salınmasını sağlamaya mecburdu.

Şimdi bu meseleyi, Downing Caddesindeki herhangi bir beyefendiyle nerede ve ne zaman isterlerse tartışmaya hazırım. Latince karşılığı olmayan "menfaat" kelimesi tartışma dışında kalacak ve şartları açık açık belirlenecek.

10 Mart'ta teminat olayının tamamını aşağıdaki yasa tasarısını geçiren Komite'nin önüne getirdim.

Stoddart ve Conolly Fonu Komitesi'nin Tutanağından Alıntıdır

10 Mart 1845

YASA TASARISI

"Majestelerinin ulusa mal olabilecek iki elçisinin izinde bu ülkeden yola çıkan Dr Wolff'un serbest bırakılmasının masrafı için teminat olarak, Majestelerinin hükümeti tarafından istenen güvence bedeli hakkında Dışişleri Bakanlığı ve Yüzbaşı Grover arasında gerçekleşen tüm yazışmaları göz önünde bulunduran Komite, Yüzbaşı Grover sayesinde aşağıdaki görüşü tutanaklara geçirmiştir.

"25 ve 28 Şubat'taki mektuplarını geri çekmesi için rüşvet olarak Yüzbaşı Grover'a 400 L ödeme teklifini sadece kendisi için değil aynı zamanda Komite için hareket eden Yüzbaşı Grover için, bu teklifi reddetmekten başka çare bırakılmadığına;

"Onun pozisyonundaki bir subayın duygularına yeterince hürmet gösterilmediğine;

“Oybirliği ile karar verilmiştir.

“Yüzbaşı Grover üstteki kararı Aberdeen Kontu’nun yüksek makamına sunmakla mükelleftir.”

Böylece teminat hikayesi sona erdi ve söylemeliyim ki, Majestelerinin hükümetinin Tahran’daki elçisinin temsilcisi olarak Lord hazretlerinin baş katibi tarafından sunulan ve Dışışleri Bakanlığı bürodan ‘böylesine’ resmi olarak fatura ile para cezasını ayırdığıpara cezasının çekildiğini ileri sürdüğünde Lord Aberdeen’in bu işte utanç belirtileri göstermesine oldukça memnundum.

Polıçeleri çok fazla biliyormuş gibi davranmam. Söz konusu olan da hayatımda kabul edip ödediğim ilk poliçeydi.

FALSTAFF’IN İLMİHALİ

Ancak aradaki fark benim için önemli olabilirdi. Vadesinden bir ay önce ödedim ve elçinin vekili olan Bay Bandinel bana herhangi bir indirim yapmadı. Lord Aberdeen’in baş katibi olarak “bu sıfatla” parayı almışsa hızlı ödeme için cent başına 5 pound indirim yapardı. Bazı avanaklar (bknz Eton Latin Grammar) ‘opes’ e ‘*irritamenta malorum*’ dedi. Lord Aberdeen daha iyi bilir. Dışışleri Bakanlığı hizmetinin tek *irritamentası* onlardır. Bu yüzden yönetenlerimizin halkın cüzdanının iplerini böyle sıkı tuttuğunu görmek pek hoş.

Diva potens rerum, domitrixque pecunia fati nin değerini Dışışleri Bakanlığı’nın başındaki Lord’dan daha iyi kimse bilemez.

Para ve şeref arasındaki fark büyük siyasi ekonomist Sir John Falstaff’ın ilmihalinde öyle açık belirtilmişti ki okuyucuların birinci nüshadan çevirdiğim devlet adamına yakışır belgeyi incelemekten hoşnut olacaklarını düşünüyorum:

“Şeref bir bacak oluşturabilir mi? Ya da bir kol? Hayır. Ya da bir yaralının acısını yok edebilir mi? Hayır. Şerefin ameliyat becerisi de yok değil mi? Hayır. Şeref bir adamı siyaset kariyerinde yükseltir mi? Hayır. Şeref askeri yükseltir mi? Yavaş yavaş. Peki para? Çabucak.

Şeref bir adama rütbe terfisi verir mi? Hayır. Para verir mi? Evet. O zaman şerefin hükümet makamalarında bir çıkarı yok mu? Hayır. Şeref nedir? Bir kelime. Bu kelime nedir?

Şeref. Bu şeref nedir? Kim ona sahip? Çarşamba günü ölen adam. Onu hissetti mi? Hayır. O zaman belli belirsiz bir şey mi? Evet, ölümler için. Fakat canlılarla yaşamayacak mı? Hayır. Neden? Kötülük izin vermeyecek; bu yüzden ben hiç birisi değilim. Şeref sadece bir armadır. İlmihalim burada sona erer.

Falstaff son derece haklı, para her şeydir.

“Para iyi bir askerdir ve öyle de kalacak.”

BÖLÜM VIII

Şimdi okuyucunun dikkatini “Hansard’ın Parlamento tartışmaları’ndan birkaç ayrıntıya çekeceğim. Her İngiliz’in dikkatini fazlasıyla çekmeye değer olduğunu düşünüyorum.

Avam Kamarası, 24 Ağustos 1843, Perşembe

ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY CİNAYETİ

“Bay Cochrone Majestelerinin hükümetinin başındaki saygıdeğer barona Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin barbarca katliyle ilgili resmi bir bildiri alıp almadığını nazikçe sordum. Bu beylerden Yüzbaşı Conolly ile çalışma şerefine nail oldum ve onun muhterem bir şahsiyet olduğunu gördüm. Temsilciler Meclisi’nin bu olayda onunla aynı duyguları paylaşacağından emindi ve saygıdeğer beyefendilere bu konudaki rapor doğrulanırsa cinayetten suçlu bulunan Buhara Emiri’ne karşı tazminat elde etmek için umudunun olup olmadığını sordu.

SIR ROBERT PEEL’İN RESMİ BEYANI

“Sir Robert Peel muhterem beyefendinin Buhara Emiri tarafından iki İngiliz vatandaşının öldürülmesi gibi barbar bir davranışa karşı açıkça gösterdiği duygularını aklında bulunduracağını söyledi. *Özel arkadaşlıktan kaynaklanan kişisel duyguların etkilerinden bağımsız olarak, Majestelerinin her vatandaşının insanlığa karşı böyle bir zulüme en derin öfkeyi hissetmelidir.*

“Hükümet Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin öldürülmesiyle ilgili raporu doğrulayan herhangi bir resmi vekesin birbilgi almamıştı. Gerçeğin kanıtını tamamlamak için sayılacak herhangi bir kesin olumlu teminat almadılar. Ancak muhterem beyefendi ona bu soruyu sorma niyetini ima edince tüm gazetelere göz attı ve onlardaki kanıtların güçlü olduğunu, ki 17 Haziran 1842 yılında söz konusu iki subayın Buhara Emiri’nin talimatıyla barbar bir şekilde öldürüldüğüne şüphe olmadığından tedirgin olduğunu itiraf etti. Yüzbaşı Shiel 12 Kasımdaki telgrafta Salih Muhammet adındaki İranlı iyi bir kişi tarafından verilen bir beyanı gönderdi. Salih Muhammet Buhara’da bulunuyordu ve Albay Shiel ve Yüzbaşı Conolly cinayetlerinin detaylı bir şekilde anlattı. Yazar kasabada bulunuyordu ve anlattığı hikaye kesinlikle gerçeğin içsel kanıtını taşıyordu. Akabinde Tahran’da bu raporun doğru olmadığı haberleri yayıldı. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly idamının gerçekleşmediğini bildiren bir mektubun alındığı, Yunanlı bir kölenin idam edildiğini ve cesetlerinin insanlara sergilendiğini ve bunların hükümetin emriyle bu İngiliz vatandaşlarının cesetleri olduğu haberinin yayıldığını ancak bu iki İngiliz vatandaşının hala hayatta olduğu bildirildi.

Hindistan’dan gelen o rapor ilk cinayet haberinin yanlış olduğu inancını yarattı. Fakat Salih Muhammet raporuna bakınca Yunanlının ve kölenin idamının 10 Haziran’da gerçekleştiğini gösterdiğini fark ettim. İranlı açıkça Albay ve Yüzbaşının 17 Haziran’da idam edildiğini belirtti. Dolayısıyla raporu yalanlamak için verilen desteğin temelsiz olmasından korktu. 1 Temmuzda St. Petersburg’dan gelen bir mektup Hive Hanlığı’nın elçisi tarafından soruşturmanın yapıldığını ve elçinin bir raporda Kont Messelrode’a Buhara’dan Hive’ye haberlerin geldiğini ve hikayenin doğruluğuna hiçbir şüphe bırakmayan detaylara girdiğini söylediğini belirtti. Bu mektup 10 Temmuz’da alındı ve bu yüzden ilk ifadeyi doğruladı. Albay Shiel’den *cinayetten hiç bahsedilmeyen* Buhara’daki İranlı bir yetkiliden getirdiği Tahran’da yazılmış bir mektup aldı. Albay Shiel bu İranlı memurun evinde kalan Albay Stoddart için kanuni olarak 3500 tomanlık bir miktar talep ettiğini ve idamdan hiç bahsetmediğini ancak bu durumun ölüm raporunu doğrulayıcı olarak görüldüğünü, çünkü ölümden bu kesin belgelerin olmamasının sadece İran geleneklerine uygun olurdu. Bu yüzden Tahran ve Petersburg’dan gelen bu haberlerin ilk raporu doğruladığı görüldü.

“Muhterem beyefendinin bu ülkenin tazminat elde etmek için bir bakıma baskı yapmaya hakkının olduğu önlemleri benimsemek için baskı yapmayacağından emindi. Meselenin iletildiği tüm medeni ülkelerin bu olaydaki hislerimizi paylaşacağına inanıyordu.

SIR ROBERT PEEL İFADESİNİ DEĞİŞTİRİR

Rus İmparatoru bu ülkeye bağlı bir hükümdara layık bir tavırla davrandı. Buhara Hanı herhangi bir iletişim kurmayı reddetti ve Rus hükümetine Han tarafından bir elçi gönderildiğinde imparator onunla iletişim kurmayı reddetti. Sultan da aynı tavırla hareket etti. Bu yüzden bu İngiliz vatandaşlarının barbarca idamı sonucu alınabilecek önlemleri hesaba katmayarak sadece böyle vahşi bir cinayete karşı çok büyük bir öfke hissettiğini ve eninde sonunda buna sebep olan hükümete cezanın ulaşacağından umudunu kesmediğini belirtti.

“Bay Cochrane Yüzbaşı Conolly’nin en son yurtdışına gittiğinde kamu hizmetinde görevlendirilip görevlendirilmediğini sormak istiyor.

“Sir Robert Peel İNANMADIĞINI söyledi.”

Okuyucudan öncekilerle aşağıdaki ilginç soru ve cevapları karşılaştırma lütfunda bulunmasını rica ediyorum.

“ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY-DR WOLFF’UN GÖREVİ

“Avam Kamarası, 28 Haziran 1844, Cuma.

“Bay B. Cochrane muhterem beyefendiden Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin akıbeti ile alakalı Dr. Wolff’tan kesin bir haber alıp almadığını öğrenmek istedi. Aynı zamanda Majesteleri hükümetinin Dr. Wolff’un Buhara’daki görevini destekleyip desteklemediğini ve bu ülkeye Majestelerinin hükümetinin izniye gidip gitmediğini bilmek istedi.

“Sir Robert Peel Dr. Wolff’un Buhara’ya seyahatine Majesteleri Hükümetinin kesin müsaadesi olmadan çıkmadığını çünkü o ülkenin hükümdarının korkuları üzerine çalışma araçları etkisiz olduğunu söyledi. Ancak Dr. Wolff’a bu seyahate kendi sorumluluğunda çıkarsa Majesteleri hükümetinden yapabileceği her yardımı alacağını söylediler. Dr. Wolff’tan İngiliz temsilcilerinden seyahatinde aldığı yardımlar için Majesteleri hükümetine teşekkür eden bir bildiri geldi. Albay Shiel’in mektubu 6 Mayıs tarihliydi ve Dr Wolff’un mektubu Buhara’da bulunuşunun üçüncü günü olan 12 Nisan tarihliydi. Albay Shiel’in 6 Mayıs tarihli mektubu Buhara’ya eşlik ettiği Yüzbaşı Conolly tarafından Hive yanındaki Hokand’da esaretten kurtarılan Yakup adındaki Tahran yerlisinin bilgilerini içeriyordu. Bu iki subay hapse atıldığında gerçekten onların kaderini paylaştı.

“Buhara’da bir yıldan fazla kaldı ve Yüzbaşı Conolly’nin Yusuf adındaki bir Yunanlı uşağının idamına şahit oldu. *Buhara’da kaldığı zaman boyunca hiçbir zaman halka açık infazın gerçekleşmediğini yahut en azından herhangi birini duymadığını ifade etti.* Eğer olsaydı kaçırmazdı.

Bu Yakup Albay Stoddart’ın hala hayatta olduğuna dair güçlü bir inanca sahipti ancak Yüzbaşı Conolly için o kadar çok iyimser değildi çünkü casus olarak görülüyordu.

“*Albay Shiel’in bu kişi tarafından dile getirilen umuda ortak olmadığını* söylemek doğru olurdu. Albay Stoddart’ın daha önce her zaman İngiliz yetkililerle iletişim aracı bulmasına rağmen şuan ondan en ufak bir haber almadan iki yıl geçmesi de dikkate değerdi. *Bu iki subayın idamının gerçekleşmiş olması ihtimalinden* endişe etmemek elinde değildi; ancak *yine de en son haberlerhalka açık infazın gerçekleşmediği* izlenimini doğruluyordu. Bir sonraki haberin Dr. Wolff’un olay yerinde olduğu izlenimini vermesi çok büyük bir ihtimaldi. Vardıklarında onları temsilciler meclisine bildirmekten mutluluk duyardı ancak en son haberde üç gündür Buhara’da bulunuyordu. Bu iki subayın güvenliğinin teminatını sağlayacakları beklentisinden vazgeçirmenin boynunun borcu olduğundan endişe duydu.

“Bay Cochrane bu subayların Buhara’da hapsedildikleri zaman hükümetin hizmetinde ne kadar uzakta görevli olduklarını bilmenin memnuniyet verici olduğunu söyledi.

“Sir R. Peel Albay Stoddart’ın Buhara’ya gitmek için yetkilendirildiğini ve *Buhara’da muhabere yapmak için hükümet tarafından doğrudan görevlendirildiğini* söyledi. Yüzbaşı Conolly Hive ve Hokand’da muhabere yapmak için Hindistan hükümeti tarafından gönderilmişti. Buhara’ya belli bir görevi yoktu. Ancak Albay Stoddart’a Yüzbaşı Conolly’nin Hive’de olduğu ve ona faydalı olabileceğini düşünüyorsa onu Hive’ye gönderme yetkisi olduğu ima edildi.

“Yüzbaşı Conolly Buhara’ya gitmek için doğrudan bir talimat almadı. Hive’ye gitme yetkisi vardı ancak kendi sağduyusuyla hareket ederek ve ülkesine hizmeti için olduğuna inandığı şeyi yaparak *Albay Stoddart onu çağırınca oraya gitti.*

“Albay Stoddart doğrudan resmi talimat aldı ve Yüzbaşı Conolly Buhara’ya görev duygusuyla gitti.”

Okuyucuların, Hansard'ın 'Parlamento Tartışmaları'ndan kelimesi kelimesine kopyaladığım önceki parlamento raporlarını dikkatli bir şekilde okuduğuna inanıyorum. Okuyucuların özellikle dikkatini çekmek istediğim sayfaları italik yazmaya cüret ettim.

Bu soruların sorulacağı önceden haber verilmişti ve Sir Robert Peel "Muhterem beyefendi bu soruyu sorma niyetini ima ettiği için tüm gazetelere göz attığını" söylüyor.

Şimdi muhterem baronun "tüm gazetlere göz atma"sından sonra edindiği bilginin ne olduğunu düşüneceğiz.

İlk önce Sir Robert Peel açıkça "raporu doğrulayan herhangi bir resmi belge olmadığını" belirtiyor ve Yarbay Stoddart adının Ağustos 1843'te herhangi bir resmi bilgisini almadığı o 'rapora' itimatla 1843 Mart ayında ordu listesinden çıkarıldı!

STODDART'IN GÖREVİ DOĞRULANDI

Ancak Sir Robert Peel raporun geldiği ima edilen Tahran'da *haberini doğru olmadığını* belirtildiğini ve "*Buhara'dan Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin idamının gerçekleşmediğini* bildiren bir mektubun alındığını" da sözlerin ekliyor. Fakat Sir Robert Peel Temsilciler Meclisi'ne bu subayların öldürüldüğüne inanmak zorunda olduğundan çekindiğini anlatıyor.

O zaman Bay Cochrane sade ve dürüst bir soru soruyor "Yüzbaşı Conolly kamu hizmeti üzerine mi görevlendirildi?"

Sir Robert Peel "ÖYLE OLMADIĞINA İNANIYORUM!"

Artık bir devlet bakanı Avam Kamarası'nda önceden duyum aldığı sorulara cevap veriyor. Resmi bir cevaba kendini hazırlamak için "tüm gazetelere göz attığını" belirttiğinde ve ona sorulduğunda gerçek böyledir. "Böyle olmadığına inandığı" cevabını veriyor. Böyle bir cevap kesin bir inkar olarak algılanır. Düşünce veya inanç sorusu hiç yok ancak bakanın aşına olduğu, ya da olması gereken, salt gerçeklerin sorusu var.

Aynı soru Sir Robert Peel'a 28 Haziran 1844'te soruluyor ve böyle cevap veriyor:

“*Albay Stoddart Buhara’ya gitmek için yetkilendirildi ve Buhara’da muhabere yapmak için hükümet tarafından doğrudan görevlendirildi. Yüzbaşı Conolly Hive ve Hokand’da muhabere yapmak için Hindistan hükümeti tarafından gönderilmişti. Buhara’ya belli bir görevi yoktu ancak Albay Stoddart’a Yüzbaşı Conolly’nin Hive’de olduğu ve ona faydalı olabileceğini düşünüyorsa onu Hive’ye gönderme yetkisi olduğu ima edildi. Yüzbaşı Conolly Buhara’ya gitmek için doğrudan bir talimat almadı. Hive’ye gitme yetkisi vardı ancak kendi sağduyusuyla hareket ederek ve ülkesine hizmeti için olduğuna inandığı şeyi yaparak Albay Stoddart onu çağırınca oraya gitti.*

“Albay Stoddart *doğrudan resmi talimat aldı ve Yüzbaşı Conolly Buhara’ya görev duygusuyla gitti.*”

Ancak Sir Robert Peel’in uzun ifadesi birkaç kelimedenden oluşuyor.

Majestelerinin Buhara’daki temsilcisi Albay Stoddart Yüzbaşı Conolly’nin hizmetini isteme *yetkisine* sahipti, bu yetkiyi kullandı ve elbette Yüzbaşı Conolly de ona itaat etti, bu yüzden Yüzbaşı Conolly *kamu hizmetini yerine getiriyordu.*

Şimdi şunu sormak istiyorum: Sir Robert Peel görevi inkar etmek yerine 26 Ağustos 1843’te neden bu cevabı verdi?

HALKIN İLGİSİ NASIL BAŞKA YÖNE ÇEKİLİR?

İngiliz hükümeti Stoddart ve Conolly’nin görevine 1844’te olduğu gibi 1843’te de aynı derecede haberdardı. Ancak öyle görünüyor ki bir süre için bu elçilerin inkar edilmesi bir “önlemdi”.

Crown and Anchor’daki halk toplantısında Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin siyasi ajanlar olduklarını belirttiğimde benim açıklamam yalanlandı. Sir Robert Peel’in resmi özelliğini *inkar* ettiği konuşmasından söz edildi ve bana başbakan kadar iyi bilip bilemeyeceğim soruldu. Sir Robert Peel’in aksini açıklamasına rağmen gerçek olduğunu bildiğim şeyleri belirterek çok kişiyi incittiğimden endişe ediyorum.

Sonuç bu iki talihsiz adam “masum seyyahlar” olarak algılandı -halkın ilgisi başka yöne çekildi- olmayan bir şeyi alenen açıklayan bir adam olarak görüldüm-bağışlar kontrol

edildi -Dr. Wolff Buhara'ya gitmek için Londra'ya geldi -Komite bankerde sadece 30 L ila 40 L arasında bir meblağa sahipti ve Dr Wolff'a kendi özel hesabımdan 500 L vermeseydim yolculuk Dışişleri Bakanlığı'ndaki arkadaşlarımdan memnun olacağı şekilde suya düşmüş olurdu.

Bir an için bile Sir R. Peel'in Avam Kamarası'nda veya başka bir yerde kesin doğru olduğuna inandığını az çok dile getirme kapasitesinde olduğuna inanmadım.

Ancak parlamentodaki bir bakan önceden haberdar olduğu soruların cevaplarını kendi hafızasına güvenmiyordur. Fakat cevapları bulduğu gerçeklerin resmi bir belge veya özetiyle hazırlıklı geliyor. Bu yüzden 24 Ağustos 1843'te Sir Robert Peel'in elinde *yanlış* bir belge olduğu açıktır. İngiliz İmparatorluğu'nun başbakanı Sir Robert Peel'i İngiliz anayasasında üçüncü kuvveti oluşturan münevver seyirciler önünde “Bifrons'un”³⁹ aşağılık karakterinde görünmesine neden olan kendi sonlarını arayan ya da kendi düşüncelerini bir süre sürdürmek isteyenlere hesap soracağına inanıyorum.

28 Haziran 1844'te okuyucular *karanlık zindanda Stoddart ve Conolly ile gerçekte mahkum edilen Yakup* adlı adamın ifadesini fark etmişlerdir. Bu adam sözde idam zamanı Buhara'daydı.

ALBAY SHIEL'İN TELGRAFI YANLIŞ ANLAŞILDI

Ancak (Albay Shiel'in resmi telgrafına göre) “*Halka açık hiçbir infaz olmadı ya da en azından o duymamıştı ve olsaydı asla kaçırmazdı*” diyor. Bu yeterince tatmin edici, fakat Dışişleri Bakanlığı'nda fazlasıyla memnuniyet verici olduğu düşünülmüş olmalıydı. Sir R. Peel devam ediyor:

“*Albay Shiel'in bu adam tarafından dile getirilen umuda iştirak etmediğini söylemek doğru olur.*”

Şimdi, ertesi gün bu iddiaların yeterliliğinden şüphe duyarak Albay Shiel'in telgrafını görmek için izin aldım. Neredeyse Sir R. Peel'in kelimeleriyle ifade ediyor ancak Yakup'un

³⁹ Bifronlar Bolonya lehçesiyle yazılmış eski bir İtalyan güldürüsünde bir karakterdir. Bir tür Menechinodur. Yüzü öyle boyalıdır ki bir tarafı gülerken diğer tarafı keder ifadesi taşır. Bifrons cümlelerindeki baştan savma laf kalabalığı ve yetersizliği ile dikkat çeker.

Albay Stoddart'ın *hala hayatta olduğuna* dair inancına katılmadığını beni inanmaya sevk edecek herhangi bir ifade bulamadım! Aslında Albay Shiel hiçbir yorum yapmamıştı.

Okuyuculara şimdi aklımdan Albay Shiel'in telgrafını aktaracağım ve muhterem baronun elinde gönderinin bir kopyası olmasına rağmen benim anlatımımın Sir R. Peel'inkinden daha doğru olduğunu söylemeye cesaret edeceğim.

Albay Shiel üç ay önce Buhara'dan ayrılan Yakup adındaki bir adamın birkaç gün önce geldiğini söylüyor. Yüzbaşı Conolly'nin hizmetkârıydı ve Salih Muhammet ile zindanda tutulmuştu.

Aynı zamanda Augustine da denilen Yusuf kentin dışına çıkarıldığında Buhara'daydı ve boğazının kesildiğini gördü. Bu bir Cuma günüydü ve aynı gün Salih Muhammet'in Stoddart ve Conolly'nin idamının hikayesinde bahsedildi. Bu hikaye Albay Shiel'in önceki telgrafındaki Receb'in hikayesiyle örtüşmektedir. Bu adam, Yakup, Yusuf'un idamından sonra bir yıl Buhara'da kaldı ve İngiliz subaylarının idamını duymadı. O duymadan İngiliz subaylarının halka açık infazı gerçekleşmiş olamazdı. Albay Stoddart'ın hala hayatta olduğuna inanıyordu.

İbreyi Hansard'a döndürünce konuyla ilgili başka bir tartışma buluyorum.

“ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY.

“15 Şubat 1843.

“Muhterem baronun Temsilciler Meclisi'ne girdiğini gören Dr. Bowring, kendisine önceden haber verilen hükümetin Buhara'da Albay Stoddart ve Bay Conolly'nin idamının resmi bir bildirisini alıp almadığı sorusunu sormasına müsaade etmesini temenni etti.

“Sir R. Peel muhterem beyefendinin temsilciler meclisinin dikkatine sunduğu konuyla ilgili hükümetin aldığı son haber 12 Kasım Tahran tarihli Albay Shiel'den gelen bir telgrafı ihtiva ettiğini söyledi.

İRANLI SALİH MUHAMMET AFGAN BİR BEYEFENDİ OLUYOR

Bu telgrafta Albay Shiel Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin Buhara Emiri tarafından öldürüldüğünden başka bir sonuca varılmasını imkansız kılan birkaç gerekçe belirtiyor. Albay Shiel'in Bay Conolly'ye eşlik eden ve doğrudan Buhara'dan gelen *genellikle KOOMSEDDA* denilen *Afgan bir beyefendi* gördüğünü söylediği ayın 23'ü tarihli ek yazı vardı. Bu kişiden alınan bilgi idam raporunu doğruladı. Rus İmparatoru temsilcisinin sahip olduğu tüm nüfuz Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'yi kurtarmak için kullanılmıştı fakat boşunaydı. Raporun sağlam temellere dayandığına inanmak için her türlü neden olmasına endişelendi.”

“Hansar'ın Parlamento Tartışmaları”ndaki bu alıntılardan, okuyucular ilk iki ifadede Salih Muhammet'ten *‘İranlı’ iyi bir kişi* olarak bahsedildiğini fark etmiş olacaktırlar. 15 Şubat tarihli ifadede benzer bir doğrulamayı genellikle Koomsedda denilen *bir Afgan beyefendisinde* bulacaklar.

Ancak okuyucular Salih Muhammet ya da Muhammet Salih ismindeki İranlı iyi bir kişi tarafından anlatılan hikayenin *Afgan beyefendinin*, Koomsedda'nın, eski tanıdıkları İranlı iyi bir kişi Salih Muhammet ya da Muhammet Salih'ten başkası olmadığını öğrendiklerinde genellikle Koomsedda denilen bu *Afgan beyefendinin* doğrulayıcı ifadesiyle tam olarak örtüşmesi gerektiğine şaşırmayacaklardır.

Ancak okuyucuları temin ederim ki gerçek böyledir ve ilk ifadede şöyle tasvir ediliyor:

“Salih Muhammet, genellikle Akhundzade denir.”

Böylece “bir adam kendi hayatında bir çok bölümde oynar.”

Bay Bowring'e cevabında Sir R. Peel “Rus İmparatoru temsilcisinin sahip olduğu tüm nüfuz Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'yi kurtarmak için kullanılmıştı fakat boşunaydı.” diyor.

Bu doğru değil. Sir R. Peel yine yanlış bilgilendirilmişti. Rus elçisi Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin hala hayatta olduğu 17 Nisan 1842'de Buhara'dan ayrılmıştı. O zamandan beri Majesteleri İmparator'un Buhara'da hiç elçisi yoktur.

Bu, muhtemelen, Dışışleri Bakanlığı'ndaki beyefendilerin kasıtlı bir yanlış beyanatı değildir -ne yazık ki Orta Asya'daki olaylardan habersizler. Üstteki gerçeği hiçbir zaman onlara yazmadığımdan muhtemelen Rus elçisinin gerçekte ne zaman ayrıldığından habersizdirler. Okuyucular biraz zaman geçince onu Meşhed'de kalan hiç kimse olmadığı hakkında bilgilendirdiğimde Orta Asya'daki olaylar karşısında İngiliz hükümetinin üzücü cehaletine şaşırmayacaklardır.

PARA KURTULDU

Böylece aylık 8 tomanın (4 L) küçük bir birikimi adına Horasan'da geçen önemli olaylardan habersiz kalıyoruz.

Aylık 4 poundluk bu küçük birikim yüzünden Salih Muhammet'in değerli arkadaşı Muhammet Ali şerif gibi bir serseri İngiliz mektuplarını Buhara yolunda engel olmaya muktedir oldu.

Halka, ileriki bir durumda, Orta Asya ile siyasi ilişkilerimizin doğası ve durumu hakkında bilgi vermeyi amaçladığımdan sadece başbakanın bu yanlış ifadesi halkı doğal olarak Rus temsilcisinin de doğrulatoryıcı bir ifade gönderdiğini düşünmeye sevk edeceğini söylüyorum.

Ulus bu subayların öldüğüne inandırmak için hükümetin çok olağanüstü bir telaş sergilediğini ve hükümetin sadece benimsemek için hevesli oldukları düşünceleri doğrulamaya meyilli bilgileri yayınladığını okuyuculara göstermek için yeterli kanıt ortaya attığımı düşünüyorum.

Komite sürekli Dr. Wolff'tan, doktorun halka da sunacağı bir seyir yazısı alıyor.

BÖLÜM IX

De la Perouse olayında Fransız hükümetinin tutumu Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly olayında ve cesur Yüzbaşı Ross olayında Deniz Bakanlarının ve İngiliz hükümetinin zalim duyarsızlığı ile çok büyük tezat oluşturur ki okuyucuların aşağıdaki Yüzbaşı Dillon'un tutanaklarının kısaltılmış hikayesini okuyunca üzölmeyeceklerinden eminim.

Bu cesur subay iki ciltlik bir hikaye yayınladı fakat uzun zamandır basılmadı ve herhangi bir kütüphaneden bir kopyasını elde edemedim.

Bu ilginç çalışmanın bir kopyasını her köşede ararken Yüzbaşı Dillon Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nda benimle tanışma şerefini bana bahşetti. Böylece kendi hükümetimizin utanç verici ilgisizliğiyle Fransız hükümetinin soylu tavrındaki apaçık zıtlığı görebildim.

ZORLUK

Bir İngiliz ve İngiliz subayı olarak bu küçük düşürücü karşılaştırmayı yapmak benim için çok acı vericidir. Ancak kamuoyunda öyle çok dile getirildi ki “evlerinde rahat yaşayan” devlet bakanlarının yarı maaşlı bir yüzbaşidan öğretici bir ders alabileceklerine ve İngiliz subaylarının kırık kalemler gibi bir kenara atılmayacaklarını öğreneceklerine inanıyorum.

İlk terfimi 3. George'dan almıştım. Bu hükümdarın saltanatı boyunca İngiliz elçileri hakareten uzaktı. Bir hakaret edildiyse ulusal onurumuza verilen zararın telafisini elde etmek için kesinlikle bir teşebbüste bulunulurdu. Adı her zaman saygıyla anılacak ve sonsuza dek hatırasına hürmet edilecek bu mükemmel hükümdar kendini kral adına layık görmedi-asaletini salt bir komik şey olarak görmeseydi, elçilerini koruyamazdı!

Dışişleri Bakanlığı'nda Buhara Emiri'nden tazminat almanın zorluklarını anlattılar. Cevabım şöyleydi:

“Bunlar Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin neden oraya asla gönderilmemeleri gerektiğinin nedenleridir. Ancak bir elçiyi bir kez gönderdiğinizde hiçbir etmen terk edilmesini haklı kılmaz.”

LORD CASTLEREAGH- TAZMİNAT

Yüzbaşı Dillon'un La Perouse bölüğünün kalıntılarının keşfinin ilginç hikayesine geçmeden önce okuyucuları küçük bir anekdot anlatmak için birkaç dakika alıkoyacağım.

Topçu Birliği'nde subay olan bir arkadaşım Fransa'da “masum bir seyyah” olarak kalırken Fransız otoritelerinden çok haksız bir muameleyle karşılaşmıştı. Hükümetine şikayet etti. Lord Castlereagh olayla ilgilendi. Uzun bir yazışma gerçekleşti ve Dışişleri Bakanlığı'na sonucu öğrenmek için davet edildik.

Lord Castlereagh arkadaşına yapılan her şeyi ve Lord hazretlerinin yeterli ve çok olduğunu düşündüğü elde edilen tazminatı açıkladı.

Arkadaşımın memnun olmaktan çok uzak baktığını görünce Lord hazretleri ona:

“Bayım bu olaydan dolayı Fransa ile savaş ilan etmemi mi istersiniz?” dedi.

Arkadaşım sakince “Lordum bir İngiliz askeri olarak onurumun gerektirdiği tazminat başka bir yolla alınamıyorsa, isterim.”

Şuanda Dışişleri Bakanlığı olarak tesis edilmiş olsaydı Devlet Bakanı'nın sert cevabı ne olurdu?

Cevabın alaycı bir gülüş olduğuna gerçekten inanıyorum. Ancak Lord Castlereagh böyle cevap *vermedi*.

Cevabı: “Haklısınız bayım. Tam tazminat alacaksınız.” Oldu – ve tam tazminat elde edildi.

Şimdi de la Pérouse Kontu'na gelince:

La Pérouse 1785 yılında keşif yolculuğunda Brest'ten yelken açtı. Haziran 1788 yılında dolambaçlı bir yolculuktan sonra Botany Koyu'na ulaştı ve birkaç ay içinde bu limandan yelken açtı. Bu zamandan itibaren 1826 yılına kadar hiçbir gerçek haber alınmadı.

Hükümeti tarafından terk edilmiş miydi? Asla. Fransız hükümetinin emirleri neticesinde Pasifik'teki tüm adalar savaş ve ticaret gemileri tarafından özenle ve sebatla araştırıldı. Yeni çabaların gerçekleştiği 1793 yılında hükümet La Pérouse'den haber alan her

kimseye hangi ulustan olursa olsun onur nişanı ve ödül vaad edildi. Ayrıca onur nişanı ve ödülhaberinin önemine göre olacağına hükmetti.

Boussole'da La Pérouse'ya eşlik eden M. Lesseps Kamçıtka'da keşif seferinden ayrıldı ve Fransa'ya haber ve haritalar getirdi.

KARARNAME

Millet Meclisi aşağıdaki kararnameyi düzenledi, ki Fransız ulusu için öyle şerefliydi ki okuyucuya tüm belgenin bir çevirisini sundum. İnsanlık dostu her arkadaşın memnuniyetle inceleyeceğinden eminim.

“Millet Meclisi Kararnamesi.

“9 Şubat 1791.

“Tarım, Ticaret ve Deniz işleri birleşik komisyonunun raporunu duyduktan sonra Millet Meclisi,

“Kralın yabancı ülkelerdeki ulusun tüm elçilerine, sakinlerine, konsoloslarına ve temsilcilerine insanlık, sanat ve bilim adına bağlı buldukları farklı hükümdarlıklara emirlerindeki tüm denizciler ve her türdeki temsilcilere nerede olursa olsunlar fakat özellikle Pasifik Okyanusu'nun güney bölgelerinde M. De la Pérouse ve mürettebatı tarafından yönetilen ‘La Boussole’ ve ‘L’Astrolable’ adlı Fransız firkateynlerini mümkün olan tüm araştırmayı ve benzer şekilde nerede olduklarını veya kaybolup kaybolmadıklarını bize doğrulamaya yarayacak her tür soruşturmayı yapmaya katılmalarını rica etmesine; M. De la Pérouse ve arkadaşları bulunursa veya onlarla karşılaşılırsa diye, hangi yerde olduğu önemli değil, her türlü yardımın verileceğine ve ülkelere dönmeleri ve sahip oldukları ne varsa yanlarında getirebilmeleri için mümkün olan her aracın tedarik edileceğine; bu denizcilere herhangi bir yardımda bulunan, onlar hakkında bilgi edinen veya yolculuklarında ait olmuş veya olan herhangi bir belge ya da eseri Fransa'ya iade eden herkese Millet Meclisi hizmetinin önemine göre *zararı* ödemekle ve hatta *tazminat* vermeyi taahhüt etmesine karar verdi.

“İlaveten kralın bir ya da daha fazla gemiyi donatmasını, gemide bilim adamlarının, doğa bilimcilerinin ve çizimcilerin olmasını ve onlara verilecek belgeler emirler ve talimatlar

gereğince M. De la Pérouse’u arama ve aynı zamanda bilim ve ticaretle ilgili araştırma yapmaları için çifte görevli keşif yolculuğunun komutanlarına bir ödül bahşetmesi için -M. De la Pérouse’un aranmasında bağımsız olarak ya da hatta onu bulmalarından veya haber almalarından sonra bile- yolculuğu denizcilik, coğrafya, ticaret, sanat ve bilim için yararlı ve kullanışlı hale getirmek için her önlemi almasının rica edilmesine karar verildi.

“İlk nüshası bizim, Millet Meclisi Başbakanı ve bakanları, tarafımızdan düzenlenmiştir. 24 Şubat 1791, Paris.

“DUPORT, Başbakan.

“LIORE, } Bakanlar”
“BOUISSON, }

22 Nisan 1791 yılında Millet Meclisi M. De la Pérouse’un Botany Koyu’na kadar olan yolculuklarının harita ve raporlarının ve eve gönderdiklerinin ulusun hesabına derhal basılması ve iki milyon frankın (83,3331 6s. 8d.) bu amaca uygun görüldüğünü emreden başka bir kararname yayınladı.

Kralın alıkoymayı düşünebileceği kopyaları hariç tüm nüshası M. De la Pérouse’un ülkesine kendisini adamasına karşılık memnuniyetin ispatı olarak bu kararnamenin bir kopyası Madame de la Perouse’a gönderilecekti. Ayrıca *M. De la Pérouse ismi Donanma Listesinde kalması ve maaşının eşi tarafından alınmasına karar verildi.*

Bu kararnameyi yayınladıktan hemen sonra La Recherche ve L’Esperance adı verilen iki fırkateyn Brest’e doğru yola çıktı. Birincisinde General d’Entrecasteaux Tuğamiral olarak gemiye bindi ve ikincisinin komutası Yüzbaşı Huon de Kermadec’e bahşedildi.

Bu talihsiz yolculuğun sağ kalanlarından bazıları, beş yıllık bir yokluktan sonra 1796 Mart ayında Fransa’ya döndü. M. Labillardiere seyahatinin feci sonunun hikayesini yayınladı.

1792 veya 1793’te İngiliz gemisi ‘Albemarle’yi komuta eden George Bowen tarafından Morlaix’de *Juge de Paix* önünde ifade verildi. Aralık 1791’de Doğu Okyanusunda New Georgia kıyısında De la Perouse’un gemisinin bir parçasını suyun üzerinde yüzerken

gördüğünü belirtti. O zamandan beri Fransız ulusu tarafından çok çaba sarfedilmesine rağmen De la Pérouse ve cesur mürettebatının akıbetine dair hiçbir bilgi alınamadı.

TUCOPIA

Bu ilginç gizemi ortaya çıkarmak Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 'Research' adlı gemisinin İngiliz kumandanı cesur ve yetenekli Kaptanı P. Dillon'a kaldı.

1813 yılında bu subay Beete Adalarını (genellikle Fiji Adaları denir) ziyaret etti. Bu adalardan birinde Martin Bushart adında bir adama, karısına ve Joe adındaki Hintli bir gemiciye pek çok tohum sağlandı. Kendi istekleriyle onları büyük bir nezaketle karşılayan ve kalmalarını çok isteyen yerlilerle bırakıldılar. Bu adanın adı Tucopia idi.

1813'ten 1826 yılına kadar Martin Bushart'tan hiçbir haber alınamadı. Ancak o sene, Bengal boyunca Valparaiso'dan Yeni Zelanda'ya deniz yolculuğu yapan Kaptan Dillon 13 Mayıs'ta Tucopia'da görüldü. Birkaç kano gemiye geldi ve en önde Hintli denizci Joe'yu hemen tanıdı. Onu gemiye davet etti. Diğer kano Martin Bushart'ı getirdi.

Bu Hintli denizci geminin silahtarına gümüş bir kılıç koruması sattı. Bu Kaptan Dillon'a söylenince hemen dikkatini çekti. Martin Bushart'a bunu nasıl bulduklarını sorunca, Tucopia'ya ilk geldiklerinde yerlilerin elinde birkaç geminin demir civatalarını, landa demirleri, baltalar, bıçaklar, porselen ve cam boncuklar, gümüş bir çatalın sapı ve pek çok başka şey bulduklarını söyledi.

KAPTAN DILLON

Bu şeyler yerliler tarafından Mannicolo adındaki uzak bir adadan kanolarla getirildiğini, iki büyük geminin orada enkaz haline geldiğini ve mürettebattan iki kişinin hala hayatta olduğunu öğrendi. Kaptan Dillon hemen bu iki gemi enkazının çok meşhur ve acı çekmiş De la Pérouse kumandasındakiler olduğuna inandı.

Kaptan Dillon o zaman erzak yokluğu içindeydi ancak hemcinslerini ülkelerine geri götürme ihtimali varken bir İngiliz denizcisi hiç "menfaat" düşünür mü? Şans eseri insanlık onuru için o diplomatik sözcük henüz Nautical Sözlüğünde yer bulmamıştı. Kaptan Dillon

“Buna rağmen Mannicolo’ya gitmeye karar verdim ve emrimdeki araçlarla Fransız olduklarından en ufak bir şüphe duymadığım iki kazazedeyi vahşilerin ellerinden kurtarmak için gittim.” Bu yüzden Martin Bushart ve Tucopianlılar’dan birinin eşliğinde yelken açtı ve iki gün içinde Manicolo’yı gördü. Ancak gemi o kadar sızıntılıydı ki adaya ulaşmak için yaklaşık yedi gün sürüklendi.

SIR JEREMIAH BRYANT KAPTAN DILLON’A YARDIM EDER

Kaptan Dillon Tucopianlıyı bir kanoya koydu ve gönülsüz bir şekilde hafif bir rüzgarla Kalküta’ya taşındı. Martin Bushart hala gemideydi.

Bengal’e vardığında Kaptan gemi enkazlarıyla ilgili tüm detayları ve gerçekleri öğrenmek için hemen Mannicolos’a gitmeyi önererek yardım için Hindistan Hükümetine başvurdu. Şans eseri Bengal subayları Downing Caddesinde eğitilmemişlerdi ve kumandanıyla Rangoon’da duran Kumpanya’nın savaş gemisi ‘Ternate’emrine verildi. Bir Hükümet buharlı gemisi onunla beraber birliğini Rangoon’a götürmesi için tayin edildi. Bunun Konsey’deki Başkan yardımcısının emri olduğunu ve bir an önce gitmesi gerektiğini söylediler.

Bu dönemde Kaptan Dillon Chouringhee’deki Asiatic Society’s Room’da Tümgeneral Sir Jeremiah Bryant (o zaman Albay Bryant) ile karşılaşma şansına sahip oldu. Bu fırsatın, bu seçkin subayın Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin akıbetlerini ortaya çıkarmak için gayretlerine verdiği nazik destek için teşekkür etmeden geçmesine izin vermeyeceğim. Okuyucuların bu gerçekten yardımsever Hristiyan ve seçkin Generalin Kaptan Dillon’un görevi adına çaba sarfetmesine neden olan ve ayrıca Dr. Wolff’u göndermek için toplanan halk mitingine başkanlık etmesine neden olan aynı duyguları göz önünde bulundurduğunda, bu arasözü affedeceğini düşünüyorum.

Hikayeme dönersem, o zaman Albay Bryant Kont de la Pérouse’un yolculuğundan hayatta kalanların geminin enkaza döndüğü düşünülen adalardan kurtarılması için atılacak adımları belirlemek için Society’s Room’dan bir heyetin Kuruldaki Başkan Yardımcısını beklemelerini önerdi.

Bu hareket *oybirliği* ile kabul edildi. Aynı zamanda Yüksek Şura üyesi olan Başkan Muhterem J. H. Harington makamından bir hitapla Albay Bryant’ın hareketine candan destek

verdiğini ve ayarlamaların isteklerini yerine getirecek Meclis Başkan Yardımcısının emirleri doğrultusunda Marine Board tarafından yapıldığına inanmak için nedenlerinin olduğunu söyledi.

Rangoon'daki 'Ternate'e erzak sağlamadaki zorlukların sonucunda Kaptan Dillon'a o zaman Rangoon'dan ulaşan Kumpanya'nın 'Research' adlı gemisinin komutası önerildi. Bu teklifi hemen kabul etti.

KAPTAN DILLON KALKÜTA'DAN YELKEN AÇIYOR

Şuanda önümde De la Pérouse'nin gemilerinin kaybolmasından kırk yıl sonra 16 Kasım 1826 tarihli Hindistan İmparatorluğumuzun Meclisi tarafından onaylanan on üç karar var. Ben sadece birincisini aktaracağım:

“KARAR 1- Yukarıda kaydedilen yazışmada öne sürülen tüm koşulların olgun bir değerlendirmesi üzerine Meclis Başkan Yardımcısı Kaptan Dillon tarafından Hükümete sunulan gerçeklerin beklentiyi haklı çıkarmak için yeterli olduğundan, uygun önlemler alınırsa yaklaşık kırk yıl boyunca en derin araştırmalara rağmen akıbeti hala belli olmayan Kont De la Pérouse tarafından kumanda edilen Fransız firkateynleri 'Boussole' ve 'Astrolabe' nin kaybolması ile ilgili bazı kesin bilgilerin elde edilebileceğinden memnun oldu.”

Ayrıca keşif gezisi amacıyla harcanmasına izin verilen miktar ve hizmetleri karşılığında Kaptan Dillon'a 6000 ruble verilmesi kararları da geçti. Kont De la Pérouse'un kaybolduğu yeri keşfetmek niyetiyle Yeni Gine ve Yeni Zelanda kıyılarını araştırmak için Kaptan Dumont d'Urville komutasında 1825 senesinin Nisan ayında Toulon'dan gönderilen “L'Astrolable” adlı Fransız korvetine rastlayabilir diye o geminin kumandanına M. De la Pérouse kumandasındaki Fransız firkateynlerinin orada ya da Mannicolo Adaları civarında enkaza döndüğünü düşünerek güzergahıve “Research”ün amacını öğrenmesi için talimat verildi.

11 Ocak 1827 yılında Kaptan Dillon ilginç yolculuğuna Kalküta'dan yelken açtı ve bir süre Van Dieman'ın topraklarında kaldı.

Van Dieman'ın topraklarından ayrıldığında, Kaptan Dillon birini doğa bilimci olarak seyahatine eşlik etmesini sağlamak için Port Jackson'a el attı. Bu konuda hayal kırıklığına

uğrayarak genç bir Yeni Zelandalı şef ve onun refakatçisi olan yolcularından ikisini korumakta zorluk çektiği Yeni Zelanda'ya yelken açtı. Bu kişilerin ait olduğu kabile ile Adaların Koyundaki kabile savaştaydı ve şeflerinden birinin ölümüyle yenilgiye uğradı. Ancak kaptan Dillon saldırgan yabancıların öfkeli tutkularını harekete geçirmeden konuklarının güvenliğini sağlayabildi.

Kaptan Dillon Yeni Zelanda'dan Tonga'ya ilerledi. Burada daha önce bahsettiğim gibi La Pérouse'nin yolculuğundan sağ kalanlar için bu denizlerdeki adaları araştırmaya Fransa'dan gelen Fransız gemisi "L' Astrobte" adını duydu.

MANNICOLO'YA ULAŞIR

Kaptan Dillon Tonga'dan Mannicolo'ya bir rehber bulduğu Tucopia'ya yelken açtı ve bu adaya 13 Eylülde ulaştı.

Burada adayı araştırarak ve önceki seyahatinde elde ettiği bilgilerini destekleyen yerlilerle iletişim kurarak bir süre kaldı.

Owallie adındaki 55 yaşındaki bir şef Kaptan Dillon'u uzun bir süre önce bir sabah dışarı çıkan bu ada insanların Paiow'un karşısındaki kayalıkta bir geminin parçalarını gördüğünü belirtti. Bu kayalık günün ortasında kadar onları birarada tuttu. Deniz tarafından kırılınca parçalara ayrıldı ve büyük parçaları sahil boyunca kıyıda yüzdü. Çok büyük bir kasırga patlak verince gemi gece boyunca kayalığa vurdu. Bu enkazdan dört adam kurtarıldı. İçlerinden biri şefe peşkeş çekti ve hayatları bağışlandı. Bu adamların hiçbiri reis değildi. Owallie'nin kabilesinde bir süre kaldılar ve daha sonra Paiow'da küçük bir gemi inşa eden arkadaşlarına katılıp yelken açtılar. Aynı gece bir başka gemi kayalığa çarptı ve sulara gömüldü. Ondan birkaç adam kurtarıldı. Küçük bir gemi inşa ettiler ve gemi kazasından beş ay sonra yelken açtılar.

Küçük gemiyi inşa ederken adalıları uzak tutmak için etraflarında büyük bir ağaç çit vardı. Adalılar da aynı şekilde onlardan korkuyordu ve aralarında nadiren münasebet oluyordu. Adalılar bu yabancıların hayalet olduklarını düşünüyorlardı. Bazıları, burunları bir fit uzunluğunda olarak tasvir ediliyordu. Kaptan Dillon bunun subayların giydiği "baştan kıça kadar" olan ve burun sanılan kalkık kenarlı şapkadandan dolayı olduğunu düşündü. Diğerleri

gittiğinde iki beyaz adam arkada kaldı. Biri reisti. Diğeri Kaptan Dillon'ın gelmesinden üç yıl kadar önce ölen beyaz reise refakat eden sıradan biriydi.

Beyaz adamın eşlik ettiği şef ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştı ve beyaz adam da ona refakat etmişti. Bu adanın yerlilerinin gördüğü beyaz adamlar ya da yabancılar sadece gemi enkazındaki insanlar ve Kaptan Dillon'un mürettebatıydı.

Yerliler bir geminin çarpıp derin sulara gömüldüğü ve diğerrinin de kayalığa fırlatıldığı ve bir çoğunun kaçtığı güney kayalıklarındaki noktayı işaret ediyorlardı.

İfadelerinin doğruluğuna kanıt olarak yerliler aralarında üzerine La Perouse'un seyahatinde doğa bilimci olarak katılan bir beyefendinin arması olan gümüş bir şamdan, gümüş bir kılıcın sapı ve başka türlü şeyler de yer alan Fransız imalatı büyük bir eşya koleksiyonu getirdiler.

SAYGIN BİR ÖDÜL

Ancak en makbul kanıt yerliler tarafından kaldırılmak için çok ağır olan eşyaların bulunduğu kayalıklardan Kaptan Dillon'un kendisi tarafından bulundu. Bunlar pirinç silahlar, demir bir dümen yekesi ve "Bazin m'fait" yazısı ve Fransa Kraliyet arması taşıyan iki geminin çanlarıydı.

Böylece cesur vatandaşımız Dillon o insanlık ve bilim için çok ilginç olan meseleyi aydınlattı. Dillon isminin gelecek nesilde Pérouse ismiyle beraber anlacağını tahmin ediyorum.

Kaptan Dillon böylece yolculuğunun amacını yerine getirerek 7 Nisan 1827'de vardığı Kalküta'ya dümeni kırdı. Genel vali tarafından büyük bir ayrıcalıkla karşılandı.

Kaptan Dillon yeni hürmetlerin onu beklediği Paris'e doğru yola çıktı. Majesteleri X.Charles *Onu Knight of the Legion of Honour yaptı, Avrupa'ya seyahatinin masraflarını karşılamaya yetecek yeterli bir miktar verdi, kendi hayatı boyunca yıllık 4000 frank yıllık ödenek, bu miktarın yarısının miras hakkını ailesine vererek, bahşetti ve Şövalye Dillon'a konsolosluk mevki verdi.*

Tüm bunlar olması gerektiği gibidir.

Okuyucuların, La Pérouse ve arkadaşları adına Fransız hükümetinin ilgisiyle İngiliz Hükümeti ve beni Lordu Aberdeen'in iki elçisinin, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly, akıbeti karşısındaki soğuk ilgisizliğini karşılaştırmak için bir süre durup düşüneceklerine inanıyorum.

Kızgınlıklarının bir derece geçmesine olanak tanıyarak birkaç dakikalık aradan sonra okuyucularımdan La Pérouse'a karşı Fransız hükümetinin tavrıyla birkaç yıl buzda tıkanıp kalan seçkin subay Kaptan Ross ve tayfasının akıbeti ile ilgili tüm ulus endişe ateşi içindeyken, İngiliz hükümetinin tavrını karşılaştırmalarını isteyeceğim. Aşağıdakini 11 Ekim 1844'te Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun meydana gelenlerin basılı bir raporundan aldım.

“BAY MURCHISON, BAŞKAN, MAKAMINDA.

“Dr. Beke'in gazetesindeki bir tartışmanın sonunda aralarında Yüzbaşı Grover'ı gören Başkan Topluluklarının değerli bir üyesi olan Albay Stoddart'ın hayatta olma ihtimaline toplantının dikkatini çekti: Başkan Kaptan Ross'un üç yılı aşkın bir süre önce buzda sıkıştığında, bu subayın ve cesur tayfasının akıbetini öğrenmek için önlemler almaya yetkililere ısrar etmek için birkaç bilim adamıyla Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na gittiğini hatırlatıyor.

KURUTULMUŞ BİR BALIK

Aldığı cevap şuydu: “*Külliyen habersiz olduğunuz bir konu üzerine bir düşünce geliştirmek siz bilim adamları için yerinde bir durumdur: size Kaptan Ross'un kurutulmuş bir balık kadar ölü olduğunu söyleyebiliriz!*”

KURUTULMUŞ BİR BALIK KADAR ÖLÜ!

Kaptan Ross olayında hükümet ulusal bir gaye için üstlenilen bu yolculuğun masraflarını karşılayabilmek ve cömert, vatansever ve yalnız bir bireyin fonlarından ödemek için yeterince sefil olduğundan kesinlikle vicdanlarını yalanla sorumluluk altında bırakmadan ‘masum bir seyyahı’ derler.

Ancak ulus zavallı Ross'un zalimce terk edilmesiyle ilgili söylenmeye başladı. Sonunda bu kurutulmuş balıkların ardından "Çok geç olmadan, tam zamanında" ulaşan bir keşif heyeti gönderildi. Çünkü Deniz Kuvvetleri keşif heyetinin buza girerken Ross kendi gücüne dayanarak buzdan dışarı çıkmak için yolunu bulmuştu.

BÖLÜM X

“Yet shame and honour might prevail

To keep three thus from turning tail:

For who would grudge to spend his cash in

His honour’s cause? (Quote she) ‘A pudding.’”

HUDIBRAS.

Artık İngiliz Hükümetinin Dr. Wolff’u kaderine terk etme niyetinde olduğunu ciddi bir şekilde anlamaya başlıyorum. Komite soylu Doktor’un tehlikeli durumunu tartışmak için toplandı. Devlet Bakanı’na aşağıdaki mektubu yazmam istendi:

KOMİTE OLAĞANÜSTÜ BİR ADIM ATAR

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“26 Ağustos 1844.

“Yarbay Stoddart, Yüzbaşı Conolly ve Teğmen Wyburd ve siyasi görevle ülkelerine hizmetinde görevlendirilmiş tüm İngiliz subayların feci akıbetlerine ilişkin onlara bildirilen bütün olayları derinlemesine düşünen, Majesteleri hükümetinin bu subayların salınması için her ne yaptıysa bunların etkisiz olduğunu, ayrıca Dr Wolff’un İngiliz Hükümetinin koruması istemini de düşünen Stoddart ve Conolly Komitesi Fonu sadece kanuni bir işle uğraşırken yabancı bir güç tarafından hapsedilen bir İngiliz vatandaşı olduğu ve bu kişi saltanata bağlı olduğu için hükümdarın böyle kişilerin yanlışlarının öcünü almakla, saldırganı cezalandırmakla ve tam tazminat ödemeye zorlamakla yükümlü olduğu içindir. Ancak şimdiye dek bu kanuni işin bütünüyle yeterli olduğu düşünüldü.

“Tüm bu noktaları olgun bir şekilde düşünen Komite Lord Aberdeen’den şuanda Buhara’da mahkum olan Dr. Wolff’un salınması için Majesteleri hükümetinin acil ve amirane müdahalesi ne kadar güvенеbileceklerini belirtmesini açıkça rica ediyor. Majesteleri

hükümetinin böyle bir müdahalenin garantisini verememe ihtimaline karşı Komite Lord Aberdeen'i Yüzbaşı Grover'ın Dr. Wolff'un akıbetine Rus İmparatorunun dikkatini çekmek için derhal St. Petersburg'a gitmeyi önerdiğini ve Komite'nin bu öneriyi kabul ettiğini bildirmek için izin istiyor. Aberdeen Kontu'ndan ona gerekli pasaportu, İmparatorluk makamında Majestelerinin temsilcisi olduğuna dair bir mektup ve Lord hazretlerinin bahsetmek istediği başka yardımları rica ediyor.

“Komitenin emriyle,

“JOHN GROVER,

“Captain Unattached,

“Başkan.”

“Muhterem .

“Aberdeen Kontu,

“Devlet Bakanı.

Cevap olarak Lord Aberdeen Komite'yi “Maalesef Majestelerinin Hükümeti sizin bahsettiğiniz Buhara Emiri'ne doğrudan ve amirane müdahaleyi ifa etme araçlarına sahip değildir” diye bilgilendirdi. Şimdiki koşullar altında birinin Buhara'ya gitmesine şiddetle karşı çıkıyor ancak nazikçe St. Petersburg için bana pasaport ve “*emrindeki her imkanı*” sağlayacağını söylüyor.

İngiliz Hükümeti Dr. Wolff'un serbest bırakılması için amirane önlemler alamayacak ya da almaya isteksiz olduğundan Rus İmparatorunun korumasını istemeye karar verildi. İngilizler için bir İngiliz vatandaşının kurtuluşu için yabancı bir güce başvurmanın olağanüstü bir önlem olduğunu hissettik. Ancak hiç zaman kaybedilmemeliydi. Benimsemek üzere olduğumuz olağanüstü önlemlerin şuanki veya sonraki etkisini, siyasi beklenti meselesini daha sonra tartışmak üzere muhterem Dr. Wolff'u kurtarma şansını kaçırmaya hevesli değildik. Görevimiz elçimiz Dr. Wolff'u her yolu denemeden bırakmamaktı ve hiç kimse Rus İmparatoruna başvurmaktan başka bir şey öneremedi.

KOMİTENİN MEKTUBU RUS İMPARATORU'NA ULAŞIR

Dahası Devlet Bakanı benimsediğimiz planı uygun görmemek bir yana St. Petersburg'daki İngiliz vekilin yardımını vaat ettiği görülecektir.

Pasaportumu ve St. Petersburg'daki İngiliz vekile okumam için açık bırakılan bir mektup aldıktan sonra 11 Eylül'de Londra'dan ayrıldım. Gece ve gündüz seyahat ederek yedinci gün St. Petersburg'a vardım.

İmparatorun kızının kaybından dolayı çok üzgün olduğunu duydum ve bu durumun bu kadar uzaktan istemek için geldiğim görüşmeyi engelleyeceğinden korktum. Ancak konuyla ilgili konuştuğum ilk kişi on gün önce bir İngiliz seyyahın geldiğini söyledi. Bu beyefendi saray yolunda altın bir nişan kaybetmişti ve geri getirilmesi karşılığında gazetelere 200 rublelik bir ödül ilanı vermişti.

İngiliz Elçiliğinde imparator için olan mektubun kopyası ile telgrafi hemen bıraktım. Ertesi gün vekilin ziyaretiyle onurlandırıldım. Bana kimseyi görmeyen imparator ile bir görüşme sağlayabileceğimi düşünmediğini söyledi.

Ona kabul edilen İngiliz beyfendisini hatırlattım. “Bu çok doğru ancak sizi temine ederim ki Majesteleri *bizi* kabul etmeyecek” diye cevap verdi.

Bay Bloomfield'a beni Buhara'da bulunmuş biriyle tanıştırap tanıştırmayacağını sordum. Yapamayacağını söyledi.

Ayın 21'inde İngiliz Elçiliği'nde akşam yemeği yedim. Vekil bana Kont Woronzow ile bir görüşme ayarladığını ve imparatoru görme ihtimalim çok düşük olduğu için ona Komite'nin mektubunu vermemin iyi olacağını söyledi.

Ayın 23'ünde Bay Bloomfield'in huzurunda Kont Woronzow ile görüştim. Ona Komiteden gelen aşağıdaki mektubun kopyasını verdim. Dikkatli bir şekilde okudu:

“Stoddart ve Conolly Komitesi Fonu'ndan Tüm Rusların İmparatoru Majestelerine.

“Halk toplantısı ile kurulan ve Majestelerinin Buhara’da diplomatik görevlerle görevlendirilen İngiliz subaylar Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly adına gösterdiği ilginin farkında olan Stoddart ve Conolly Komitesi Fonu bu talihsiz adamların salınmasını sağlamak umuduyla Buhara’ya giden ve şuanda o ülkede salınma olasılığı olmayan, yalnızca Hristiyanlık yararına yaşayan Dr. Wolff adına Majestelerinin nazik alakasını istemeye yüreklendirildi. Dr. Wolff eşi Lady Gerorgiana’ya bir mektubunda birkaç Hristiyanı kölelikten fidyeyle kurtardığını ve onların arasından on kişinin de Majestelerinin vatandaşı olduğunu söylüyor.

KONT WORONZOW İLE GÖRÜŞME

“Buhara Hanı Dr. Wolff aracılığıyla Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin 1843 yılı Temmuz ayında idam edildiğini resmen açıkladığı için iki elçisini idam ettiğini açıkça beyan eden bir hükümdar ile bir müzakere yapmak İngiliz Hükümetinin itibarıyla çelişecekti.

“Komite Majestelerinin son zamanlarda Buhara’da bir elçisinin olduğunu öğrendi. Majestelerinin Emir’e Dr. Wolff’un derhal serbest bırakılmasını isteyen bir mektup yazılmasını emretme nezaketini göstereceğini umut etmeye göze aldılar. Bu, o beyefendiyi ailesine kavuşturma aracı olabilir. Böyle bir adımın sonucu ne olursa olsun Majesteleri’nin nazik ve insancıl nezaketi tüm İngiliz ulusu tarafından minnettarlıkla takdir edilcektir.

“Komite Majestelerine bunu sunmak için izninizi almak üzere başkanını yönlendirmiştir.

“Komite’nin adına ve Komite’nin talimatıyla

“JOHN GROVER, Captain Un.

“F.R.S., F.R.A.S.

“Komite Başkanı.”

“Londra

“2 Eylül 1844.

Kont Woronzow Komite'nin mektubunu yavaşça ve dikkatlice okudu. Ekselanslarına Majesteleri beni huzuruna kabul etme onurunu bahşederse mektubu şahsen vermemin istendiğini söyledim.

Kont Woronzow'un cevabı İngiliz vekiliyle aynıydı fakat farklı bir dilleydi-Fransızca'ydı. Buna hazırlıklı olarak cebimden böyle soğuk bir mevsimde çok uzun bir yolculuğa çıkma sebeplerimi belirttiğim ve huzuruna çıkmayı rica ettiğim imparatora tarafımdan yazılmış bir mektup çıkardım. Bunu ve aynı zamanda bir kopyasını Kont Woronzow'a sundum. Büyük bir dikkatle okudu. İmparatora verileceğini temin etti. Majestelerinin iradesinin İngiliz vekile bildirileceğini, istediğim görüşmeyi elde etmemin aşırı derecede zor olduğunu ve bir süredir Buhara ile tüm etkileşim bittiğinden nasıl yardımcı olacaklarını anlamadığını söyledi. Görüşmenin sonunda Kont Woronzow'a İngiliz elçileriyle ilgili herhangi bir bilgi almaya istekli olduğumdan beni Buhara'da bulunmuş herhangi bir kişiyle görüştürürse ona aşırı derecede minnettar olacağımı söyledim. Ekselanslarının cevabı "Je n'en connais personne." Oldu.

Nüfuzlu ve rütbeli pek çok Rus bana St. Petersburg'a telgraf olmadan gelirse imparatorun huzuruna çıkmada hiçbir zorluk yaşamayacağımı ve "olmak ya da olmamak" meselesinin benim ayrılmamdan önce Downing Caddesi'nde kurulduğunu söylediler.

RUS CASUSLUĞU

Ayrıca Kont Nesselrode ve Kont Woronzow'un bu aralar Lord Aberdeen'e karşı herhangi bir şey yapmayacaklarını söylediler.

Bu yüzden Kont Woronzow'un "Buhara'da bulunmuş kimseyi tanımadığı" cevabı ile İngiliz vekilin bu noktada isteklerimi iletemeyeceği cevabı arasında bağlantı kurduğumda, görmek istediğim Buhara'dan gelen aynı kişinin ikinci beyefendi ile son zamanlarda görüştüğünü bilerek itiraf etmeliyim ki uygun bir diplomatik ciddiyet gibi herhangi bir şeyi korumakta oldukça zorluk yaşadım. Eğer bu beyefendilerin, o an benim bildiklerimin boyutunun farkında olsaydılar Downing Caddesi'ne sayısız son ziyaretlerimden edindiğim kazancı takdir edeceklerini düşünüyorum. Ancak bu beyefendiler benim bildiklerimden haberdar olma ihtimali var çünkü St. Petersburg'da her şeyi biliyorlar ve kesinlikle en olağanüstü bilgi edinme araçlarını kullanıyorlardır. Okuyucuya bunlardan bir örnek vereceğim.

Hamburg'dan gelen buharlı gemide Lady ____ ile karşılaştım. St Petersburg'da aynı hotelde odalar tuttuk.

Varışından birkaç gün sonra, çok seçkin bir beyefendi gibi görünen bir adam caddede bana isimle hitap etti.

RUS CASUSLUĞU

Bu adamı daha önce nerede gördüğümü anladığımda şaşırdım. Parisli aksanıyla Fransızca konuştu ve tam *münasipti*.

Sıradan birkaç sohbetten sonra dünyanın en ciddi yüz ifadesini takınarak:

“Yüzbaşı seyahat ettiğiniz Lady____ hakkında size iki üç soru sormaya cüret edebilir miyim?” dedi.

Şaşıarak “Bayım sizi anlamıyorum.” Diye cevap verdim.

“Oh! Özür dilerim. Korkarım ki çok fazla cüret gösterdiğimi düşüneceksiniz. Ancak ben Monser____ gizli polis teşkilatındanım ve soruşturma yapmak için İmparator'dan emir aldım.”

Kızmak yerine açıkça gülmekten kendimi alıkoymada zorluk çektim. Ancak ben ciddiyetimi korudum ve sorgulayıcıma lady hazretlerine kendisinin sormasının daha iyi olacağını tavsiye ettim. Cevabım çok utanç verici göründü ve o zaman “İmparator Lady____ hakkında bilgi edinmeye çok hevesli olduğu için herhangi bir soruya cevap vermeyi reddetmeme rağmen, hala size yardımcı olabileceğimi düşünüyorum. Kaldığım yere benimle beraber yürüyün. İsteğinizi o zaman Lady hazretlerine iletacağım ve muhtemelen sizi görmeye istekli olacaktır” dedim.

DİPLOMATİK NEZAKET

Yeni arkadaşım bana sıcak bir şekilde teşekkür etti. Elini havaya kaldırdı, ben farkında olmadan bizi izlediği anlaşılan güzel bir at arabası geldi. Arabaya bindik. Şoföre güzergahımızı söyledi. Atlar dört nala hareket etti ve kısa bir süre sonra otele vardık. Yeni

arkadaşımı salonumda bıraktım. Lady____'nin odasına gittiğimde, beklediğim gibi, Lady____'nin bu maceradan hoşnut olacağını fark ettim. Hemen yeğeniyle beraber salonuma kadar bana eşlik etti. Lady'yi takdim ettiğimde yabancı geri çekilmemi bekliyormuş gibibana baktı. Ancak bu kesinlikle istediğim bir şey değildi. Lady'nin odası yerine kendi odamda bu görüşmeyi ayarlayarak yeterince diplomatik nezaket gösterdiğimi düşündüm. Küçük bir sessizlik oluştu. Sonrasında beyefendi bir dizi özre başladı. Ancak tüm bunların gerekli olduğunu özür suretinde Lady'ye anlattığımı söyleyerek kısa kestim ve soruları sormasını istedim. Sorması gereken tek sorunun bir Rus bölgesini yöneten Kont____ ile alakası olup olmadığıydı.

Bu bizi çok güldürdü.

Kont Woronzow ve İngiliz vekil ile görüşmelerimi düşününce onlardan herhangi bir yardım veya bilgi almamam gerektiğini anladım.

TEĞMEN RAPER

Şans eseri yanımda Rusça konuşan fakat tek kelime İngilizce ya da Fransızca bilmeyen zeki bir Alman yardımcı vardı. Odama döndüğümde ona “Sadakatinden memnun olmam için sebeplerim var. Şimdi bana zekanı kanıtlamalısın. Johann git ve General Peroffsky'nin Rusya'nın neresinde olduğunu öğren ve Amiral Krusenstern'in adresini bul” dedim.

Johann şimşek gibi yola koyuldu. O an yoğun bir kar yağışı olmasına rağmen yarım saat içinde alınıdaki terleri kurularak geri döndü.

“Görevimi yaptım. General Peroffsky'nin St. Petersburg'da bir evi var. Şuanda yazlığında ancak üç gün içinde geri dönecek.” Bana bir kağıt uzatarak “ Burada da Amiral Krusenstern'in adresi. Şuanda evde. Beş dakika önce pencerede gördüm. Güvercinler tarafından saldırıya uğrayan bir köpeği izliyordu” dedi.

Hemen Rus donanmasının babası sayılan ünlü denizci Amiral Krusenstern'e gittim. Yanıma hediye olarak Teğmen Raper'in Denizcilik üzerine çalışmasının ikinci baskısını aldım.

AMİRAL KRUSENSTERN

Amiral “görüŖmezse” diye ona Fransızca bir mektup yazdım. UŖađıma, soruŖturma esnasında, amiralin ziyaret edilebileceği söylenmiŖti. Ben de kitabı ve notumu gönderip takip ettim.

Amirali üniformalı buldum. İngilizce konuŖtuđunun farkında olmadan ona Fransızca hitap ettim ve Teğmen Raper tarafından Denizcilik üzerine olan alıŖmasını ona sunmakla görevlendirildiğimi söyledim. Amiral benim konuŖmamı dinledi ve ok sert bir tavırla “Est-ce que vous connaissez le Lieutenant Raper?” dedi.

“Si je le connais? C’est un de mes amis le plus intime!”

“Comment, votre ami? Vous etes capitaine de marine Française, n’est-ce pas?”

“Pardon, Monsieur l’Amiral, je suis capitaine de l’armee Anglaise.””

Amiral İngilizce “Pekala!” diye patladı. “Sizi bir Fransızın yerine koymazsam ruhumu kutsayın.”

Bu müthiŖ adam samimi bir Ŗekilde elimi sıktı ve bana adımı sordu (mektubumu henüz açmamıŖtı). Duyduğunda hemen Albay Stoddart ve YüzbaŖı Conolly’nin akıbetleriyle çok fazla ilgilenen YüzbaŖı Grover olup olmadığını sordu. Sonrasında yapılan her Ŗeyi çok iyi bildiğini ve bu iki zavallı adamın akıbetleriyle çok yakından ilgilendiğini fark ettim.

ÖZÜR

Amiralin büyük övgüyle bahsettiği Teğmen Raper’in alıŖmasının ilk baskısını çoktan edindiğini fark ettim. Tüm hayatını deniz biliminin geliŖimine adanmış ve İngiltere’nin gururu olabilecek bir alıŖmaya sahip olan Teğmen Raper’in hala nasıl *Teğmen* Raper olarak kaldığını hiç anlamadığını söyledi. Bu muhteŖem adam “Sizin Coğrafya Topluluğunuz bu yetenekli subaya altın bir niŖan verdi fakat Hükümetiniz Teğmen Raper için ne yaptı?”

“Hiçbir Ŗey, kesinlikle hiçbir Ŗey!” diyerek üzücü bir cevap verdim. Yabancı bir kiŖiye böyle itiraf yaparak bir İngiliz olarak aŖađılanmış hissettim.

ArkadaŖım Teğmen Raper’in ismini halkın önüne böyle serdiğim için beni affedeceğine inanıyorum. Bunu onun için yapmıyorum. Biliyorum ki günlerini ve hatta

gecelelerini denizcilik bilgisini arttırarak ve böylece donanma ve ticari deniz yolunun güvenliğine ekleyerek ülkesinin şanını ilerletmek için görev almaktan memnundu.

AMİRAL KRUSENSTERN'İN MEKTUBU

Teğmen Raper Rus, Fransız ya da İngiliz dışında herhangi bir ulustan olsaydı yarı maaşlı bir teğmen olarak kalmasına izin verilmezdi. Ancak burada İngiltere’de, bir günlük yevmiyeme bahse girerim, bu kişi Sir Robert Peel’a bahsedilmiş olsaydı bu güçlü ulusun Başbakanı şöyle cevap verirdi “Teğmen Raper kim? Böyle birini hiç duymadım.” Tabi ki muhterem baron hiç duymamıştı!

St. Petersburg’da kaldığım süre boyunca Amiral Krusenstern’den çok nazik bir alaka gördüm. Ayrıldığım zaman amiral hastalıktan dolayı yataktan çıkamadı. Ondan gördüğüm pek çok nezaket emarelerine teşekkür etmek ve vedalaşmak için ona yazdım. Stettin’e gitmek üzere ayrılırken bir emir eri aşağıdaki mektubu getirdi:

“Yüzbaşı Grover’a,

“Stoddart ve Conolly Fonu Komisyonu’nun Başkanı.

“Sevgili Efendim,

“Mektubunuz beni birkaç açıdan hayal kırıklığına uğrattı. Eğer bugün yola çıkıyorsanız sizi görme zevkinden kesinlikle mahrum kalmak zorundayım.

“Arkadaşınız Teğmen Raper ve mükemmel Yüzbaşı Beaufort’a saygılarımı sunun. İyi hisseder hissetmez her ikisine de yazacağım.

“Bay Raper’a sahip olmak istediği kitabı gönderiyorum ve sizi burada karşılama zevkimin ve soylu karakterinize en derin saygımın küçük bir göstergesi olarak bu nişanı kabul etmenizi rica ediyorum (*Donanma’daki hizmetimin 50. Yıldönümü’nde filo tarafından bana verildi.*)

“Sizinle yeniden karşılaşmaktan mutlu olacağım

“Saygılarımla, &c.,

“KRUSENSTERN.

“24 Eylül 1844, St Petersburg.”

Bana Komite Başkanı olarak hitap eden üstteki mektup resmi tutanaklarına geçti ve bu yüzden resmi bir belge olarak kabul edildi.

Bu mektubu şimdi yayınlayarak kesinlikle kişisel bir gurur duygusu ile mutlu oluyorum. İngiliz okuyucuların böyle bir gururun haklı olduğunu düşüneceğini umuyorum.

Üstteki mektuba eşlik eden nişana ne zaman baksam büyük bir sevinç duyuyorum.

Ayrıca üstteki olayla ilgili başka bir konu da İngiltere'deki insanlara Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly adına çaba sarf eden kişilere *yabancı* ülkelerde nasıl davranıldığını göstermektir. Sadece Amiral Krusenstern'in hediyesi seyahatimin tüm endişesini, yorgunluğunu ve masrafını fazlasıyla telafi ettiğini de ilave edeceğim. General Peroffsky ile görüşmemin hikayesini okuyucu daha önce görmüştü. Ev sahipliği yaptığım pek çok ziyarette belli nedenlerden hiçbir zaman bahsetmedim ve aynı sebepten Rusya ziyaretim esnasında aklıma gelen başka ilginç olayların sessizce üstünden geçtim.

İNGİLİZ VEKİL ST. PETERSBURG'DA

Zaman yeterince güzel bir şekilde geçti ancak eve dönmeye can atıyordum. Stettin'e giden bir sonraki buharlı gemi sonuncusu olduğu için imparatorun cevabı almadığımdan sabırsızlanmaya başlamıştım. Bana öyle geliyor ki majesteleri beni görmeye niyetli değilse bunu bir kez belirtir ve ayrılmama izin verirdi.

3 Ekim'de İngiliz vekile yazdım. Onaışlerin benim katılımımı gerektirdiğini ve ertesi gün majestelerinin cevabı olmadan ve komitedekilere görevimin başarısızlığıyla ilgili bir raporla Stettin'e gitmek için buharlı gemiyle yola çıkmam gerektiğini söyledim.

Aynı akşam vekil beni ziyaret etti. Bana Kont Woronzow'u gördüğünü ve ona imparatorun beni göremediği için üzgün olduğunu ancak Dr. Wolff için emrindeki her şeyi yapacağını söylediğini anlattı.

Ertesi gün St. Petersburg'dan ayrıldım. Bir arkadaşımın, komitenin imparatora yazdığı mektubu Bay Bloomfield'a gönderdim. İmparatorun cevabını Londra'ya göndermesini rica ettim.

Şimdiye dek bir cevap alınmadı. Mektubun alındığına dair Rus Hükümeti veya İngiliz Elçiliği tarafından bile bilgi verilmedi.

İngiliz elçi Bay Bloomfield'dan çok büyük bir nezaket gördüm. Onunla ilk görüşmemden itibaren onun *yanlış konumda* olduğunu gördüm. Bu adamın, bu İngiliz beyefendisinin, duygularının bazen başka şeylerle mücadele ettiğini gördüm. Bay Bloomfield çok saygılı, kibar ve elinden geleni yapmaya hevesliydi ancak maalesef ondan yapmasını istediğim her şeyi reddetmek zorundaydı. Örneğin seyahatim neticesiz olmasın diye bazı faydalı profesyonel bilgiler öğrenebileceğim St. Petersburg'daki askeri kuruluşları ziyaret etme isteğimi ifade ettim. Ancak İngiliz elçinin bunun için bile bana yardım edecek yetkisi yoktu!

St. Petersburg'daki pek çok kişi Stoddart ve Conolly'nin İngiliz hükümeti tarafından kasıtlı olarak terk edildiğini söyledi. Fakat hala hayatta olduklarını da söylediler. Bana Emir Dr. Wolff'un Buhara seyahati niyetini öğrendiği an bu subayları Semerkant'a gönderdiğini ve öldükleri haberini yaydığını söylediler. St. Petersburg Buharalı tüccarlar tarafından çok sık ziyaret ediliyordu.

RUS SUBAYLARDAN SORULAR

İngiliz başkonsolos kendisinden istenseydi bu tüccarlardan kolaylıkla bilgi alabileceğini ancak böyle bir talimat verilmediğini ve herhangi bir soruşturma yapmadığını söyledi!

Rusya'daki pek çok subayın Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin zalim olayına aşına olduklarını fark ettim. Almanya'da bu iki zavallı adamın akıbeti genel bir sohbet konusuydu. Bu konuyla ilgili bir paragrafla karşılaşmadığım gazetelerle nadiren karşılaştım. St. Petersburg'taki görevimin hikayesi Alman gazetelerinde yer buldu. Kendimi görmekten biraz bile hoşlanmadım- zavallı bir yarı maaşlı yüzbaşı "Zengin İngiliz" olarak tasvir edilmişim.

Berlin'de hotelin tüm sakinlerinin isimleri lobiye iştirilmişti. Tüm gelenler bir dergide günlük olarak duyuruluyordu. *Table d'hote* de görüldüğümde İngiliz hükümetinin elçilerini öylece terk etmesindeki nedenlere ilişkin sorulara çok şaşırdım.

Rus subayları Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin İngiliz hükümeti tarafından kurban edilmek istendiğine dair düşüncelerinin aksine inandırmaya çalıştığımda cevaplayamadığımı itiraf edeceğim aşağıdaki sorularla karşılaştım.

“I. Kabil elimizdeyken neden bu subayları kurtarmak için çaba göstermedik?

“II. Sir Richmond Shakespeare'e Hive'deyken onları kurtarmaya çalışması ya da onlarla ilgili bilgi alması emredildi mi? Emredilmediyse, neden ?

“III. Onların ajan olduğunu bildiren ‘masum seyyahlar’ yerine neden *elçi* oldukları iddia edilmedi?

“IV. İngiliz hükümeti neden bu subayları gönderdi ve sonrasında reddedip terk etti?

“V. Neden İngiltere Kraliçesi Emir'in mektubuna Dışişleri Bakanını yönlendirmek yerine kendisi cevap vermedi? Çünkü Doğuya ait olaylara birazcık aşına olan herkes herhangi bir Vezir ya da Vekilin imzasına önem verilmemesi ve böyle bir cevabın affedilemez bir hakaret olduğunun pekala farkında olmalıdır.”

BÖLÜM XI.

Bu hikayeyi bir sonuca bağlamadan önce, adalet duygusu beni kendisini muhtemelen hiçbir zaman savunma fırsatı bulamayacak olan mevcut olmayan birinin savunması için birkaç kelime söylemeye zorluyor. Bu kişi Buhara Emiridir. İngiliz gazeteleri bu emirliğin liderine aşağılayıcı lakapların tüm silsilesini yağdırmışlardı. Albay Stoddart gibi bir adamın Buhara Emiri Nasrullah'ın talimatlarıyla 1838'den beri maruz kaldığı küçük düşürücü davranışları düşündüğünde her İngiliz'in kanının öfkeden kaynaması yeterince doğaldır. Tüm İngiliz ulusunun öfkeli olması gerçekten doğaldır. Ancak naçizane görüşüm bu erdemli öfkenin yanlış yönetildiğidir. Bu zalimlikler için suçlanması gereken Buhara Emiri değil fakat İNGİLİZ HÜKÜMETİDİR!

BUHARA HÜKÜMDARININ SAVUNMASI

Olayın basit unsurlarını soğukkanlılıkla değerlendirelim.

1838 yılında bir İngiliz subayı Büyük Britanya Krallığından bir *elçi* olduğunu söyleyerek kendisini tanıtıyor. Temsil ettiğini söylediği hükümdarlıktan hiçbir mektup getirmiyor ve bu yüzden doğal olarak şüpheli oluyor. Mahkum ediliyor, salmıyor, himaye ediliyor, tekrar hapsediliyor ve tekrar serbest bırakılıyor. Yıllar geçiyor. Kendini elçi olarak tanıtan bu adama hala kendi hükümdarlığı tarafından sahip çıkılmıyor. Barbar olduğu söylenen Buhara Hükümdarı, *Hristiyan bir Kraliçe* şöyle dursun, herhangi bir hükümdarın bir elçi gönderip onu bu kadar yıl sahipsiz bırakacağını düşünemiyor. Bu yüzden bu Albay Stoddart denen adam bir casus olmalı ve Doğu uluslarının yasaları gereği öldürülmeliydi.

Medeniyet iddiamızla sınırlarımız içinde yakalanan bir casus inzibat amiri “sans autre forme de procès” tarafından asılır. Casus olduğu şüphesiyle asılan zavallı Binbaşı André'nin akıbetini kim duymadı?

Ancak Buhara Hükümdarı bu şekilde davranmadı. 1838'den 1842'ye kadar Albay Stoddart'ın sıklıkla vaat edilmiş mektuplarının gelmesini bekledi. O yıl sabırsızlanarak hükümdarlığının tüm asilzadeleri onu Stoddart'ı idam etmesi için kışkırtırken, o beklenen mektupların eski hikayesini tekrarlayan ve hükümdardan üç ay beklemesini, ki bu zaman içinde mektuplar mutlaka ulaşacaktı, isteyen bu zavallı elçiyi çağırttı.

Hükümdar sadece hemen bu isteği yerine getirmede fakat aynı zamanda hiçbir zaman gelmeyen bu mektupların ulaşmasını kolaylaştırmak için İran sınırına kadar postane inşa ettirdi. Tüm muhtemel sebeplerin içince en iyi niyetlisi ulaşmamış olmasıydı çünkü hiçbir zaman gönderilmemişlerdi!

Ulaşan tek resmi mektup Hindistan Genel valisi Lord Ellenborough'un Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin "masum seyyahlar" olduğunu iddia eden asla unutulmaz namesiydi. Ancak Dr. Wolff'un resmi mektubuna göre hükümdar 1843 Temmuz ayına kadar bekledi. Ondan sonra bu "masum seyyahları" infaz etti.

Tekrar ve tekrar söylüyorum, bu kadar yıl boyunca bu cesur adamların akıbetlerinin böyle gizemli kalmasına nasıl izin verildi? Bir Doktor Wolff 1843'te olduğu gibi 1840, 1841 ya da 1842'de de kolaylıkla bulunabilirdi. Gereken tek şey istemektir-Dışişleri Bakanı'nın arzusuydu.

Dr. Wolff'un göğüs gemesi gereken çok şey oldu çünkü hükümetten yetki alamamıştı. Böyle bir mesafeyi hükümetleri tarafından bu kadar yıl terk edilen iki adam hakkında soruşturma yapmak için özel şahıslar tarafından gönderildiğini belirtmek şüphe uyandırmak için yeterliydi.

DEVLET AŞAĞILANDI

Lord Aberdeen'in bu zavallı adamlarla ilgili herhangi bir bilgi elde etmeye istekli olsaydı, herhangi bir zamanda bu görev için istekli ve donanımlı bir düzine adam bulurdu. Bu yüzden Lord hazretlerinin bu konuyla ilgili daha fazla şey duymak istemediği aşıkardır.

İngiliz subaylarının bu terk edilişi ordu ve donanma üzerinde moral bozucu ve kötü bir etkisi olacaktır. Bu etki bir süre göze çarpmayabilir fakat buharlaşarak topraktan çekilen nemin çökeceğinden emin olduğum kadar İngiliz hükümetinin kötü ve yapmacık tutumunun da ulus tarafından denetlenecektir.

Orta Asya hükümetlerinin ve aşiretlerinin İngiliz hükümetini "Devlet" diye adlandırması ne derin bir aşağılama! Kabil'e son saldırı bu insanların gözünde bizleri mükemmel bir şekilde yükseltti ancak Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'ye uygulanan

zulümler karşılıksız kalırsa “Devlet” sözcüğü yeni bir önem kazanacaktır- aşğılama ve kepezelik.

Lord Aberdeen muhtemelen Rusya’yı gücendirme korkusundan ve barışı sürdürme isteğinden dolayı bu aşğılamaya boyun eğiyor. Dışışleri Bakanımızın Orta Asya ile ilişkilerimizi koyduğu rezil konum gerçekten Otokratlar için son derece memnuniyet verici olmalı.

DEVLET ADAMINA YAKIŞIR LİSAN

“Devlet” ismiyle şimdi ikiye katlanan rezaleti temizlemek için bizim herhangi bir çabamız eminim ki İmparator için özellikle can sıkıcı olacaktır.

24 Ağustos 1843’te Avam Kamarası’nda Sir Robert Peel öldürölme raporunu ima ederek “Konunun bahsedildiğı tüm medeni dünya bu olaydaki duygularımıza iştirak etti. Rus İmparatoru bu ülkenin müttefik hükümdarlığına yakışır bir tavırla davrandı. Buhara Emiri ile herhangi bir iletişim kurmayı reddetti. Rus Hükümetine Han tarafından bir elçi gönderildiğinde İmparator onunla herhangi bir iletişim kurmayı reddetti. Sultan da aynı tavırla davrandı. Bu yüzden İngiliz vatandaşlarının barbarca cinayetlerine binaen alınabilecek önlemlere başvurmadan, sadece bu acımasız cinayetlere karşı çok büyük bir kızgınlık hissettiğini ve herhangi bir şekilde buna sebep olan hükümete cezanın ulaşacağından ümidini kesmediğini belirtti.”

Şimdi bu uygun devlet adamına yakışır lisan Avam Kamarası tarafından neşeyle ve Temsilciler Meclisi dışında sevinçle karşılandı.

PRITCHARD’IN DOMUZLARI

Ancak bu sadece bir konuşmaydı- anlık bir etki yaratma ve tartışmayı kontrol etmek için tasarlanmış bir yaygaraydı.

Otaheite’de ulusal temsilcimizin utanç verici hapsi tartışıldığında Sir Robert Peel kendisini benzer bir tavırla ifade etti. Bay Pritchard’ın ondan çalınan patatesleri ve yağlı domuzları için tazminat almasıyla sona erdi.

Lord Aberdeen böyle bir tutumun uzun bir zaman diliminde barışı koruyacağına gerçekten inanabilir mi? Ya da Lord hazretleri görüşlerini Dışişleri Bakanlığı makamına sahip olmayı sürdürebileceği muhtemel bir dönemle sınırlandırıp bu yüzden sadece “Bizim zamanımıza barış ver” diye dua mı eder? Lord hazretleri kendi döneminde barışı sürdürmeyi kesinlikle başarabilir ki bu da ancak zamanı oldukça kısaysa olur. Ancak ulus Lord hazretlerinin uzun ve pahalı savaflara yol hazırladığına güvenebilir ve en az hazır olduğumuzda bir savaşın içinde kendini korumadan başka herhangi bir prensibi sürdürmeden endişe içinde olacağız.

Orduda bulunduğum 33 yıl boyunca, önemli bir konuda düello yapmanın korkunç deneyimini ve tartışmasını söz konusu yaptım ve çok tuhaf bir kişiliğin bu türünde pek çok ilişkiyi bitirmenin tam ortasında kaldım.

KORKAK BİR KÖPEK

Bu araştırmamın sonuçlarından biri şöyleydi: Tartışmalardan kaçmak isteyen ürkek bir adam her zaman onlarla meşgul olurken gerçekten cesur bir adam (Cesur adamlar asla kavgacı değildirler) düelloda savaşmak için fırsat bulmadan inişli çıkışlı bir hayatın içinden geçerler. Bu neden? Benim cevabım şöyle: en yetersiz oldukları bu belli özelliklerden itibar sağlama arzusundaki korkakların sayısı düşünüldüğünden daha fazladır. Zavallı bir insan belli bir korkaklık şöhreti elde eder etmez kendi zayıflıklarını gizleme becerisine sahip arkadaşları kendi şöhretlerini onun çöküşü ve utancı üstüne kurmaya çalışacaklardır. Zeki denilen insanlarla olmak böyledir. Yaratılışın detayına inelim ve içgüdüyü düşünelim.

Tuhaf ancak sessiz, barışsever, uzlaştırıcı ve namert bir köpeğin taşra köyüne geldiğini düşünelim. Çekingen bir bakışa sahip ve yerli köpekleri kızdırmaktan kaçınmaya çok istekli görülüyor. Kuyruğunu bacaklarının arasında sessizce sallıyor, kulaklarını düşürüyor, köyün içinde sağa sola bakmadan mümkün olduğunca sessizce yürüyor ve herhangi bir rahatsızlık vermekten ziyade meyhane kapısının önünde güneşin altında sıcakta uzanan korkak köpeklerin küstah alaylarını görmemiş gibi davranıyor.

BİR İNGİLİZ BULLDOG

Bu zavallı köpeğin yazgısı mühürlüdür.

Şimdi de bir İngiliz buldogunun köyden geçmesi gerektiğini düşünün. Kendi türünden biriyle kavga etmeyi istemeyen ancak hakarete katlanamayan cesur bir köpektir. İlk yabancıyı kokutmaktan gururlanan köpekler gerçekten cesur oldukları fikriyle iftihar ederler. Terbiyesiz bir enik yeni gelen geçerken küstah bir hırlama sesi çıkarır. Buldog aniden durur, hırlayana doğru sakın ve asil bir tavırla yürür ve sadece “Bu bana bir hakaret olarak mı amaçlandı?” der. Aciz cevap “Tabi ki hayır. Boğazımda astım hırıltısı var ve dikkatinizi çektiğim için siz efendimden af diliyorum.” olur.

İki cesur adam arasında asla bir çekişme yaşanmaz. Pek çok durumda dövüşçülerin biri ya da her ikisi korkaktır.

Birkaç yıl önce Birleşik Devletler hükümeti Fransa'nın Birleşik Devletler'e borçlu olduğu belirtilen miktarı ödemesini istedi. Talep öyle sade bir dille yazıldı ki Temsilciler Meclisi'nin ağına gitti ve ödemeyeceklerini bildirdiler. General Jackson o zaman Birleşik Devletler başkanıydı. Sakin bir şekilde “Size altı ay veriyorum. O zaman içerisinde borcunuzu ödemezseniz sizinle savaşmayacağız fakat nerede ve ne zaman karşılaşsam tazminat bedeli olan miktarda Fransız mülkiyetine el koyacağım.”

BORÇLARI ÖDEME

Savaş olmadı el de koymadı. Miktar elbette ödendi. Şimdi İngiltere Amerika'nın yerinde olsaydı 176. Protokolde olurduk.

Portentic olayına bakın!

Fransız kralının emriyle Meksika'daki sefaratta bir ataşe olan M. Duflot de Mofras tarafından “Exploration du Territoire de'l Oregon” başlığıyla Paris'te bir çalışma yayınlandı. Keşke Lord Aberdeen Dışişleri Bakanlığı ve Marshal Soult'un himayesi altında yayınlanan bu ürüne göz atsa. Tüm çalışma Lord Aberdeen'in dikkatine değer. Fransız ataşelerinin zamanlarını nasıl geçirdiklerini görecektir. Birinci cildin 314. sayfasındaki kısa bir alıntıya dikkatini çekmek istiyorum. Okuyucudan bunun Louis Philippe'nin emriyle yayınlandığını

akıllarında bulundurmalarını rica ediyorum. İngiltere'den bahsederken M. De Mofras şöyle yazıyor:

“Personne n'ignore que cette puissance, altiere avec ceux qui la craignent, sait faire des concessions lors qu'elle rencontre des adversaires qui ne se laissent point intimider.”

AŞAĞILAMA

Bu paragrafı okuduğumda bir İngiliz olarak aşağılandığımı hissettiğimi itiraf etmeliyim çünkü orada yazan düşüncenin Avrupa'daki her başkentte herkesçe bilinen bir gerçek olarak algılanacağını biliyorum.

Lord Aberdeen'in Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'yi kötü kaderlerine neden terk ettiğine dair bir varsayım oluşturamam. Okuyucular Afrika ve Tuscany'deki Fransız subayların bana bu adamların siyaseten mahkum edildiklerini söylediklerini anlamış olacaktırlar. Şimdi durumun bu olduğunu ileri sürmeye cüret etmeden, eğer İngiliz hükümeti gerçekten bu cesur iki elçinin feda edilmesine karar verdiyse kendi felaketlerine neden olmak için daha kesin önlem alamazlardı.

BÖLÜM XII

HİNT DONANMASINDAKİ TEĞMEN WYBURD OLAYI

Hint donanması yetiştirdiği yetenek, cesaret ve atılgan adamlarının sayısıyla göze çarpar. Fakat muhtemelen, soğukkanlı cesaret, Doğu dillerindeki maharetiyle ve şimdiye kadar yapılan en ayrıcalıklı hizmet olan Asya'ya özgü karakter ve gelenekleri benimsemeye yetenekli en olağanüstü adam Teğmen Wyburd'dü.

Tüm hizmetlerinin sebebi olan dul bir anne ve iki kız kardeşinin geçimini sağlamak için 1823 yılında İngiltere'den ayrıldı.

Yukarıda saydığım özelliklerden dolayı kısa bir sürede dikkat çekti ve 1830 yılında teğmen rütbesi elde etti.

1833 yılında Acemce ve diğer Doğu dillerindeki göze çarpan becerileri neticesinde Basra Körfezi'ndeki tuğamirale çevirmen olarak görevlendirildi.

RÜSTEM BEY

Hükümetin hizmetinde görevliyken Arabistan'daki maceraları romantik bir tasvirin ürünüydü ancak benim bana onlardan sadece kısaca anlatmama izin veriyor.

Ancak aşağıdaki paragraf Wellstead'ın “Halifeler Şehrine Yolculuk” eserindeki Teğmen Wyburd'u öyle çarpıcı bir tarzda anlatıyor ki okuyucuların bu alıntıyı yaptığım için bana teşekkür edeceklerini düşünüyorum.

RÜSTEM BEY

“Bir gün çarşının yanından geçerken eski püskü giysilerini yağlı bir kumaş kapüşon ile gizleyen biriyle karşılaştım. Saçı ve sakalı çok uzundu fakat keçe gibi, kirli ve dağınıktı. Omuzlarının üstünde örtüsüz bir kılıç taşıyordu. Başı sarıktı. Farsça bir melodi mırıldanarak açık bir aldırmalıkla umarsızca yürüyordu. Yaklaşıp bana şaşırarak şöyle bir baktı ve geçip gitti. Ben “Karşılaşmamıza hazır değilken çöl yerine Busrah caddelerinde karşılaşmayı tercih edeceğim türden kişilerdensin” diye düşündüm. Ertesi sabah aynı kişiyi yağlı puro tütürerek kapımın önünde otururken gördüm. Bu özellikleri daha önce de

gördüğüm aklıma geldi. Ona doğru ilerledim ve selam verdim. “Adınız?” diye sordum. “Rüstem Bey” dedi. Artık ikna olmuşum. Sesi tanıdık. İngilizce yarı şüpheli “Wyburd olmanız mümkün mü?” dedim.

Kalbini açan “anahtarı” bulmuşum. Oturur halde kıpırdamadan önce kaldı. Baş kısmen yukarı kalktı ve en kötü ve şeytani bir tavır içinde göz kenarıyla bana baktı. Ancak isminden bahsedilince tüm ciddiyeti kayboldu. Hemen ayağa fırladı. Wyburd seyahat etmek için hükümetten izin aldı ve onlar için Arabistan ile ilgili bilgi elde etti. Yaklaşık iki yıldır oradaydı. Fars ismi Rüstem Bey’i benimsemişti. Müthiş bir dil ustasıydı ve bunun yanı sıra tam bir yerliydi. Bu olağanüstü kişiye ne olmuştu bilmiyorum. Sonraları Orta Asya’ya seyahat etti ve en son Türkmenler arasında su taşıyıp ağaç kesmekle meşgul olduğunu duydum. Yerli özelliklerine bürünmekteki ilginç yeteneğini örnekleyen (geçenlerde yayınlanan değerli seyahatleriyle tanınan)Teğmen Conolly tarafından anlatılan bir anekdottan bahsedeceğim. Wyburd bir sabah ortadan kaybolduğunda İran elçimizle kalıyordu ve nereye gittiğini hiç kimse bilmiyordu. Aynı gün öğlene doğru bir Kürt kapıda belirdi ve bir an önce en sonunda kabul edildiği elçinin huzuruna çıkmak istiyordu. Kısa bir süre önce elçinin konağından çıkan bir İngiliz ile karşılaştığını, atından indirildiğini, soyulduğunu ve ayrıca hırpalandığını ve suçlunun kanını alana kadar asla göz kapakları kapalı uyumamasını söyledi. Elçi para teklifiyle boşuna onu yatıştırmaya çalıştı.

Diğerlerinin tüm muhakemeleri boşunaydı. En sonunda elçi sonuçlara ilişkin ciddi bir şekilde endişelendiğinde kişi sarığını attı ve Wyburd gülen yüzünü onlara gösterdi.

“Hint donanması gibi küçük bir vazife, bir yıl ya da aynı yıl, yedi deniz ast teğmeni*****

“Artık beraber yaşıyorduk. Günlerimiz anlattığım şekilde geçti. Rüstem Bey ve ben müthiş bir uyum içinde yaşadık. Bir gün odasına girip onu kiralanmamış bulduğumda onun öğretiminde hızla gelişıyordum. Hiçbir zaman mobilyası olmadı. Halı lüksü bile yoktu. Her zaman çıplak yerde uyudu. Bu yüzden hanın odacısına onunla ilgili bir şey bilip bilmediğini sordum. Şaşırtıcı olmayan biçimde erkenden uyandığını, kısırağını eyerlediğini, onun için tahıl ve kendisi için atının yem torbasına yerleştirdiği birkaç somun ekmek aldığını, atını sürerek gittiğini ve nereye gittiğini bilmediğini söyledi.

“Bir hafta geçti ve hala Rüstem Bey’den haber yoktu. Bir sabah hanın girişinde kahvemi yudumlarken solgun ve zayıflamış arkadaşımın yukarı çıktığını gördüğümde yıllar

boyu onu görme umudumu kaybetmiştim. Kapüşon ve kılıcı yok olmuştu ve önceden besili, şişman ve neşeli olan atının artık başı halsizce sallanıyordu. Tam anlamıyla iskeletti. Selamlaşmamız çok içten oldu.

“Hemen yemek geldi. Ne aceleyle ne de kolaylıkla bastırılabilen bir duygu olan açlığını giderince maceralarını anlattı.

“O sabah kendimi keyifsiz hissetimi fark ettim. Tanıdığım bir şeyhi ziyaret etmek için çölde seyahat etmenin beni düzeteceğini düşündüm. Üç gün kimseyle karşılaşmadan seyahat ettim. Sonra bana her zamanki misafirperverlikleriyle davranan arkadaşlarımın kamp yerini buldum. Onunla bir gün geçirdim. Ertesi sabah kendi başıma şehre dönerken çekinmeden bana saldıran başka bir kabileye ait bir birlikle karşılaştım. Onlarla vuruşmaktan başka çarem kalmadı. Birini öldürdüm. Aynı anda kılıç tutan kolumdan yaralandım. Ancak artık bana bir geçit açılmıştı fakat bir atlı ben saldırırken kapüşonumu yakaladı. Bu darbe beni neredeyse attan düşürüyordu. Fakat onun ellerinde bir parçasını bırakıp tüm birliği arkamda dörtlü bırakıp uzaklaştım. Atımın çevikliği beni kurtardı ve işte buradayım.”

“Kolunu sıvayıp derin bir kesik olan yarasını gösterdi. Ancak güçlü bünyesi, düzenli beslenmeyle hemen iyileşmesini sağladı.

“Bir sabah bir ulak tarafından Albay Taylor’un beni görmek istediği haberini aldığımında Buşrah’ta yaklaşık bir ay geçirmiştik. Bu haber hemen harekete geçmeme sebep oldu. Wyburd’un eşliğinde küçük bir bota bindik ve yedi günde kendimizi Halifeler şehrinde bulduk.”

HACI AHMET

1835 yılında Avrupalı olarak fark edilme riski taşımayan, yerli giysiler giyebilecek, Doğu alışkanlıkları gelenekleri ve dilleri gibi bilgileriyle birlikte cesaret ve soğukkanlılığa sahip bir kişinin Hive’ye çok gizli bir göreve gönderilmesinin gerekli olduğu düşünüldü.

O dönem İran sarayında Büyük Britanya’yı başarıyla temsil eden Sir John Campbell “benzersiz kişi”yi uzun zaman boşuna araştırdı. Çünkü sanırım yukarıda sayılan özelliklerin yanında sağduyu ve kusursuz bir dürüstlüğü elzem olduğunu söylemek daha uygun olurdu.

“Tam zamanında” Teğmen Wyburd “hasta raporuyla” Tahran’a gelir.

Bu girişimin tehlikesi ve niteliği onu işaret ediyor. Sunulan görevi hemen kabul ediyor. Teğmen Wyburd artık İngiltere’de bırakmış olduğu korunmasız anne ve kız kardeşlerinin geçimini sağlama umudu bulduğunu düşündü. Uğraştığı sıkıntısını unuttu ve Hive yolundaki Hazar Denizi’nin doğu kıyılarını keşfetme amacıyla kılık değiştirip Hacı Ahmet Arap ismiyle Asrabad’a doğru yola çıktı. O zamandan beri haber alınamadı. Çok hevesli bir şekilde aranmadığından şüpheleniyorum. O zamandan beri haber alınmadığını söylediğimde, Albay Shiel’den bir telgraf geldiğini söylememin tam zamanı olduğunu düşünüyorum.

GARİP BİR TELGRAF

Bu telgraf kendi açısından tuhaf olduğundan şimdi önümde duran resmi bir kopyasından aktaracağım:

10 Ağustos 1840, Erzurum tarihli Yarbey Shiel’in Telgrafından bir alıntı

“1838 Mart ayının başından bu görevin ulaklarından biri olan Emir Bey, Holam Türkmen birliği tarafından Ghanan’dan çok uzakta olmayan bir yerde yakalandı ve esir alındı.

“Emir Bey Yüzbaşı Abbot tarafından kölelikten azat edilmiş olarak geçen ayın 30’unda buraya geldiğini Lord hazretlerine haber vermek bana çok büyük bir memnuniyet yaşıyor.

“Hive halkı tarafından Emir Bey’e anlatılan olaylardan Emir Bey’in esaretinden birkaç yıl önce YamutTürkmen beyi tarafından öldürüldüğü bilinen kıyafeti, saç vb ayrıntılı bir şekilde anlatılan ve Astrabad’dan Türkmen beyinin konak yerine ulaşan kişi 1835 yazından Hive’ye sızmak maksatıyla Tahran’dan ayrılan (Sir John Campbell İran elçisiyken) ve Astrabad’tan ayrıldığından beri haber alamadığımız Hint donanmasından Teğmen Wyburd’dan başkasının olmayacağına inanmaya meyilliyim. “

Bu yüzden İranlı bir ulak, bu ulak ülkeyi ziyaret etmeden birkaç yıl önce “bir kişinin öldürüldüğünü” duyduğu için Yarbey Shiel bu kişinin Hint donanmasından Teğmen Wyburd’dan başkası olamayacağına inanmaya meyillidir.

YAZARIN DİKKATİ WYBURD OLAYINI HATIRLATTI

Ancak bu kişinin saçı ve kıyafetleri tarif edildi. Fakat Albay Shiel bu tarifi yazmıyor. Bir kişiyi öldürüldüğü söylenen kişinin Avrupalı olduğuna inanmaya yöneltecek böyle bir durumsa, o zaman o kişi Teğmen Wyburd olamazdı. Okuyucular Wellsted'in kitabından alıntı yaptığım Rüstem Beyhikayesini okuduysa o noktada daha fazla bir şey söylemek gereksiz olacaktır.

Önemli diplomatik vazifelerde görevlendirilen İngiliz subaylarının isimleri bunun gibi açıkça resmi listelerden silinecek mi?

Ben sadece bu ifadede Bay Wyburd'un ölüm raporuna inanmaya "meyilli" olan Albay Shiel'in Salih Muhammet'in Stoddart ve Conolly'nin ölümüyle ilgili duyduklarını anlatan hikayesini gönderen aynı Albay Shiel olduğuna okuyucunun dikkatini çekeceğim.

Ancak Albay Shiel bu ifadeye inanmaya "meyilli" olduğunu söylemedi. Sadece anlatıcının çekici görüntüsüne dikkat çekti. Muhtemelen Albay Shiel'in mektubu bu noktada sessiz olmasına rağmen Emir Bey çekici bir Holamdı.

Geçen nisan ayında (1844) Dr. Wolff'u Teğmen Wyburd hakkında araştırma yapması için yönlendirmem isteği ile bu zavallı teğmenin olayı bana hatırlatıldı. Bu dönemde bir habercinin ona yetişmesinin imkansız olduğunu düşünmeme rağmen hemen eğer onu Buhara'da bulursa benim hesabımdan Teğmen Wyburd'u fidye verip kurtarmasına izin vererek Dr. Wolff'a yazdım. Ya da Hive'ye bir seyahatin uygun olduğu gibi bir bilgi elde ederse gerekli masrafları üstlendiğimi yazdım.

Aynı zamanda müsteşar Bay Addington'a konuyla ilgili yazdım. Bu beyefendi mektubumu alıp almadığını haber vermeye tenezzül etmedi. İki hafta bekledikten sonra Aberdeen Kontuna aşağıdaki mektubu yazdım:

(Kopya)

"Yüzbaşı Grover'dan Aberdeen Kontu'na.

"Ordu ve Donanma Kulübü,

"2 Mayıs 1844.

“Lordum,

“Dikkatinizi Teğmen Wyburd olayına çekmenin görevim olduğunu düşünüyorum. Bu talihsiz adam 1835 yılında Hive’ye gizli bir göreve gönderildi. Eğer bilgim doğruysa o günden beri herhangi bir güvenilir şekilde haber alınamadı.

“Teğmen Wyburd’un olayı bana geçen ayın 15inde Dr. Wolff’u konuyla ilgili soruşturma yapması için talimat vermem isteğiyle yazıldı.

ŞAŞIRTICI BİR KEHANET

“İşe yarayacak bir zamanda mektubun ulaşacağından çok da fazla umuda kapılmadan hemen Dr. Wolff’a yazdım. Yine de bir İngiliz vatandaşının özgürlüğü söz konusu olduğunda hiçbir şansın heba edilmemesi gerektiğini düşünüyorum. Bu durumu aynı zamanda Bay Addington’a da bildirdim.

“Teğmen Wyburd olayının Dr. Wolff’a bildirilmemesinde müessif olduk çünkü Hive hanının elçisi tarafından Tahran’da çok içten ağırlandığından muhtemelen bu zavallı adamın akıbeti öğrenilebilirdi.

“Lord hazretlerinin rahatını bozmaktan dolayı üzüntü duymuyorum. Çünkü İngiliz subaylar yurtdışında tehlikeli görevlere gönderiliyor, sonra terk ediliyorsa, İngiliz ordusunun şerefi ve İngiliz ulusunun refahı yakın zamanda geçmişte kalan şeyler arasında olacaktır.

“Lord hazretlerine bu mektubun alındısının bildirilmesini emretme ihsanını rica ediyorum.

“Lordum, siz Lord hazretlerinin sadık hizmetkarı olmaktan

“Onur duyuyorum,

“JOHN GROVER.

“Saygıdeğer

“Aberdeen Kontu

“Dışışleri Bakanı.”

Yukarıdaki mektubu göndermeden önce “Stoddart ve Conolly Fonu” komitesine sundum.

Mektubun okunduğunu duyan bir beyefendi Teğmen Wyburd’un 1835 yılında Hive’ye gizli bir görevle gönderildiğini ve o zamandan beri ondan haber alınmadığını hangi yetkiyle iddia ettiğimi Lord Aberdeen’e bildirmemin münasip olacağını ileri sürdü.

Yetkimi belirtmeme sebepimin şu olduğunu söylediğim: “Dışışleri Bakanlığı’nın o kadar çok haksız davranışını gördüm ki haber kaynağımdan asla şüphelenmeyecekleri ve zorluktan kaçmanın en kolay yolu olarak Teğmen Wyburd’un görevini tamamen inkar edip onu ‘masum seyyah’ olarak adlandıracakları için kendi elçilerini böyle inkar edeceklerine bir an tereddüt etmeden kanaat ettim. Tüm bu olaylarda, bu, dürüstlüklerini sınamak için bir fırsat olacaktır. Dışışleri Bakanlığı’ndaki yönetici güçlerine düşüncede zarar vermiş olduğumu Komite kayıtlarına geçirmeyi canı gönülden umut ettim.”

Üzerime ikinci güneş doğmadan önce aşağıdaki tuhaf mektubu aldım:

“Bay Addington’dan Yüzbaşı Grover’a.

“Dışışleri Bakanlığı,

“4 Mayıs 1844.

“Sir,

“Lord Aberdeen tarafından Hint donanmasından Teğmen Wyburd ile ilgili 2 Mayıs tarihli mektubunuzun alındığını bildirmek için Aberdeen Kontu tarafından görevlendirildim.

“Mektubunuzdaki 1835 yılında Teğmen Wyburd’un Hive’de gizli bir göreve gönderildiği ifadelerine ilişkin, size bu makamın Teğmen Wyburd’un Hive’ye herhangi bir göreve gönderildiğinden habersiz olduğunu bildireceğim. Hacı Ahmet Arap ismiyle 1835’te Astrabat’ta yaz ayında Hive’ye gizlice girmek için Tahran’dan ayrıldığı ifade edildi. Sir John M’Neill’in onu takip etme gayretlerine rağmen 1838 yılından beri ondan haber alınmadı.

Yarbay Stoddart o yıl onun akıbetini öğrenmeye çalışmak ve Hive’de esirse fidyeyle veya başka şekilde onun özgürlüğünü sağlama adına mümkün olabilecek her adımı atması için Buhara’ya gitme emrini aldı.

“1840 yılında Hive’de köle olarak alıkonulan ve Yüzbaşı Abbot tarafından özgür bırakılması sağlanan İngiliz hizmetindeki ulaklardan biri, Tahran’a döndüğünde Yarbay Shiel’e Hive halkının ona bu ulaşın yakalanmasından birkaç yıl önce, Astrabat’tan konak yerini bulduğu YamutTürkmen beyi tarafından öldürüldüğü bilinen ve saçı ve sakalı açıkça tasvir edilen kişinin Teğmen Wyburd’dan başkası olamayacağına Yarbay Shiel inanmaya razı oldu.

“Ben, Sir,

“En sadık ve naçiz Hizmetkarınız,

“H.U. ADDINGTON.

“Yüzbaşı Grover’a,

“Ordu ve Donanma Kulübü.”

ŞAŞKINLIK İFADESİ

Wyburd’un görevinin önemi sadece Dışişleri Bakanlığı’nda değil aynı zamanda Hint Meclisi ve hükümetinde de çok iyi bilindiğini bildiğimden yukarıdaki mektubu aldığımdaki şaşkınlığımı düşünün.

Kızgınlığımın biraz yatışması için bir gecenin geçmesine müsaade ettim ve aşağıdaki mektubu yazdım:

“Yüzbaşı Grover’dan Lord Aberdeen’e.

“Ordu ve Donanma Kulübü,

“7 Mayıs 1845.

“Lordum,

“Lord hazretlerinin emriyle Bay Addington tarafından ayın ikisindeki mektubuma cevaben, ayın dördü tarihli acil mektubunuzu dün aldım.

“Dışişleri Bakanlığı’nın Teğmen Wyburd’un 1835 yılında Hive’ye gizli görevinden ya da ‘Hive’ye herhangi bir görevinden’ habersiz olduğundan ancak 1835 yazında Hacı Ahmet Arap adıyla Tahran’dan ayrıldığını okumak şaşırtıcıydı.

“Şimdi Lordum, Lord hazretlerinin dikkatini çekmenin görevim olduğunu düşündüğüm olayların en iyi kanıtlarına sahip olmasaydım size Lord hazretleri diye hitap etmeye asla kalkışmazdım. Bu kanıt benden zavallı adamın durumuna Dr. Wolff’un dikkatini çekmemi isteyen bir mektuptur. Bu mektup şöyle bitiyor:

“(Teğmen Wyburd’u kastederek) 1835 Haziranında Hive’ye gizli bir göreve gönderdiğim ve doğru düzgün bir şekilde o zamandan beri haber alınamayan biri”

“Bu mektup, Lordum, Sir John Campbell’dandır.

HATA KABUL EDİLDİ

“Lord hazretlerinin bunu ‘gizli görevin’ kesin kanıtı olarak kabul edeceğini düşünüyorum.

“Bay Addington’un mektubundan esir alınmasından birkaç yıl önce öldürülen, saçı ve kıyafetleri ayrıntıyla tarif edilen ve Albay Shiel’in Teğmen Wyburd olduğunu düşündüğü bir adam hakkında bazı haberleri tekrarladığı görülüyor.

“Şimdi Lordum tüm bunlar öyle çok karışık ki Sir John Campbell’in “Teğmen Wyburd’dan güvenilir herhangi bir yoldan hiçbir zaman haber alınamadı” derken tamamen haklı olduğunu söylemeye tereddüt etmiyorum.

“Bir şeyler yapılacağına dair tam bir inançla Lord hazretlerinin dikkatini çektikten sonra Lord hazretlerinden yalnızca bu mektubun alındısını bildirmesini rica ediyorum.

“Lordum,

“Sizin sadık, naçiz hizmetkarınız,

“JOHN GROVER.

“*Saygıdeğer*

“*Aberdeen Kontu*

“*Dışışleri Bakanı.*”

Aşağıdaki mektupta Dışışleri Bakanlığı'nın “hata”larını bildirdiği görülecektir.

“*Bay Addington'dan Yüzbaşı Grover'a.*

“*Dışışleri Bakanlığı*

“*9 Mayıs 1844.*

“Sir,

“Teğmen Wyburd ile ilgili ayın yedisindeki son mektubunuzun alındığını bildirmek üzere ‘Teğmen Wyburd’un Hive’de herhangi bir göreve gönderildiğinden bu makamın haberi olmadığı’ belirtilen ayın dördündeki acil mektubundaki bir hatayı düzeltmek fırsatını yakalamak için Aberdeen Kontu’ndan emir aldım.

“Yanlışlık, Teğmen Wyburd gönderildiği zaman, yani, İran hükümdarlığındaki İngiliz elçiliği Dışışleri Bakanlığı’nda değil de Doğu Hindistan Kumpanyası yönetimi altında olduğu Haziran 1835’teki durumdan kaynaklandı. Kraliyetten büyükelçi olarak Bay Ellis Genel valilikten elçi olan Sir John Campbell’dan görevi devraldığı zaman olan o yılın Kasım ayına kadar Doğu Hindistan Kumpanyası yönetimi altında kaldı.

“Sir John Campbell’in kendisi Haziran 1835’te Teğmen Wyburd’un Hive’ye gizli bir görevle gönderdiğini size bildirdiği ayın yedisindeki acil mektubunuzdaki ifadelerine binaen, Denetim Kurulu ve bu makam arasındaki yazışmalara başvuruldu. Görülüyor ki Sir John

Campbell'in Teğmen Wyburd'u gönderdiğini raporlayan Yönetim Kurulunda telgrafın bir kopyası Eylül 1835'te Dışişleri Bakanlığı'na yazılmış. Bu durum ayın dördündeki size hitaben yazılan mektubumda gözden kaçmış.

“Sir,

“Sizin en sadık ve naçiz hizmetkarınız,

“H.U. ADDINGTON.

“Yüzbaşı Grover,

“Ordu ve Donanma Kulübü.”

LORD ABERDEEN DOĞU HİNDİSTAN KUMPANYASINA KARŞI

Bu durum üzerine, bu mektuba göre, Lord Aberdeen Teğmen Wyburd'un Hive'ye gizli görevle gönderildiğini ve bu olayın unutulduğunu itiraf ediyor. Böyle şeyler olabilir mi? Şuanda önümde resmi yazışma olmasaydı yanıldığımı düşünürdüm.

Okuyucular tahminimin gerçekleştiğini, tam da kahin ruhumun bana söylediği gibi, Lord Aberdeen'in zavallı Teğmen Wyburd'un görevini inkar etme talimatı verdiğini fark edecektir. Lord hazretlerine Teğmen Wyburd'u gönderen bakan tarafından yazılmış mektuptan resmi bir alıntı gönderdiğimde Lord Aberdeen 4 Mayıs 1844 tarihli mektubundaki bir “hatayı” düzeltmek için müsaade istiyor. Daha sonra da yaratıcı belki de Downing Caddesinde zekice olduğu düşünülecek aşağıdaki açıklamayı yapıyor:

Lord hazretleri yanlışlığı böyle anlatıyor:

“Yanlışlık, Teğmen Wyburd gönderildiği zaman, yani, İran hükümdarlığındaki İngiliz elçiliği Dışişleri Bakanlığı'nda değil de Doğu Hindistan Kumpanyası yönetimi altında olduğu Haziran 1835'teki durumdan kaynaklandı. Kraliyetten büyükelçi olarak Bay Ellis Genel valilikten elçi olan Sir John Campbell'dan görevi devraldığı zaman olan o yılın Kasım ayına kadar Doğu Hindistan Kumpanyası yönetimi altında kaldı.

Biraz zaman geçince Lord Aberdeen'in makamından bir ifadeyi okuduğumda kendime “Bu ifade doğru mu?” diye sorduğum için üzülüyor ve utanıyorum.

Doğu Hindistan Kumpanyası yönetim kurulu üstteki ifadenin doğru olmadığını söylüyor. Teğmen Wyburd'un yaşlı ve zavallı annesine emekli aylığı vermeyi reddediyorlar çünkü kendi hizmetlerinde bir subay olmasına rağmen Teğmen Wyburd'un Kumpanya tarafından değil de Kraliçe Victoria'nın hükümeti tarafından bu göreve gönderilmişti.

Her iki ifade de bir yerlerde "hata" olduğu çok belli. Doğru olamaz. Hindistan meclisindeki Müsteşar'ın makamından gelen herhangi bir ifadeden şüphe etmek için asla bir nedenim yok. Hindistan devlet tahvillerinde imtiyaz sahibi olarak, imtiyaz sahiplerinin sonraki toplantısında bu konuyu gündeme getirme niyetimi resmen tebliğ ediyorum. "Hatanın" Doğu Hindistan Kumpanyasıyla ilgili olmadığını görüleceğinden bir an bile şüphe duymadığımı söylemenin doğru olduğunu düşünüyorum.

BÖLÜM XIII

Gazetelerde zaman zaman yayınladığım Dr. Wolff'un mektuplarından alıntılar okuyan okuyucular, halka sık sık yazdığım Dr. Wolff'un Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin Buhara'da öldürülmesi düşüncesini benimseyeceklerinden bu bölümün başlığına muhtemelen şaşıracaklardır.

Dr. Wolff'un İstanbul'dan ayrılmasından sonra bir olay hariç, olumlu veya olumsuz, bilgileri alır almaz yorum yapmadan yazdım. Dr. Wolff, basitçe, Hint donanmasından Teğmen Wyburd'un Buhara'da öldürüldüğünü bildirince, bir not ekledim "Geriye bu iddianın hangi kanıtı dayandığının anlaşılması kalıyor."

Bu notu ekledim çünkü Teğmen Wyburd'un ailesiyle herhangi bir yazışma yapmadığından ve akrabalarını geri getirmek için yaptığım uğraşlardan habersiz olduklarından onun ölümünü böyle aniden duyulmasından sarsılabileceklerini düşündüm.

TEKRAR LORD ELLENBOROUGH'UN MEKTUBU

Teğmen Wyburd'un ailesi, akrabalarını geri getirmek için yapılan teşebbüsleri uygun görmemek şöyle dursun bana hemen çok etkileyici bir tarzda memnuniyetlerini ifade ederek yazdıklarını görme hazzını yaşadım.

Şimdi Dr. Wolff'un Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly idamına dair inancını dayandırdığı kanıtı değerlendireceğim. Dr. Wolff'un eline ulaşan elçilerin idamının ilk hikayesini Dr. Wolff'un "o aşıklık adamın-Abdulsamet'in değerli kardeşi" Hacı İbrahim'dendi. İdam hikayesinin bu adamın anlatışıyla Doktorun yazısından alıntı yapacağım.

"Hacı İbrahim. 'Yusuf Wolff Sahip, Buhara Emiri için İngiltere hükümetinden bir mektubunuz var mı?'"

"Ben. 'Hayır. Fakat Majesteleri için Sultan'dan, Muhammet Şah'tan ve Tahran'daki Rus büyükelçisinden mektuplarım var.'"

"Hacı İbrahim. 'Tüm bu mektuplar işe yaramaza? Gözleriniz kapalı getirileceksiniz ve Emir'in Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin olduklarından şüphelendiği sebepten, ki"

onların da Kraliçe'den mektupları yoktu ve gelen mektuplar da hor görüldü, hapse atılacaksınız.

'Hindistan Genel Valisinden Afganistan'daki ilerlemesini anlattığı ve hem Albay Stoddart hem de Yüzbaşı Conolly'yi zararsız seyyahlar vs olarak anlatan, Emir'in kızıp onları idam ettirdiği bir mektup geldi.

"Şimdi Hacı İbrahim'in sadece Hindistan Genel valisinden gelen mektuba değil fakat aynı zamanda mektubun içeriğine de tamamen aşına olduğunu göz önünde bulundur. Dahası Hacı İbrahim bana açık açık kardeşi Naib Abdulsamet Han'ın tüm bu bilgileri aldığı kaynak olduğunu söyledi."

Üstteki paragrafı okuyunca meselenin kesinlikle kararlı bir şekilde ölüm üzerine kurgulandığını düşündüm. Okuyucular İngiliz hükümetinin elçilerini tamamen terk etmediğinin kanıtı olarak 23 Haziran 1843'te Bay Hammond tarafından Dışişleri Bakanlığı'nda bana Lord Ellenborough'un ünlü mektubunun bir kopyası gösterildiğinde Bay Hammond'a bu mektubun yerine ulaştıysa o zaman gerçekten arkadaşımın akıbeti belirlenmiş olduğunu söylediğimi hatırlayacaklardır.

BAŞKA BİR İFADE

Hacı İbrahim'in Dr. Wolff'a bu hikayeyi öğrendiğini söylediği Naib Abdulsamet Han'ı gördüğünde o da başka bir hikaye anlattı-"resmi" başlığıyla Dr. Woff'un mektubuna dayanan (Bknz sayfa 103.). Naib Dr. Wolff'a elçilerin bir saray nazırının huzurunda idam edildiklerini söyledi. Aşağıdaki Naib'in hikayesidir:

Hem Albay Stoddart hem Yüzbaşı Conolly kendi suçları ve günahları olmaksızın idam edildiler. Albay Stoddart bana geldiğinde üzerinde gömleği yoktu ve duvar gibi solgundu. Hükümdara serbest bırakılmaları karşılığında 100.000 tilla teklif ettim. Ancak benim önerime kulak asmadı. Majestelerinin bütün söylediği şuydu:

"Onlar casuslar ve casus gibi ölmeliler."

"Onlardan sonra adını bilmediğim başka bir İngiliz geldi. O da öldürüldü. Lahor'daki Avitable için mektupları olan Naselli adında bir Frenk geldi. Öldürülmelerinden üç gün sonra

zorba hükümdar beni Mehram Saadet'e gönderdi ve bana bunun haberini verdi. Olayı anlamak için gittim.”

Bu yüzden eğer elçilerimiz idam edildiyse bu eylem çok gizli bir şekilde yapılmış olmalıydı çünkü hükümdarın teğmeni olay gerçekleşikten üç gün sonra hükümdarla özel bir yazışma sonucu haberdar oldu.

SALİH MUHAMMET

Dr. Wolff'un mektuplarında idama şahit olan herhangi biriyle karşılaştığı görülüyor. Bu yüzden Salih Muhammet'in 3000 ruble alması ve uğruna İngiliz üniforması giymiş gelmiş geçmiş en cesur adamın isminin ordu listesinden çıkarılması hata olmalıydı.

İdam inancının lehine en güçlü nokta, içtenlikle itiraf etmeliyim ki, Lord Ellenborough'un asla unutulmayacak ve affedilmeyecek mektubunun ulaşmasıdır. Mektubun yerine ulaştığından şüphe olamaz-Dr. Wolff mektubu Buhara'da gördü.

Salih Muhammet'i kasti bir yalan söylemekle suçlama niyetinde değilim. Meşhed'de Dr. Wolff'a hikayesinin doğru olamayabileceği ve bu hikayenin başka iki adama ait olabileceğini söyledi. Artık okuyucular Sir Robert Peel tarafından parlamentoda bahsedilen, Albay Stoddart ile aynı zindanda kalan ve sözde idam zamanından sonra Buhara'da 12 ay kalan Yakup'un idamı duymadığını ve o duymadan böyle bir idamın gerçekleşmiş olamayabileceğini söylediği, Albay Shiel'in resmi telgrafını göz önüne almış olacaktırlar.

BUHARALI BAKAN

Ancak Yusuf'un ve bir Yunanlı'nın halka açık idam edildiğini sözlerine ekliyor. Bu idamın Albay Stoddart idamı için verilen zamanda gerçekleştiği görülüyor. Bu yüzden Salih Muhammet sadece bir “yanlışlık” yapmış olabilir.

Dr. Wolff Buhara'ya ulaştığında ona bakıp hiçbir şey söylemeyen hükümdarın huzurunda götürüldü. Daha sonra Devlet Bakanı'nın huzurunda götürüldü. Özel katibi Hacı Molla tarafından not edilen aşağıdaki konuşma gerçekleşti:

“Devlet Bakanı. ‘ Adın ve isteğin nedir?’

“Ben. ‘Adım Joseph Wolff. İngiltere’den bir molla ve dervişim. 12 yıl önce Buhara şehrinde bulunmuş biriyim. (Hacı Molla bunu hatırladı ve dile getirdi.) ‘O zaman hükümdar tarafından çok iyi ağırlandı ve ayrılmadan önce bana, Joseph Wolff’un ülkesine dönmesine izin veren ve yolda kimsenin onun yolunda herhangi bir engel çıkarmaması konusunda üst düzey bir emir yazan bir pasaport verildi. Benden sonra Sir Alexander Burnes geldi, çok iyi ağırlandı ve İngiltere’ye dönüşüne izin verildi. Majestelerinin bana ve Sir Alexander Burnes’e misafirperver tavrı diğerlerini de Buhara’yı ziyaret etmek için teşvik etti. İngiliz hükümeti tarafından çok sevilen ve onurlandırılan her iki subay, arkadaşlarım, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly buraya geldi.

Rus ülkesinden Hive ülkesinden vs savaşta cesur ve dindar olan her iki subayın da Buhara Hakanının emriyle idam edildiği aniden haber verildiği zaman Yüzbaşı Conolly benim müridimdi. Bu haber sadece İngiltere ve Hindistan boyunca değil fakat aynı zamanda Amerika’da da büyük bir merak yarattı. Mısır’ın Muhammet Ali’si duydu ve İngiltere’deki binlerce kişi “Buhara ile savaş!” diye haykırdı. (Burada bana İngiltere Buhara’ya ne kadar uzak? diye soran Devlet Bakanı tarafından sözüm kesildi. İngiltere’nin Buhara’dan sadece üç ay uzakta olduğunu ancak sadece 30 gün uzakta olan Kandahar’ın yanında Shikarpare’da da birliklerimizin olduğunu söyledim.) Daha sonra ben devam ettim “Ben, Joseph Wolff, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin ölüm raporları hakkında bu büyük karmaşayı görerek gazetede şunu yayınladım: ‘İngiliz arkadaşlarım, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin ölüm haberlerine inanmıyorum çünkü Buhara’da misafirlere çok büyük saygı gösterirler. Bu yüzden oraya gidip gerçeği öğreneceğim!’ arkadaşlarım ‘Gitme çünkü seni de öldürürler’ dedi. Ben ‘Gideceğim çünkü Yüzbaşı Conolly benim çok iyi bir arkadaşım.’ Kararlığımı gördüklerinde arkadaşlarım İran ve Tahran’daki büyükelçilerine Sultan’dan ve Muhammet Şah’tan Majesteleri Buhara Emiri’ne mektup yazmaları için İngiltere hükümetini ikna etti.

İstanbul’a varışında Sultan bana gereken mektubu verdi. Ayrıca İstanbul Şeyhülislam’ı ve Muhammet Şah sadece Buhara hükümdarı için değil aynı zamanda Buhara’da iyi ağırlandı için her türlü yardım ve desteği vermesini emrettiği Asaf-el-Devlah için de bana mektup verdi’ diye karşılık verdim.

“Devlet Bakanı ‘ O zaman şimdi amacınız nedir?’

“Ben. ‘Benim amacım şunları sormak: Arkadaşlarım Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly nerede? Eğer hayattaysalar Majestelerinden onları benimle İngiltere’ye göndermelerini rica ediyorum. Eğer öldüyseler Majestelerinden nedenini öğrenmek istiyorum.’

“Devlet Bakanı. ‘Britanya hükümeti buraya gelmeniz için size yetki verdi mi?’

“Ben. ‘Hayır, İngiltere ile dostluklarından ötürü Sultan ve Muhammet Şah tarafından gönderildim.

“Devlet Bakanı ‘Onların yaşadığını iddia etmeye yetkiniz var mı?’

“Ben. ‘Evet, Avrupa’nın tüm güçleri ve Britanya ulusunun sesi olarak.’

“Devlet Bakanı ‘Bununla ilgili İngiltere’de çok patırtı var mı?’

“Ben. ‘Çok fazla.’

“O zaman azledildik.”

Şimdi Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly idam edildiyse Devlet bakanı Dr. Wolff’a elçilerimizin yaşadığını iddia etme yetkisi olup olmadığını sorması mümkün mü? Bu ve Dr. Wolff’un mektuplarında bulduğum hikayeler elçilerimizin her ikisinin de Semerkant’ta hayatta olduklarıyla ilgili St. Petersburg’da anlatılan hikayeyi aklımda doğrulamaya neden oldu.

Dr. Wolff’tan aldığım ilginç mektup yığınının mümkün olduğunca alıntı yapıyorum çünkü biliyorum ki halkın merakını mümkün olduğunca çabuk giderecektir. Dr. Wolff şöyle yazıyor:

“Akşam vakti yaklaştı ve askeri bando beni hoş bir şekilde şaşırtan ‘God Save the Queen’i çalmaya başladı.”

Dr. Wolff bu olağanüstü durum hakkında herhangi bir tespitte bulunmuyor.

Buhara’da müzik hakkında, bizim bu terimi benimsediğimiz şekilde, en ufak bir fikirleri yok. Buhara’da Naib’in “No force” ve “Halt-front”u dışında İngiltere ve İngiliz dili hakkında herhangi bir şey bilen bir adam yok. O zaman doktorun evinin ya da hapishanesinin demeliyim önünden geçerken bu “God Save the Queen” çalması ne demek oluyor?

“GOD SAVE THE QUEEN.”

Okuyuculara, kendi değerini üzerine koyacakları fikrimi söyleyeceğim.

Kabil faciası boyunca sayısız İngiliz askeri ve Hintli asker mahkum edildi ve Buhara'ya satıldıklarına inanmak için geçerli sebeplerim var. Dr Wolff'un başlıca amaçlarından biri bu zavallıların salınması için satın almak ve bu amaçla küçük servetimden para çekme yetkisine sahiptir. Bu mahkumlar arasında muhtemelen bazı müzisyenler vardı ve hükümdar bu adamlardan bir bando oluşturdu. Buhara'daki bu adamlar kendilerini tanıtmak istemeye çalışırken Buhara Emiri elbette onları Dr. Wolff'tan saklayacaktı. Bunu en güvenli ve en doğal bir şekilde yapma aracı da ulusal marşımızı çalmaktı. Bu iletişim yöntemi Richard Coeur de Lion (Richard, O mon Roi!) zamanından Silvio Pellico'ya kadar yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Buhara'da bir adamın “Au clair de la lune” diye mırıldandığını duysam hemen bir Fransız'ın yakınlarda olduğundan emin olurum ve farkında olduğumu göstermek için “Dormez, dormez” diye fısıldarım.

DR WOLFF'TAN MEKTUP

Bu çalışmanın ilk baskısından sonra Dr. Wolff İngiltere'ye geldi. 15 Nisan'da Komiteyle ilk görüşmesini yaptı. Zabıtlardan aşağıdaki alıntı okuyucunun ilgisini çekecektir.

“Dr. Wolff Komite'ye Buhara'ya vardığında ona bakıp konuşmayan hükümdarın önüne çıkarıldığını söyledi. Özel katibi Hacı Molla ile birlikte olan Dışişleri Bakanına götürüldü. (Dr. Wolff o zaman okuyucunun 270-73 sayfalarda okumuş olacakları aynı hikayeyi anlattı.) İngiliz elçilerinin idamıyla ilgili hiçbirine inanmadığı farklı şekillerdeki hikayelerini duymuştu. Bazı insanlar beş ay önce hayatta olduklarını söylemişti (Aralık 1843). Diğerleri on bir ay dedi (Temmuz 1843). Buhara'daki İran büyükelçisi Abbas Kulu Han kesinlikler on bir ay önce hayatta olduklarını söyledi (Temmuz 1843). Bu yüzden eğer idam edildiyse hükümdara Acemce çevirisi gönderilen resmi mektupta belirtilen zamanlarda veya sonrasında olmalıydı ki bu durumda hayatta olduklarına hiç şüphe olmayan zaman Temmuz 1843'tü.

“Dr. Wolff Komite’ye Buhara’ya önce 1842 yılında gitmeyi önerdiğini ancak reddedildiğini söyledi.

“Lord Ellenborough’un mektubu tutsakların hayatta oldukları 1843 yılında Buhara’ya ulaştı. Bu Dr. Wolff’a ayrı ayrı belirtildi;

“HACI İBRAHİM,

“MİRZA MUHAMMET HAN,

“BEHANDOR,

“NASR KHYRE UILAH,

“HÜSEYİN CABULEE, Sir Richmond Skakespeare tarafından gönderilen haberci.

STODDART’IN ATKILARI

“Dr. Wolff Komite’ye Albay Stoddart’a ait 18 atkıyı Meşhed’e getirdiğini ve Albay Shiel’in bunları İngiltere’ye Bayan Stoddart’a gönderdiğini söyledi.

“Bayan Stoddart’a konuyla ilgili yazılması emredildi.⁴⁰

“Dr Wolff Buhara’daki tüm sıkıntılarının Britanya hükümetinden mektup alamamaktan kaynaklandığını söyledi.

Kralın gözdesi ve birliklere askeri eğitim veren bir Avrupalı subayın pek çok hikayesinden Albay Stoddart’tan bahsetmediğinden oldukça eminim fakat muhtemelen Frenk olarak kabul edilmeye hevesli Naib’e göre Albay Stoddart’tan bahsetti. Bu yüzden bu ifadelerin tüm notlarını çıkardım.

Okuyucular İstanbul’daki Majestelerinin elçisi Sir Stratford Canning tarafından nazik bir şekilde gönderilen ilginç hikayeyi 82. sayfada görmüş olacaktırlar. Burada kimliğe şüphe olamaz çünkü adamlardan biri Albay Stoddart’ın ismini Acemce açıkça yazmıştı.

⁴⁰Hiçbir mektup yazılmadı ancak mülk ulaştığını iyi bir kaynaktan öğrendim. Komitenin çabalarıyla aile tarafından sterlin yardımı alındı. Yüzbaşı Conolly’ye ait mülk aileye verildi. Benim elimde de bu talihsiz elçi tarafından Buhara’da giyilmiş şapka var. J.G.

Bu, aynı zamanda 1843 yazında Stoddart'ın varlığını doğruluyor. Bu hikayede ayrıca Albay Stoddart'ın İngiltere'ye dönmeye hazırlandığı belirtiliyor. Dr. Wolff'un Meşhed'e vardığında Albay Stoddart'ın komisyoncusunun elinde İngiltere'ye bir seyahat umuduyla hazırlanmış bir birikim olan 2000 L değerinde servet buldu. Benzer bir hikaye de Bombay'da öğrenildi.

Dr. Wolff'un düşüncesi Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin resmi mektupta belirtilen Temmuz 1843'te tam o zamanda idam edildiği yönündedir. Ancak Komite'nin ya da olayı araştıran karşılaştığım hiç kimsenin düşüncesi öyle değil. Çok büyük bir özenle araştırdığım son iki yıl içinde bulduğum tüm kanıtlar açıkça ve resmen söylemeliyim ki, bu kanıt beni Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin öldüğüne ikna edemez.

Elbette hükümdarın idamlarını emrettiği kararı da yayınladık. Dr. Wolff'a ayrılmadan önce Buhara hükümdarının bu subayları idam ettiğini söyledim. Akrabalarını ikna edecek kemiklerinden başka hiçbir şeyin onu inandırmayacağını söyledi.

SAÇMA DÜŞÜNCE

Rusya'da Buhara'yı çok iyi bilen insanların Buhara Emiri'nin mektubunu okuyana dek elçilerin idam söylentilerine inanmaya meyilli olduklarını fark ettim. O zaman gerçekten bu hükümdarın İngiliz elçilerin idam düşüncesinden ne kadar endişeli olduğunu gördüklerinde kurbanların yaşadığına inanmaya meyilettiler.

Bana sık sık Buhara Emiri'nin neden elçilerimizi alıkoyduğu soruldu. Cevap olarak okuyucuyu Hive Emiri'ne sevk ediyorum (Bknz sayfa 101). Dahası Buhara Emiri Albay Stoddart'ın neredeyse İngiltere kraliçesiyle bağlantılı olduğunu sandığı saçma düşüncesiyle oyalandı.

Buhara'ya vardığında Dr. Wolff yetkililere "İngiltere hükümetinin Stoddart ve Conolly'nin ölümlerine tamamen ikna olduğunu ve büyük Vezir Sir Robert Peel'in imparatorluğun bütün asilzadelerin toplandığı büyük toplantıda bunu doğruladığını" söyledi.

Her halükarda bu hemen benimsediği bir ipucu veriyordu.

Ancak Buhara hakanı neden onları idam ettiğini söyledi. Bir sebebi İngiliz hükümetinin onları serbest bırakılmalarına teşebbüs etmesini önlemek olabilir. (Budala adam!) Ancak ben onun amacının Orta Asya’da kendi namını yüceltmek olduğunu düşünmeye oldukça istekliyim.

Açıklamasını aşağıdaki ifadelerle yayınladığını düşünün:

“Ben Nasrullah, müminlerin komutanı, kafirelere özellikle Devlet’e (Büyük Britanya) tüm nefretimi göstermek, tüm gerçek inananlara kafirlerin ulusunun (Annelerinin mezarları Taşkent’in tüm köpekleri tarafından kirletilsin!) Molla ya da Derviş önderi olan Yusuf Wolff Saib iki Frenk’in, Stoddart ve Conolly’nin akıbeti ile ilgili soruşturma yapmak için hayırsever bir kişi tarafından gönderildiğini söyleyerek benim kutsal şehrimde gelir. Bu Molla, sanki son derece alçak olan bu kafirler yıllar yılı arkalarından araştırma yapmaksızın Elçilerinin kalmasına izin vereceklermiş gibi bu kişilerin Devlet’ten Elçiler olduklarını söylemeye cüret etti. Dahası muhterem ve kutsal Molla’ya onları serbest bırakmaya istekli olursam diye casus olmadığını göstermek için bir mektup, herhangi bir emir ya da yetki vermeden bu kadar uzağa seyahat etmesine izin vermişler. Bu yüzden sözü edilen Molla’nın seyahat masraflarını üstlenen Dernek Başkanı’na bu sahte elçileri 1259 Sarratan ayından idam ettiğimi Yusuf Wolff’un yazmasını istedim. Bu mektubu iki sebepten hemen ekspres posta ile gönderdim: 1. Devlet’e karşı nefretimi ve Kabil ve Herat gibi müdahale edilip korkmayacağımı göstermek için. 2. Yusuf Wolff’un ülkesine dönmesine müsaade etmem durumunda güvenliğini sağlayacak bir mektup vermeden onu bu kadar uzun bir yolculuğa hükümetinin izin verdiğini söyleme cesaretinde bulunduğundan hak ettiği gibi cezalandırılması için. Bu aşağılık Şii için bile İranlılar bizi elçilere kötü davranmakla suçlayamayacaklar.

ÜÇ SEBEP

Hayır, Elçilere Buhara’da her zaman saygı duyulur. Bizim sakallarımıza gülmek için gelen sahtekar ve casuslar hak ettikleri sonla karşılaşacaklar.

Orta Asya’da böyle bir bildirinin etkilerini ve Hint hakimiyetimizdeki öcü alınmamış böyle bir hakaretin malumatını düşünün. Burada yeterli gerekçemiz yok mu?

Ancak Albay Stoddart’ın neden idam edildiğini sormalıyım. Bu sorunun cevabını verebilecek kimseye henüz rastlamadım.

Hükümdarın kendisi, okuyucular hatırlayacak, üç sebep gösteriyor:

Saltanata saygısızca davrandı; ancak bu 1838'deydi ve onu 1843'de öldürmenin sebebi olamazdı.

Daha sonra Müslüman oldu ve Hristiyanlığa döndü; bu 1839'un başıydı ve 1843'deki idam için sebep olamazdı.

Daha sonra üçüncü neden söz verilen mektupların gelmemesiydi; ancak burada da 12 aydan fazla bekledi.

Onların adına hiçbir çaba sarf edilmeyeceğinden son derece emin olduğumdan bu adamların ölmüş olmalarına inanmayı kesinlikle isterdim. Ancak bugünkü kanıtlarla inanmamam.

YENİDEN CANLANDIRILAN BİR ÇOCUK

Okuyucu benimle farklı fikirlerdeyse, benim gibi düşünen pek çok kişinin olduğunu ve birilerini benim gibi düşünmesi için ikna etmekte zorlandığım önceki iki olayda haklı bir şekilde yargıladığımı kanıtlandığını hatırlamalarını rica ediyorum.

Okuyucuların beni yanlış anlamamalarını isterim. Elçilerimizin hayatta olduklarını söylemeye kalkışmıyorum- sadece idam edildiklerine dair kanıt tatmin edici değil.

Albay Stoddart endişeli bir şekilde arkadaşlarına öldüğüne dair söylentilere inanmamalarını istedi. Şimdiki söylentilere inanmamam. Her zaman Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin güvenle dönmeleri için dua edeceğim.

Bir kişinin öldüğüne inanmak bazen onu yok etmek demektir. Apaçık bir cesedin ölümünden şüphe duymak çoğu kez hayata döndürebilir. Muhteşem kuruluş Kraliyet Beşeri Toplumu 50 yıl önce cehaletten feda edilen boğulduğu anlaşılan yüzlercesini yeniden canlandırdı.

Arkadaşım Stoddart gibi tehlikedeyken hayattaykeninatçı bir inanan olmayı tüm kalbimle umuyorum.

Birkaç yıl önce İrlanda'da Claremorris kentinde bir kıtayı kumanda ettim.

DOĞUYA ÖZGÜ SIR SAKLAMA

Bir gün gezmekten eve dönerken toplanmış bir kalabalık gördüm ve sorduğumda bir çocuğun erik yerken aniden öldüğü söylendi. Eve girdim ve siyah yüzlü bir çocuk gördüm ve görünüşe göre ölmüştü. Elimi kalbim bölgesine yerleştirerek küçük bir nabız hissettiğimi sandım. Flütümü temizlemek için kullandığım balina kemiğinden bir parça alması için evime gönderdim. Bunu çocuğun boğazına soktum. Tıkanıklık açıldı ve çocuk iyileşti. Bu olayda doktor yoktu. Çabalarım zarar veremezdi. Küçük müdahalem hemcinsimi hayata döndürerek ve aklı başından gitmiş bir anneye mutluluğunu geri vererek Tanrı'yı memnun ettim. Bazılarının dediği gibi bu mucizenin soğukkanlılık ve sakinlik örneği olarak Claremorris'te bugüne kadar hatırlandığından hiç şüphem yok.

Belki de Dr. Wolff'un Buhara'da, İngiltere'de bulunan bizlerden daha iyi bir kanaat oluşturduğu söylenebilir. Ancak bu muhterem beyefendi İngiltere hükümeti tarafından gönderilmediğini ve elçilere sahip çıkıp götürmeye yetkisinin olmadığını söylediği andan itibaren bir esir oldu ve elbette zorba hükümdarın istediği gibi bir etki bırakmasına sağlandı.

Dr. Wolff cesur bir adam ancak başının üstünde tehdit olarak asılı duran ölüm kılıcıyla Londra'daki Komite gibi soğukkanlı olması ve tam olarak bulguları kanıtlamaya çalışması imkansızdır.

Bazı kişiler elçiler hayattaysa "God Save the Queen" in yanı sıra başka haber ve ipuçlarının da Dr. Wolff'a gösterilmemesinin tuhaf olduğunu düşünebilir.

Ancak Doğuluları iyi tanıyan kişiler, tüm ulus tarafından bilinmesine rağmen önemli sırlar bir yabancından gizlenebilir. Bu bize tuhaf gelebilir ancak durum böyledir. Okuyucuya, muhtemelen aşına oldukları, doğuya özgü sır tutma örneğini hatırlatacağım.

Amiral Walker, şimdi Sir Baldwin Walter, Sultan'ın donanma hizmetindeydi. Soylu mevkisinden dolayı kendi şahsi görevlilerinin yanı sıra filosunda pek çok ona bağlı destekçisi olmalıydı. Ama yine de bir komplo kuruldu ve sır öyle hayranlık verici bir şekilde gizlendi ki Amiral Walker ve tüm Türk filosu İskenderiye'ye götürüldü. Amiral idam gerçekleşene kadar komplonun en küçük bir belirtisini anlamadan Paşa'ya teslim edildi.

Daha önce de söylediğim gibi elçilerin idamı lehinde en güçlü bulgu elçilerin masum seyyahlar olarak ilan edildikleri Lord Ellenborough'un mektubunun 1843 yılında Buhara'ya ulaşmasıdır.

MEŞRU BİR FİKİR

Dr. Wolff bu mektubu Tahran'a getirip Albay Shiel'e gösterdi. Dr. Wolff bu mektubu Komite'ye getirmeyi arzuluyordu ve Albay Shiel'e geri vermesi için yazdı. Aşağıdaki şurada maliki olduğum Albay Shiel'in cevabıdır:

“Lord Ellenborough'un mektubu tüm diğer resmi belgeler gibi hükümetin malıdır.”

Albay Shiel,büyük bir hürmetle izin almadan söylüyorum ki, kendi düsturunda kesinlikle hatalıydı. Buhara yetkililerine mektup ulaştığı andan beri, Britanya hükümetine ait değildi. Dr. Wolff'a verilince bu beyefendinin ve onu gönderen kişilerin malı oldu. Britanya hükümetinin Dr Wolff'un fidyesini ödediği,ödemem için benden talep ettikler miktar hariç bu göreve, bir metelik bile katkıda bulunmadığı için Lord Ellenborough'un mektubunun bana ait olduğunu söyleyebileceğimi düşünüyorum. Lord Aberdeen'in alışlagelmiş dürüstlük duygusundan dolayı bu kıymetli belgenin bana geri verilmesini emredeceğini umuyorum.

DR WOLFF'UN GELİŞİ

Komite bu konuyla ilgili bana Lord Aberdeen'e yazma talimatı vermeye istekliydi ancak ben dört kurbanla ilgili Lord hazretleriyle yazışmakla meşgulüm. Memnun edici bir şekilde biteceğini umut ediyorum ve boşuna olmayacağına inanıyorum. Bu halk söylemini Lord hazretlerinin dürüstlük duygularına tercih ediyorum.

10 Nisan'da Lady Georgiana Wolff ve Doktorun oğluna Southampton'a kadar eşlik ettim. Sonraki gün, gün doğumunda geminin saat 11'e kadar gelmeyeceği söylenmesine rağmen Isle of Wight tarafındaki Southampton Water'a endişeli bir şekilde bakarken rıhtım boyunca yürüdüm. Uyumak ya da sakince oturmak için fazla endişeliydim. 7.30'da nehri parçalayan büyük bir buharlı vapur gördüm. Böyle endişeli bir şekilde baktığım kişinin Cornwall Dükü olduğu söylendi.

Sonrasında şerefli doktorun elinde İncili ile güverteye adım attığını fark ettim. Toplanmış olan kalabalığa yeterince yaklaştığında şöyle seslendi: “Yüzbaşı Grover burada mı?” Hemen cevap verdim ve endişeyle sordu; “Karım ve oğlum iyiler mi?” Daha sonra belli ki tüm tehlike ve zararlardan onu koruyan ve zalim hükümdarın yönettiği bölgelerdeki

tehlikeli ikameti boyunca giydiği kutsal giysilerin mukaddesliğini ve onurunu sürdürmek gayreti veren Tanrı'ya şükürlerini ileterek İncil'i Sema'ya kaldırdı.

ZORUNLU TESELLİ

Birkaç dakika içinde Dr. Wolff toplanan kalabalığın alkışları arasında kıyıya ayak bastı. Kollarıma atladı ve beni bir çocuk gibi sarılıp öptü. Lady Georgiana Wolff da geldi ve herkesin kutlama alkışlarının eşliğinde otele ilerledik. Southampton'un iyi insanları halk gösterisi düşünmüşlerdi ancak şans eseri Cornwall Dükü'nün beklenen zamandan önce gelişiyle engellendi ve Londra'ya çabucak gittik.

30 Nisan'da Exeter Hall'de bir halk mitingi yapıldı. Dr. Wolff'un ilginç açıklaması bu duvarlar içinde daima toplanmış birçok kurul tarafından dinlendi.

Bu hikayeyi tamamlamak için Ek Bölümde bu toplantının bir raporunu sunuyorum. Okuyucuların bu raporda aktarıldığını göreceklere olağanüstü sahneye ne olursa olsun yorum yapmayacağım.

Albay Stoddart'ın en yakın akrabası Norfolk 'Kronik'te Aberdeen Kontunun bir savunmasını yayınladı. 25 Mayıs Ordu ve Donanma Gazetesi'nde bu saygıdeğer gazetenin editörü bu muhterem yazarın mektubu yayınlama isteğini reddettiğine dair

Bunu Lord Aberdeen'e adil olmak adına canı gönülden yapıyorum ve Ek bölümde yorumsuz yer veriyorum. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin arkadaşları Majestelerinin elçilerini gaddarca terk ettiklerini düşünüyorlar. Bu terk edişe duyulan nefretin zavallı adamın akrabaları tarafından paylaşılmadığını bilmek Lord Aberdeen için ziyadesiyle sevindirici olmalı. Majestelerinin hükümeti için çok rahatlatıcı olmalı.

Bu çalışmanın ilk baskısında, mümkün olduğunca, kurbanların ailelerine laf göndermekten kaçındım. Bana Stoddart ve Conolly Fonu'nun üye listesinin yayınlanmasıyla bu sessizliğin çok katı bir sansür olarak algılandığı söylendi. Ancak niyetim bu değildi. Komite'nin çabalarına muhalefete neden olan gerekçelerle halkın bir ilgisinin olmadığını düşünüyorum. Bu yüzden konuya hiçbir ima yapmadım. Şimdi sadece Komite'nin görevlerinden en nahoş kısmının Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin hayatta olduklarının

öğrenildiği zaman birden Komite'nin amacını neredeyse boşa çıkaracak muhalefeti olan akrabalarıyla yazışmak olduğunu söyleyebilirim.

Bu yorumun muhterem George Stoddart'ı kapsamadığını çünkü Komite bu muhterem beyefendiye kızmak şöyle dursun Exeter Hall'deki kürsüde ortaya çıkana kadar onu hiç duymadıklarını ilave etmenin doğru olduğunu düşünüyorum.

ALBAY STODDART'IN VASIYETİ AÇILDI

Bu konudan bahsetmek çok üzücü ve okuyucular Norwich gazetesinde (Ek bölüm 9 a bakınız) Stoddart'ın en yakın akrabası tarafından Komite'ye saldırıyı fark ettiğinde bundan bahsedilmesinin Komite'ye adalet için gerekli olduğunu kanaatinde olacağımı umuyorum.

Kurbanların ailelerinden bahsetmeye öyle isteksizdim ki pek çok ilginç ve tuhaf noktaya aldırmadım. Ancak şimdi Albay Stoddart'ın yakın akrabasının halkın dikkatini çektiği görüldüğünden Buhara kurbanlarının kurtuluşunda başarılı olmak için endişeli bir şekilde çabaladığım dönem boyunca karşılaştığım tuhaf olayları anlatacağım.

Bu olay bana öyle garip geldi ki o anda not aldım ve okuyucuya ayrıntıları herhangi bir yorum yapmadan olduğu gibi aktardım.

Dr Wolff Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin hayatta olduklarına dair inancını ve onları kurtarma niyetini herkesin önünde ilan ettikten sonra Albay Stoddart'ın ailesinin onun vasiyetini açtıklarını farklı kaynaklardan öğrenildiğini duydum.

Hemen bunun alçak bir iftira olduğunu beyan ettim ancak pek çok yerde söylendiğini duyunca haberin yalan olduğunu ortaya çıkarıp arkadaşımın akrabalarını temize çıkarmaya karar verdim.

Bu yüzden 11 Temmuz 1844'te bu amaçla Doktorlar Kamarasına gittim. Okuyucuya tam olarak ne olduğunu anlatacağım.

Yarbay Stoddart'ın vasiyetini araştırma arzumu katibe anlatınca ismi birkaç kez tekrar etti, "Stoddart-Stoddart-Albay Stoddart- neden bu ismi bilmem gerekiyor? Tabi ya Stoddart ve Conolly. Neden efendim, Albay Stoddart hayatta. Kibar ve iyiliksever beyefendi Yüzbaşı Grover bu olayı aydınlattı. Adam yaşıyor!"

“Ben bizzat Yüzbaşı Grover’ı biraz tanıyorum ve onunla aynı fikirde olmayı çok istiyorum. Onun vasiyetini araştırmayı istiyorum.”

“Vasiyetini araştırmak mı! Efendim siz neden bu düşüncedesiniz? Vasiyeti burada değil. Bu büro ölü kişilerin vasiyetleri için, canlı kişilerin vasiyetleri burada yok.”

“Yine de araştırabilir miyim araştıramaz mıyım?”

“Araştırmak mı? Ah, tabi ki araştırabilirsiniz. Para ödeyecek kadar safsanız kendiniz de araştırabilirsiniz!”

BİR TESADÜF

“Her halükarda Albay Stoddart’ın vasiyetini araştırmak için para ödeyecek kadar safım.”

Parayı ödedim. Önüme içinde arkadaşımın adını aramaya yönlendirildiğim büyük bir cilt yerleştirildi. Kitabı açar açmaz zavallı arkadaşımın ismi gözlerimle buluştu. Araştırmanın anlamı yoktu. Bir kaç dakika içinde vasiyeti ellerimde olacaktı. 31 Temmuz 1843 tarihinde ortaya çıkarılmıştı!

Dr Wolff’un gazetelerde yayınlanan Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin idam edilmediklerine dair katı inancını ve kurtarılmaları için hemen yola çıkacağını beyan ettiği mektubu 2 Temmuz 1843 tarihliydi. Okuyucular bu mektubu sayfa 66’da bulacaklardır.

Buhara hakanının kurbanlarını Temmuz 1832’de idam ettiği bildirisinin doğru olduğu kanıtlanmış olsaydı, Albay Stoddart’ın vasiyetinin tam da Buhara’da idam edildiği gün açılması çok tuhaf bir tesadüf olmaz mıydı?

AFFETMEK YOK

Üzülerek belirtmek durumundayım ki Dr. Wolff’a takdir etmek için para verme işi çok yavaş bir gelişme gösteriyor. Bu nasıl olur? Bazı insanlar korkarım ki görevi onları korumak olan hükümet tarafından terk edilip Buhara’nın zorba hükümdarına masum seyyahlar olduğu söylenen resmen görevlendirilmiş iki subayını geri getirme çabalarında serveti ve sağlığı zarar

görmüş ve hayatını tehlikeye atmış bu mükemmel adam için Britanya hükümetinin bir şeyler yapacağını fikrine sahipler.

Herhangi bir okuyucum bu düşünceyi aklında bulunduruyorsa zihinlerinden onu uzaklaştırmalarını rica ediyorum. Eğer kamuoyu edebiyatla hükümeti gerçekten utandırmadıysa Britanya hükümeti Dr. Wolff için bir şeyler yapmak istemesi tamamen doğaya aykırı olurdu.

Okuyucular hiç değerli bir çocuğu terk eden bir ebeveynin bu çocuğa barınak ve yurt sağlayan hayırsever bir kişiyi affettiği olayı biliyorlar mı? Cevap vermeye cüret edeceğim. Asla! Bu çocuğu ölümden kurtarmaya çalışan hatta kurtaran kişi asla affedilmez. Söylediği her söz hatta görünüşü bile yanlış anlaşılacaktır. Tüm bunlar kendisi suçlu olan ve suçlu alçak adamların küflenmiş bilinçlerine yönelik acı sözler olarak görülecektir.

Ordu ve donanmadaki subay kardeşlerimi, savaşın veya siyasetin kaderinin onları Stoddart ve Conolly'nin durumuna düşürebileceğini hatırlatmak için ziyaret ettim. O zaman hayırsever bir Dr Wolff'un kurtarılmaları için çalışıyor olduğunu endişeyle umut edebileceklerini, bu çağrının boşuna yapıldığı ihtimaline düşündüklerinde belki de kalplerinde bir acının oluşacağını hatırlattım.

HEDGEHOG

Dr. Wolff'a bir takdirname verilmesine için bir halk toplantısı yapılmasına oybirliği ile karar verileli bir ay oldu. İmza seyrinin beklentime cevap vermediğini söylemekten dolayı üzgünüm. Ülkemden gerçekten utanmaya başladım.

New Yorklu Bayan Hedgehog'a taksi şoförü Juniper Hedgehog tarafından yazılan ünlü Hedgehog mektuplarından birinin notundaki Douglas Jerrold's dergisinin son sayısında Dr. Wolff'a dair aşağıdaki imayı fark ettim: (No. V sayfa 450)

“Dr. Wolff'a gelince İngilizler'in onun için ne yapacağını merak ediyorum. Yirmi bin boğaz kestikten sonra Hindistan'dan dönseydi, yuvarlak masada akşam yemekleri, mücevher kabızalı kılıçlar, kova kadar büyük şarap soğutma kovalarına vs sahip olabilirdi. Bu durumda korkarım ki onun için hiçbir şey yapılmayacak. Ancak göreceğiz.”

Hedgehog mektuplarının vatansever ve hayırsever yazarının bu satırları (muhtemelen Bay Douglas Jerrold'un kendisi) halk toplantısından önce yazılmış olmalıydı. Kesinlikle kahince gibi görünüyor. Ancak Friend Hegdehog diyor ki "Göreceğiz." Dr. Wolff'un Buhara seyahatinin Orta Asya'da Hristiyan mizacını yükseltmekten ve Müslümanları gerçek inanca saygı duymaya ikna etmekten, bu alanda sadık ve hevesli bir şekilde çalışan tüm dindar ve muhteşem misyonerlerin vaazlarından daha fazlasını yaptığına inanıyorum.

KIRIK MÜHÜRLER

Dogmatik öğretiler ilerlemelerinde yavaş ve belirsizdir. Ancak arkadaşım Wolff gibi kendini adama herkes tarafından anlaşılabilir- kimse tarafından şüphe duyulmaz ve herkes Tertullian diye bağırarak "Bu Hristiyanlar nasıl da birbirini seviyor!"

Muhammet Ali Şerif'in huzurunda Dr. Wolff ele geçirilmiş ve mühürleri kırılmış mektuplar buldu. Bunlardan biri Sir Moses Montefiore tarafından Buhara Yahudilerine yazılmış bir mektup bana geri getirildi. Sir Moses Montefiore'nin isteğiyle asıl yerine gönderdim.

Dr. Wolff Sultan'ın Buhara Emiri'ne Albay Stoddard ve Yüzbaşı Conolly'yi serbest bırakması için çağrıda bulunduğu mektuba atıfta bulunduğu mektuplardan birini gazetelerde yayınlınca bu mektubun Albay Shiel tarafından yollanmadığını belirttim.

Bu hata bana Aberdeen Kontu tarafından bana nazikçe gösterildi ve ben de derhal tüm gazetelerde bunu düzelttim.

Dr. Wolff Sultan'ın mektubunun akıbetinin hikayesini şöyle anlattı.

DİPLOMASİ- TERFİ

Bu mektup Albay Shiel tarafından Dr. Wolff'un onu diğerlerinin yanında bulunduğu Meşhed'e gönderilmişti. Bu mektupları ekspres posta ile göndermemesini ancak fırsat olursa onları zarfsız yollamasını söylediği Meşhed'deki temsilcimize Albay Shiel tarafından yazılmış bir mektup gördü.

Şimdi Doğuya özgü olaylara aşına olan herkes zarfı kaldırıp mührü yok ederseniz mektubu iptal etmiş olduğunuzu bilir. Mühürsüz mektup değersizdir.

Meşhed'deki temsilcimizin bu talimattan anladığı tek şey İngiliz hükümetinin bu konuyla ilgili daha fazla bir şey duymak istemediği ve İngiliz elçilerinin bir ekspres posta masrafına değmeyecekleri olmuştu.⁴¹

Bu açıklama Meşhed'deki temsilcimiz yüzündendir.

Dr. Wolff'un bana son mektubunda Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly ile ilgili kesin olayları açıklamak için Buhara Hanı tarafından gönderilen elçilerin İngiltere'ye gelmesine izin verilmemesine karşı aşağıdaki nedenlerle üzüntülerini ifade ediyor.

BİR İSTEK

1. Buhara'da çok fazla bulunan ÇinChicarpore'dan tüccarlar bana elçinin İngiltere'ye kabul edilmesi gerektiğine dair isteklerini dile getirdiler. Çünkü kralın bu durumda İngiliz vatandaşı hiçbir tüccarın gümrükte vergi ödemeyeceğine söz vermişti.
2. Bu ülkedeki insanların İngiltere ile ilgili fikir sahibi olmalarını isterdim.
3. Buhara Hanı Abdülsamet Han'ı İngiliz askeri eğitimi alırsa kendi hizmetinden atacağına söz verdi. Bunu bana elçisi Nefasullah aracılığıyla söyledi. Ancak hükümet en iyisini bilir.

Dışişleri Bakanlığı'nda bir yeniliğe şahit olma arzumu dile getirmeden bu acele çalışmayı sonuca vardiiramam. Bu terimin sıradan anlamıyla “Yenilikçi” değil fakat “Muhafazakarım”. Ancak şanlı anayasamızı ve karlı ticari konumumuzu korumak için sağlam durmalıyız. İlerlemeliyiz yoksa geride kalacağız.

Şimdi Dışişleri Bakanlığı'nda gereken gelişme Lord Aberdeen'i gönderip Lord bilmem kimi görevlendirmekle başarılmaz.

Bu ilerleme isteyen bir sistemdir.

⁴¹ Albay Shiel geçenlerde Elçilik Sekreterliğinden vekillığe terfi ettirilmiştir.

VEDA

Özel avukat ve ifadelerin tüm o eğiricilerini sağdan geri göndererek başlayacağım-Katipleri kastediyorum. Onları sadece akliselim ve çalışkan adamlarla yer değiştireceğim. Harbiye Nezareti ve Savaş Bakanlığı'ndan sade bir dille yalın gerçekleri ifade etmelerini öğretmeleri ve bu eğiricilerin karışıklığı açıklama çabalarında altı sayfa sağlam kağıdı yarım sayfaya düşürmek için birkaç katip göndereceğim.

Ancak okuyucuları şimdiden sonraki gelişmeler için dileklerle yormayacağım çünkü üstte verdiğim ipucunun benimsenmesinden önce biraz zaman geçeceğinden şüphem yok. Sadece siyasi ilişkilerinde dürüstlük ve doğruluğu ilk benimseyen ulusun karşı konulmaz bir etki elde edeceğini ve tüm "hata" düzeltme belasından kaçınılacağını söyleyeceğim.

Artık okuyucuya elveda diyeceğim. Şu anki baskı dünyanın farklı yerlerinde siyasi görevlerde ülkelerine hizmet eden "masum seyyahların" yardım ihtiyaçları olup olmadığını anlaması ve her yardımı yapma kararlılığıyla yoklamalarını yapması ve zavallıları öylece gönderip hiçbir zaman terk etmemesi için hükümeti teşvik ettiyse, o zaman gerçekten sevgili arkadaşım Albay Stoddart ve zavallı arkadaşı Yüzbaşı Conolly adına yaptığım masraflar için fazladan maaş almış olacağım.

EK BÖLÜM

NO.1

ÇOĞUNLUKLA AKHUNDZADE DENİLEN SALİH MUHAMMET'İN HİKAYESİ

Herat'ın yöneticilerinden biri olan Heratlı Kadı Muhammed Hasan'ın oğluyum.

Binbaşı Todd'un, Herat'tan ayrıldığında, Yar Muhammet'ten 10.000 tomana canlarını satın aldığı aileyiz.

Ruslar Hive'ye doğru ilerlerken Binbaşı Todd babamı şehre bir göreve gönderdi. Sonraları Yüzbaşı Abbot Hive'ye gitti ve onunla tahıl aldığım Merv'de karşılaştım. Beni Herat'a gönderdi. Binbaşı Todd bana ilerleyip 1000 tomanla Hive'de bu subaya katılmamı emretti. Hive'ye vardığımda Bay Abbot'un Astrahan'a doğru gitmiş olduğunu ve dahası Kazaklar'ın arasında öldürüldüğünü öğrendim. Yine de onun adımlarını izlemem gerektiğini düşündüm ve 23 gün onu yaralı halde ve Kazak çadırında 980 ducat verdiğim bir mahkumu buldum.

Daha sonra Hive'ye döndüm.

Varışımın ertesi günü Bay Shakespeare ve babam şehre geldi. Bay Shakespeare beni Herat'a gönderdi.

Dört ay sonra Binbaşı Todd bana Hive ve Koghan'a ilerlerken Merv yolunda Yüzbaşı Conolly'ye katılıp 2000 ducat vermem için talimat verdi. Hive'de yedi ay kaldık. Yüzbaşı Conolly beni Sir William M'Nahten'e çok önemli telgraf ve mesajlarla Kabil'e gönderdi. Kabil'e ulaşmadan kısa bir süre sonra Sir William M'Naghten bana Yüzbaşı Conolly'nin Hive'ye İran'ın beklenen saldırısından dolayı Hive'de kalıp Koghan'a ilerlememesinin gerektiğini söylemem için Hive'ye dönmemin gerekli olduğunu söyledi. On dört ya da on beş ay önce Merv'e ulaştığımda Yüzbaşı Conolly'nin Hive'den ayrılıp Koghan'a gitmiş olduğunu öğrendim. Aşırı derecede üzüldüm. Hive Han'ı deve üstünde mektuplarını ve hediyelerini götürdüğüm ve Han'ın bana Hive'ye dönmesi için söz verdiğini söylediği Yüzbaşı Conolly'den emirler bekleyerek iki aydan fazla kaldığım Hive'ye deve sırtında götürülmem için bana talimat verdi. Emir aynı zamanda Albay Stoddart gibi davranılacağını Buhara'ya giderek Yüzbaşı Conolly'nin büyük bir hata yaptığını söyleyerek bana hediyeler verdi. Yüzbaşı Conolly Buhara'da ona katılmam için Emir'den benim için izin aldı. Han'ın Yüzbaşı

Conolly'ye büyük bir saygısı vardı ve Hive'den ayrılması karşısında üzüntüsünü dile getirdi. Yüzbaşı Stoddart'ın o şehirden ayrılma sebebini bilmiyorum. Ancak Muhtar ya da Vezir'in bir entrikasından dolayı olduğundan şüpheleniyorum. Buhara sınırına vardığımda komutan bana benim gelmemden iki gün önce (Aralık ayının ortasında 1841) Emir'in Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'yi tutup hapsedtiğini ve başka bir emir almadan ilerleyemeyeceğimi söyledi.

Beş gün sonra Buhara'ya gönderilmem hususunda emir geldi. Şehre iki günde vardık. Bir saat sonra Emir'in huzuruna çıkarıldım. Onu "Allahuekber" diyerek selamladım. Bir dakika kadar bana baktı ancak hiçbir şey söylemeyip başıyla bir işaret verince alınıp götürüldüm. Rahat bir yerde hapse atıldık ve bana iyi davrandılar. Topçu Başı'nın sorumluluğundaydım. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly, haremde hapsedilen ve o zaman iyi davranılan Şah Sucah'ın elçisi Allahdad Han da aynı durumdaydı. Sayısı yedi olan hizmetkarlarım ve sayısı üç olan Yüzbaşı Conolly'nin hizmetkarları kara zindanda hapsedilmişti.

Kara zindan suçlular için bir hapishaneydi. 21 fit çapında, 17 fit derinliğinde yuvarlak bir zindandı. Bir deliği olan tuğla bir çatısı vardı ve suçlular bir iple aşağı indiriliyordu.

Beyefendilerle gizlice iletişim kuruyordum. Çok hastaydım ve Emir bana doktor gönderdi. 20 gün sonra iki ressam gönderdi ve benden Herat'ın resmini yapmamı istedi. Bir hafta sonra Emir gece beni ziyaret etti. İki hizmetli eşliğinde küçük bir odada yere oturtulmuştu. Hasta olduğum için beni oturmaya zorladı. Bana Kadı oğlunun İngilizlere nasıl hizmet edebildiğini sordu. Daha sonra Kabil'deki olayları sordu. Emir'i iki subayı hapsedmeye teşvik eden Kabil'deki felaketlerdi. 30 gün sonra Muharrem'in başlangıcına doğru (Şubatın ortasında) iki adam odaya geldi ve beni güzel kıyafetlerimden mahrum ederek odanın dışına ittiler. Aynı anda başka iki adamın himayesinde Allahdad Han görüldü.

Emir bir pencereden dışarı bakıyordu. Bizi hisarın dışında fakat şehrin içinde bir tepeye götürdüler ve bir ip istediler. Bizi öldüreceklerini düşündüm ancak bu kara zindandı. İpin sadece bizi aşağı indirmek için istendiğini fark edince sevindim. Orada Yüzbaşı Conolly'nin Yunanlı hizmetlisi ve hizmetlilerinden altısını gördüm. Diğer kişiler şimdiye dek zindanda tutulan benim, Yüzbaşı Conolly'nin ve Allahdad Han'ın yaklaşık 55 hizmetkarımız ile yirmi beş ya da otuz suçluyla beraber toplamda seksen kişi daha birbirinin üstünde taşındıkları zindandan önceden çıkarılmışlardı. Gereken şeyler aynı yerdeydi ve her on beş

günde bir kaldırılıyordu. Yer haddinden fazla nemliydi. Şiddetli bir kışa, sıtma ve ateşten çok hasta olmama rağmen üzerimde pamuklu bir gömlek ve kumaş pantolondan başka hiçbir kıyafet yoktu. Ancak Yüzbaşı Conolly'nin hizmetlilerinden birisi bana hayatımı kurtaran kumaş bir palto verdi. Yiyeceğimiz sabah küçük bir parça ekmekti ve gece de aynıydı.

Bu zamana kadar iki beyefendi Topçu Başı'nın haremde aynı hapis yerinde kaldı.

Hiçbir değişiklik olmadan ve Yüzbaşı Conolly ve Albay Stoddart ile herhangi bir haberleşme olmadan iki ay kaldık. Emir önce Yüzbaşı Conolly'nin zindanda olan hizmetlilerinden birini serbest bırakarak Rebiülevvel ayının (Nisan ortasında) başında Kaghan'a gitti.

Böylece Allahdad Han, ben ve Yusuf suçlularla birlikte orada yaşayan yalnız bizdik. Ancak yiyeceğimiz Emir'in izniyle Yüzbaşı Conolly tarafından verilen parayla bolca arttırıldı.

Emir Rebiülevvel'in sonuna doğru (Bu ayın sonu 10 Haziran'dı) iki aydan kısa bir sürede döndü. Üç gün sonra üçümüz zindanın dışına taşındık. Allahdad ve ben boynumuzdan beraber zincirlendik. Allahdad Han bana Killemah'a bizi idam mı edeceklerini sormamı istedi. Yusuf, bir eşkıya olan Hindu ve babasını öldüren bir adamla zincirlendi. Bizi bu şekilde hisarda Pazar boyunca götürdüler ve Emir'in bizi izlediği bir yerde durdurdular. Allahdad Han'ın ve benim boynumuzdan zincirlerimizi çıkardılar. Yusuf'u ve diğer üç mahkumu hisardan çıkardılar ve öldürdüler. Naaşlarını yarım saat sonra gördüm. Önce Hindu öldürüldü ve daha sonra acı çekmemek için cellada bıçağını bilemesini söyleyen Yusuf öldürüldü. Ellerini ve gözlerini gökyüzüne kaldırdı ve boğazı kesildi. Bu, izleyenlerden birinin bana anlattığıydı. Bu, Rebiülahirin 30unda (10 Haziran) Cuma günü meydana geldi. Yusuf zindandayken ona hiçbir şey vermeyen suçluların kötü davranışlarından kaçmak için Müslüman oldu. Allahdad ve bana istediğimiz yere gidebilmek için özgür olduğumuz söylendi. Benim durumuma acıyan iyi bir adam ve tüccar olan Emir'in Vezirinin babasıyla yaşamaya başladım. Bana kalacak yer, yemek ve kıyafet verdi. Bir tanıdığımın Kandahar tüccarı da bana 15 ducat verdi.

Beş tane atım, iki kiralık deve ve kaşmir atkılardan, altın kabızalı kılıç ve hançerden yaklaşık iki yüz toman hazır para ve hepsinin toplamı yaklaşık 1000 ducat eden bir miktardan oluşan tüm varlığım Yüzbaşı Conolly'ye ilettiğim 450 ducat değerindeki hükümet hediyeleriyle birlikte Emir tarafından alınıp el konuldu.

Ertesi gün Yüzbaşı Conolly'den benim ve Allahdad Han'ın öldürüldüğünü duyduğu ve endişelendiğini söyleyen gizli bir mesaj aldım. Aynı gün Buhara'da kalmamı, bir İngiliz'in Hive'ye gittiğini ve Yüzbaşı Conolly'nin Heratlı Hüseyin Leng'i Hive'yi Conolly'ye e gönderdiğini anlatan bir mesaj daha geldi. Sonraları Hive'ye gittiğimde, Hüseyin'in gerçekten Hive'ye gittiğini ancak Bay Thomson'ın ayrılışından sonra ulaştığını öğrendim.

Pazar ya da pazartesi Emir, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'ye Kabil'den içeriğini bilmek istediği yedi ya da dokuz ay önce Emir'in eline geçen bazı mektuplar gönderdi. Bunu, iki subaydan sorumlu olan Topçu Baş'ının kardeşi Seyid Hüseyin'den duydum. Aynı zamanda Emir birkaç gün içinde onları serbest bırakacağını ifade eden bir mesaj gönderdi ve iyi kalpli olduklarını söyledi. Salı gecesi evlerine birkaç adam girdi, onları soyup hapse götürdü ancak kara zindana mı başka bir tanesine mi bilmiyorum.

Albay Stoddart'ı soyarken paltosunun astarında bir kurşun kalem ve belinde bazı kağıtlar bulundu. Bunlar, kağıtları kimin getirdiğini ve kime yazdığını söyleyene kadar Albay Stoddart'ın ağır sopalarla dövülmesini emreden Emir'e götürüldü. Çok vahşice dövüldü ancak hiçbir şey söylemedi. İki ya da üç gün tekrar tekrar dövüldü. Ayın 8 ya da 9'u Cuma günü (Cemadülevel 17 haziran), Emir Albay Stoddart'ın, Müslüman olursa hayatı bağışlanacak Yüzbaşı Conolly'nin huzurunda idam edilmesini emretti. Öğleden sonra küçük bir tür meydan olan caddeye çıkarıldılar. Pek çok kişi gösteriye tanıklık etmek için toplandı. Mezarları gözleri önünde kazıldı. Albay Stoddart Emir'in zorbalığı ve zalimliğine karşı yüksek sesle bağırdı. Daha sonra başı bir bıçakla kesildi.

Baş cellat Yüzbaşı Conolly'ye dönüp "Müslüman olursanız Emir hayatınızı bağışlayacak" dedi. Yüzbaşı Conolly " Albay Stoddart üç yıldır Müslüman ve onu öldürdünüz. Yusuf'u da öldürdünüz. Müslüman olmayacağım ve ölmeye hazırım" dedi. Başını öne uzattı ve başı kesildi.

Naaşları kazılmış mezarlara defnedildi. Ben bizzat yeri ve yeri belli eden küçük tepecikleri gördüm.

Cellatlardan biri bana yukarıdaki hikayeyi anlattı ve dahası yanıma almak istersem diye kafalarını getirmeyi teklif etti fakat bu öneriyi reddettim.

Buhara'da bu iki subay öldükten sonra Eshan-ı Kadı adında iyi bir Özbeklitüccarla on gün kaldım.

Daha önce söylediğim gibi Emir'in bu iki subaya muamelesinin sebebi Kabil'deki olaylardı. Buna ek olarak kara zindandan salındığım gün Kabil mollası ve başı Allahdad'ın kardeşi Akhbar Han tarafından mühürlenmiş bir mektup Kabil'den Emir'e geldi. Mektupta İngilizler'in büyük bir kısmını katlettiklerini ve mahkumu olan İngilizleri öldürmekten korktuğu için onları mektup yazarlara vermenin daha iyi olacağını ancak Allahdad Han'ın Buhara'ya Şah Sucah'ın emriyle gittiği için suç olduğu belirtiliyor.

En iyi planın Buhara'yı tamamen sessiz bir şekilde terk etmenin olduğunu düşündüm. Bu yüzden Buhara'da kalan bir hizmetliyle yürüyerek yola koyuldum. Dördüncü günde nehre ulaştım ancak komutan geçiş belgem olmadığı için Buhara'dan talimat almadan geçmeme izin vermedi. Bu da geçiş belgesi gelene kadar on beş günlük bir gecikmeye sebep oldu ancak bana çok iyi davrandılar.

Vardığım gün Buhara'ya giden Bay Marcelli geldi. Babasının bir Müslüman olduğunu, kendisinin de bir Müslüman olup Emir'in hizmetine girmeyi istediğini söyledi. Buhara'ya bağlı şekilde ilerledi ve geçiş belgemi getiren dönüş ulağından gerçekte kim olduğu öğrenilene kadar orada kalması için kara zindana atıldığını öğrendim.

Daha sonra bir deve kiraladım ve tanıdığım Yahudilerden 30 ducat ödünç aldığım ve Hive'ye ilerlediğim Merv'e sekiz gün bir kabile ile gittim.

Han'ın bana verdiği parayla dönerken, borcumu geri ödedim.

Hive'ye gittim çünkü bir ihtimal Yüzbaşı Conolly ile Hive'ye dönüş ayarlamasıyla faydalı olabileceğimi düşündüm. Yedi gün yolculuk yaptım ve çöl yolunda seyahat ettim. Rehberimiz yoktu ve zindanları bulamayınca yolcular bizim yardımımıza gelmeseydi neredeyse susuzluktan ölmüş olabilirdik. Hive'de on beş gün kaldık ve Han tarafından çok iyi ağırlandık. Ayrılışında bana 120 toman, iki kat kumaş ve bir şal verdi. On dört gün içinde bir kabile beklemek için yirmi gün durakladığım Merv'e ve sonrasında Meşhed'e ilerledim. Hive Hanının bana verdiği paranın bir kısmını ihtiyaçlarımı almak için harcadım. 90 toman geri vermek üzere 80 toman aldım.

Tahran, 23 Kasım 1842

Yukarıdaki hikayede anlatılan gerçeklerin dahili kanıtlarının yanında, çok çekici ve zeki bir genç adam olan Akhuzade'nin tavırlarının ve görüntüsünün dürüstlüğünün lehinde hayli güçlendirici bir etki yarattığını eklemek isterim.

Yukarıdaki ifade benim için “İngiliz Ulusuna Çağrı” adlı eserime besbelli bir cevap olarak yayınlanmıştı. Yaratmak istediği kötücül etkiyi sıfırlayıp bazı önlemler almak için aşağıdaki mektubu yayınladım.

II.

ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY

Morning Herald Editörüne

EFENDİM,

Bugünün Herald'ı İranlı Salih Muhammet'in hikayesini uzun uzun içeriyor. Bu, "Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin ölümü" başlığını taşıdığından, okuyucularımızın pek çoğu bu kadar uzun ifadeyi okumaya zahmet etmeyebilir ve bu muhteşem subayların öldürüldüğünü düşünebilir. Bu yüzden traji çok olan derginizde aşağıdaki noktaları itiraf etme nezaketini göstereceğinize inanıyorum.

Okuyucularımız bu zavallı beyefendiler adına benim "Çağrım" dan alıntı yapma nezaketini gösterdiğiniz ve geçen Cuma "Morning Herald"da bulacakları, hafızamdan aktardığım hikayemin bu "Anlatı"sıyla karşılaştırma zahmetinde bulunursa, tüm önemli ayrıntılarda hemfikir olduklarını ve idamın sahte hikayesinde neredeyse aynı kelimeleri kullandığımı fark edeceklerdir.

İranlı sadece bir başkasının ona anlattığını aktarıyor. Bu "hikayeyi" okuma zahmetinde bulunan zeki okuyucularınızdan herhangi biri apaçık imkansızlıkları kolayca fark edecektir.

Kendi hikayesine göre bu adam Yüzbaşı Conolly'ye katılması için Binbaşı Todd tarafından gönderilmişti. İdamın "hapisanenin dışındaki meydanda" gerçekleştiğini ve "gösteriyi izlemek için pek çok kişinin toplandığını" söylüyor. Hikayesi çok ayrıntılı ancak "cellatlardan biri bana yukarıdaki hikayeyi anlattı" diyerek sonuca bağlıyor. Aslında bu İranlı konuyla ilgili hiçbir şey bilmiyor. Özgür olmasına rağmen "gösteriye" katılma zahmetinde bulunmuyor.

*İki adamın hayatı tehlikede*ken bunu kanıt olarak kabul etmeme rağmen bu öğrenilen tek hikaye olduğundan yine de belki doğru olabileceğini varsayıyorum: ancak Dışişleri Bakanlığı'nda başka hikayelere de sahipler ki bazıları bana doğrulayıcı olarak gösterildi. Aslında çelişkiydiler. Bu subayların ölüm rivayetinin Buhara şehrinde yayıldığını ancak idam gizli olduğundan ayrıntıların gönderilemeyeceğini belirtiyorlardı. Şimdi Dışişleri

Bakanlığı'nda Stoddart ve Conolly'nin yaşadığını söyleyen ve inanmaya değer olarak bulunan, geçen haziran karayolu postasıyla getirilen hikayelere sahipler.

Bu ifadeyi yayınladıkları için hükümete müteşekkirim. Lord Aberdeen'e diğer ifadelerin de yayınlanması talimatı vereceğine dair güveniyorum. Daha sonra halkın Dr. Wolff'u bu noktayı açıklığa kavuşturmak ve hala hayattaysalar bu beyefendilerin salınması için Buhara'ya gidip gitmemesine hüküm vermeye olanak sağlamış olacaktır.

Zavallı arkadaşımın kaderine takındığınız ilgi için size çok teşekkür ederken, Bay Editör sizin sadık hizmetkarınız olmaktan onur duyuyorum.

JOHN GROVER,

Captain Unattached

Ordu ve Donanma Kulübü, 23 Ağustos 1843.

Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin akıbetine dair Yüzbaşı Grover'un bir mektubunu başka bir yerde bastık. Makul bir şüphe olmasa da en azından bu cesur adamların ve sadık askerlerin Buhara Emiri tarafından öldürülmemiş olabilmeleriyle ilgili parlak bir umut ışığı var gibi görünüyor. Kanıt hiçbir surette kesin değil. Hayat olduğu sürece umut da var olacağından demeliyiz ki eğer bu şüphe aydınlatılmazsa ulusal karakterimiz için çok küçük düşürücü olacaktır. 5000 pound akıbetlerini öğrenmek için çıkılacak bir yolculuğun masraflarını karşılamak için yeterlidir. Bu acı verici olayda Yüzbaşı Grover'a paralarıyla yardım edecek yakınlığı duyan tüm kişilere ciddiyetle çağrıda bulunuyoruz. – Morning Herald Editörü.

III

ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI GROVER

Morning Herald Editörüne

Efendim,

Dün ünlü misyoner Dr. Joseph Wolff'tan 27 Ağustos Bruges tarihli bir mektup aldım. Buhara'da bulunmuş İngiltere'deki tek kişi olduğundan, öyle olduğuna inanıyorum, üstteki seçkin subayların söylentiye dayalı idamları üzerine onun düşüncesi halka ilginç gelebilir. Bu yüzden size aşağıdaki alıntıyı gönderiyorum.

“Birkaç gün önce gazetelerde Muhammet Salih'in ifadesini okudum. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin Buhara'da idam edildikleri raporunun gerçekliğinden daha fazla şüphe duyduğumu itiraf etmeliyim.

“Eğer 280.000 yerli nüfusa sahip Buhara'da böyle bir olay gerçekleşiyse kafalarının uçurulma hikayesini sadece cellatlarından birinden değil, ancak binlerce yerli kişinin öfkesinin yüksek sesle ifadesinden duymuş olurdu. Fakat Salih Muhammet'in raporundan ona bu hikayeyi anlatanın cellatlardan biri olduğu görülüyor.

“Buhara'nın mollaları bana kendileri Emir El Mümin (Prensin unvanı bu) bir kişiden şüphelenirse ya Buhara'dan uzakta bir yerde gizlice zehirlendiğini ya da boğdurulduğunu ancak kafalarının asla bıçakla kesilmediğini söyledi.

“Bu değerlendirmelerin yanında, 1831 yılındaki Buhara yolculuğumun aşağıdaki hikayesini anlatmama izin verin:

“Temmuz 1831'de Tahran'a ikinci kez ulaştığımda (daha önce 1825'te oradaydım) 1825 yılında Sir Henry Willock ve Sir John M'Neile tarafından tanıştırıldığım eski arkadaşım Hüsrev Han'ı ziyaret ettim. Hüsrev Han hemen daha yeni geldiği Buhara Devleti'ni çok iyi bilen bir İranlı taciri çağırttı. Hüsrev Han huzurundan aramızda aşağıdaki konuşma gerçekleşti:

“Buhara'ya gitme niyetimden bahsedilen tacir bana dönüp “Gitmemelisiniz” dedi. “Neden?” diye sordum. “Horasan'a varır varmaz Sünnilere lanet eden ve bu yüzden çok iyi

Şii olan yerlileri köle yapmak için Horasan'ı istila eden Türkmenler kesinlikle size de böyle yapacaklardır.

“Karakola ulaşırsanız vali sizi en kibar tavırla ağırlayacaktır ve sonra Amu da boğulmanız için gizli talimatlar verecektir. Ancak en büyük talihsizlik Buhara'ya varmak olacaktır çünkü Moorcraft, Guthrie ve Trebeck Sahip Emir Bahadır'a binlerce rupi verdikten sonra onun açık emirleriyle Buhara'da alenen idam edildi.” Ancak Buhara'ya gitmek konusunda cesurdum. Horasan'da köle yapıldığım doğru fakat Türkmenler tarafından değil; Torbad Hydarea Hanı Muhammet İzbak'ın haydutları tarafından. Ancak İngiliz vatandaşı olduğum gerçeği özgürlüğümün tek nedeni değildi ama gerçekten düzenli bir köle pazarı olan ve her yıl yüzlercesinin satıldığı tüm Şii kölelerdi.

* * * * *

“Horasan'ın başkenti Meşhed'e vardığımda Şii tacirler ve mollalar beni yine Moorcraft, Guthrie ve Trebeck'in Buhara'da halka açık infaz edildiğine inandırdı. Sorakhs çölünde epey zaman kaldım ve çölün vahşi çocukları bana çok büyük bir saygıyla davrandı.

“Sarakhs'tan tek bir Türkmenle ilerledim ve Tahranlı tacirin tahmininin aksine Buhara'ya güvenle ulaştım. Buhara'ya vardığımda ne Moorcraft, Guthrie ne de Trebeck'in Buhara'da idam edilmediklerini öğrendim. Moorcraft Ankhoj'da, ki Buhara Hanlığı'nın toprakları içinde değil, ölmüştü. Sıtmadan dolayı vefat etmişti. Guthrie ve Trebeck Mazur'da öldü. Şimdi dikkat et!

“Varışımından birkaç gün sonra Buhara'nın mollaları toplu halde Emir'e gidip “Yüce Efendimiz! Buraya gelen İngiliz Joseph Wolff vezirinizi açıkça İranlıların ona Moorcraft, Guthrie ve Trebeck'i idam ettiğimizi söylediklerini anlattı. Raporlar başkalarından duyduğumuz aşağılık Şiiilerin Buhara'nın insanlarına bizim için kutsal sayılan “misafirlerimizin katili” ismini verdiklerini doğruluyor. Bu yüzden Joseph Wolff'a ve ondan sonraki seyyahlara en yüksek saygı ve hürmetle davranılmalı ve ona misafirlerimize karşı tavırlarımızın gerçek bir açıklamasına sahip olabilsin diye eğer isterse para vermeliyiz.” Emir cevap verdi “Başım üstüne! Joseph Wolff'a iyi davranılmalı ve Kızıl Başların yalancı olduklarına hemen ikna olacaktır.” Bana iyi davranıldı. Emir'den aldığım pasaport Rugby'deki oğlumun elindeydi. Buhara Krallığı'nda bana, Teğmen'e, sonra da Sir A. Burnes'e de iyi davranıldı.

“Afganistan’a yapılan seferin İngilizlere karşı duygu değişikliğine sebep olduğu doğrudur. Ancak bu sadece Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin alıkoyma ve sıkı bir gözetlemede olmasına sebep olabilirdi, vahşice öldürülmelerine değil. Ve eğer öldürüldüyseler *neden İran’daki Chekarpore tacirleri ve Meşhed’deki Yahudiler tarafından hiçbir zaman doğrulanmadı.* Buhara’daki Chekarpore’in kervansarayındaki tacirler İran’daki Chekarpore tacirleri ile sürekli görüşme halindedir ve bu İngiliz seyyahları kıskanan Chekarpore tacirleri eğer Buhara’da böyle bir suç işlenseydi yurtdışında bunu sesli bir şekilde dile getirirlerdi.

Ayrıca Buhara’dayken Meşhed’deki Yahudiler’den Meşhed ve Ispahan’da Emir’in talimatıyla idama mahkum olduğumu belirten daha iyi davrandıkları mektupların geldiğini de eklemeyi unuttum.

“Şimdi Salih Muhammet’in, namı diğer Akhundzade’nin, hikayesine inanmamak için sebeplerimi sıraladıktan sonra eğer 1 Ekim’e kadar her şey ayarlanırsa Buhara’ya yeniden gitme arzumu tekrarlıyorum.

Buraya kadar Dr. Wolff ve ben sadece bu uzun ifade için tirajı çok olan derginizde bir boşluk bulacağınızı diliyoruz. Sadık hizmetkarınız olmaktan onur duyuyorum.

JOHN GROVER

Captain Unattached

Ordu ve Donanma Kulübü

30 Ağustos 1843

NOT: Albay Stoddart’ın Buhara’ya varışından yaklaşık 12 ay sonra onun idam edildiğine dair bir hikaye İngiltere’ye ulaştı. Pek çokları buna inandı. Ben şüphe ettim. Bir süre sonra bu mesele *ölümüyle ilgili dolaşabilecek söylentilere arkadaşlarından inanmamalarını* isteyen Albay Stoddart’tan bir mektup alınmasıyla diğerlerine eklendi. Aslında Emir tarafından çok iyi ağırlanmıştı.

IV

ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY'NİN AKİBETİ

Dün Anchor ve Tavern'de Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin akıbetini öğrenmek için Dr. Wolff'un Buhara'ya gitmesine olanak sağlamak için bir imza açmak hala hayattaysalar esaretten kurtarılmaları için adımlar atmak amacıyla halk toplantısı yapıldı (7 Eylül 1843).

Albay Humfrey, Yüzbaşı Grover, Yüzbaşı Nestor, Yüzbaşı Morison, R.N., Birleşik Hizmetler Kuruluşu'nun Müdür Vekili Louis Tonna, Sivil Mühendis Topluluğu Başkanı Bay T. Walker, Sir Alexander Burnes'ün kardeşi Bay W. Burnes, Yüzbaşı Ord, Binbaşı Johnson, Bay J.S. Buckingham, Bay W. Jerdan ve Doğu Hindistan Kumpanyasının sivil ve askeri subaylarının da aralarında bulunduğu 80 ila 100 beyefendi vardı. Başkanlığa çağırılan Yüzbaşı Grover, bir İngiliz subayı olarak, öldürüldükleri rapor edilmesine rağmen kesin olarak en dayanılmaz koşullarda hapis cezası çektiğine inandığım iki cesur subayın olayını savunmak için meydana atıldığını söyledi. Ancak ölü veya diri olup olmadıklarını araştırmak için hükümetin onlara ne olduğunu öğrenmek için gerekli adımları uzun zaman atmadığını için en büyük ihmalden sorumludur. Ancak İngiliz ulusuna bir çağrının uygun bir ruhla karşılık bulacağına inanıyor. Bu beyefendilerin arkadaşları akıbetlerinin kovuşturulması için farklı çevrelerden çoktan para teklif etmişlerdi.

Ancak tüm bu öneriler, hükümetin bu iki İngiliz vatandaşının adına olan faaliyetlerden en sonunda utanacağı umuduyla bir halk mitingi onaylanana kadar reddedildi. Bazı beyefendilerin durumdan bihaber olabileceği için, Yüzbaşı Grover'ın çoktan bir broşürde, ki kopyaları Majestelerinin hükümetinin üyelerine de iletildi, yayınladığı gerçeklerin kısa ifadesine toplantının ilgisini çekmek istedi. 1833 yılında, bu beyefendilerden biri, sonrasında Yüzbaşı Grover, yarı maaşa düşürüldü ve Birleşik Hizmetler Kuruluşunda sekreterliğe çekildi. 1835 yılında Bay Ellis İran'a bir göreve gönderildiğinde Albay Stoddart elçiliğe askeri yazman olarak atandı. Bu zaman zarfında Yarbay rütbesine terfi belgesiyle bir rüste terfi ettirildi. Akabinde Herat'a gitti ve İran Şahının Herat'ı terk etmesi daha çok onun sayesindeydi. Oradan bir Rus ajanı gibi davranıldığı ve o ülkede suçlular için bir zindan olarak kullanılan ve neredeyse açıklıktan öldüğü derin bir kuyuya atıldığı Buhara'ya gitti. Yüzbaşı Conolly de aynı iğrenç hapisaneyi paylaştı. İngiltere'de her ikisinin de Buhara Emiri'nin talimatıyla katledildiği aktarıldı. Ancak haber orada olmadığını ve elleriyle

boynunu koparan cellattan aldığı bilgileri itiraf eden bir İranlının ifadesine dayanıyor. Albay Justin Shiel'in imzası bu ifadenin sonuna eklenmişti. Ancak o subay sadece anlatıcının çekici bir görünüşe sahip bir kişi olduğunu belirtmişti. Albay Shiel ne o ifadenin doğruluğunu kanıtlamak için herhangi bir şey söyledi ne de doğru ya da yanlış olduğunu öğrenmek için adımlar atıldı.

Yine de İngiliz hükümetinin karışmayı reddettiği o çok çelişkili ve inandırıcı olmayan anlatıcının yetkisindeydi. İngiliz gazetelerinde o ifade görünmeden üç ay önce Albay Stoddart'ın arkadaşları ondan şu sözcükleri kullandığı bir mektup almaları göze çarpan bir gerçektir: “Emir'in gözde misafiriyim. İngiltere'ye ulaşabilecek ölüm haberlerimden herhangi birine inanmamanızı diliyorum.” Yüzbaşı Grover Dışişleri Bakanlığı'nda bu ifadeyi doğrulayan herhangi bir resmi haber alınıp alınmadığını öğrenmek amacıyla sıkı araştırmalar yaptı. Ancak Albay Stoddart'ın kafasının kesilmesi sonucunda Yüzbaşı Conolly'nin Müslüman olursa hayatının bağışlanacağını söylediği ve onun da “Albay Stoddart'ı öldürdünüz- Hristiyan olarak öleceğim” cevabını verip bunun üzerine kafasının kesildiğine dair bazı belirsiz haberler dışında hiçbir şey bulamadı. Bunun ötesinde Dışişleri Bakanlığı'nda toplantının dikkatini çekebilecek İranlı'nın ifadesinin tekrarı olmayan herhangi bir belge yoktu. Baştan sona kadar uydurma olduğuna inanıyordu.

Bay Tonna tüm İngiliz gazetelerinde çoktan yer alan sözde katliamın hikayesini okudu.

Başkan o zaman hikayede çelişkili ve tutarsız gördüğü yerleri göstermek üzere geldi. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin kafalarının bıçakla kesildiğinin söylendiğine dikkat çekti. Doğu'ya seyahat eden herkes hiçbir zaman bıçak kullanılmadığını bilirdi. Oradaki idam şekli ipe boğarak öldürmeydi.

İfadeyi veren İranlı'ya Lord Ellenborough'un 3000 ruble ödenmesini emrettiği de dikkate değerdi. Ayrıca Lord Ellendorough'un Emir'e Genel Valinin iki masum seyyahın alıkonulmasını haber verdikten sonra özgür bırakılmasını rica ettiği bir mektubu yazdığı görülüyor. Mektup tuhaf bir ifade ile sona eriyordu “Tekrar sizin topraklarınıza girmemeleri için ilgileneceğim”. Dışişleri Bakanlığı'ndan elde edilen belgelerden biri böyleydi. Neden onlara Emir'in öfkesini azaltacak bir durumda orada olduklarına ve kindar bir zorba hükümdarın merhametindeyken İngiliz vatandaşlarının hayatı ya da özgürlüğünün bu şekilde tehlikeye atılmasına dair o itiraf değildi? Doğulu despotlar nazik araçlarla yatıştırılmazdı.

Sadece kısas korkusuyla hareket edilmeliydi. Eğer bu beyefendilerin güvenliğini sağlamak istiyorsa Lord Ellenborough'un takınması gereken tavır öyleydi. Ancak Britanya Hükümetinin yönetimi az kusurlu değildi. Kesin olarak bu beyefendilerin idam edilmeyip bazı nedenlerle hapsedildiğine inanan Yüzbaşı Grover ilk olarak, Lord Fitzroy Somerset tarafından büyük bir ilgiyle ağırlandığı House Guards'a başvurdu. Ancak konu daha çok Dışişleri Bakanlığı ile ilgili olduğundan Lord hazretleri, Aberdeen Kontu'na başvurulmasını yararlı olacağını söyledi. Doğrudan soruşturma onun yetki alanına giriyordu. Lord Aberdeen'e bir görüşme yapmak için başvurdu ancak reddedildi. Yine de konuyla alakalı Bay Hammond ve Bay Addington'u gördü.

Kendi masraflarını karşılayarak Buhara'ya gitmeyi teklif etti. İhtiyacı olan tüm şey, elçileri geri alabilmek için yetki ve sivil bir beyefendi olarak ortaya çıkmasından daha fazla etkili olacağını düşünerek İngilizsubayı üniforması giymek için izindi. Bu bile reddedildi. İngiliz hükümeti sadece kendileri bir şey yapmamakla kalmadı ayrıca hemcinslerinin akıbetini öğrenmek için endişe duyan kişilerin yoluna da engel çıkarmaya istekli göründüler. Bu şartlar altında her zaman sıkıntıda olanlara yardıma hazır olan İngiltere halkına bir çağrının yapılması uygun görünüyor. Dr. Wolff bu seyahata çıkmaya hazır olduğunu açıkladı ve 500 L'nin masrafı karşılayacağını bildirdi. Başkan gitmiş olsaydı yanına 2000 L alması gerekiyordu. Ne kadar fidye istediğini Emir'e soracaktı (Eğer beyefendiler hala hayattaysalar) ve eğer istenen miktarı karşılayamazsa İngiltere'ye dönüşünde para toplanana kadar Albay Stoddart'ın yerini almaya niyetliydi. (Alkışlar) Dr. Wolff'un hangi yolu izleyeceğini bilmiyordu ancak dili bilmesinden, cesur kararlılığından ve dini kimliğinden dolayı dünyada hiç kimse büyük bir tehlike ve duyarlılık gerektiren böyle bir girişimi idare etmeye bu kadar çok uygun olamazdı. İki cesur subayın akıbeti o kadar uzun süre belirsizdi ki soruşturmayı yürütmek Hükümetin ve ülkenin görevidi. Sir Robert Peel Bay B. Cochrane'e cevaben onların ölümüyle ilgili hükümetin resmi bir haber almadığını itiraf etti ancak Muhterem Baron'un her iki subayın da zalim bir şekilde öldürüldüğüne dair çok fazla sebebin olduğunu söylemekle yetindi.

Ondan alınan tüm haber buydu. Fakat muhtemelen hükümet İngiltere halkı kendi hemşerileri adına soruşturma talep ettiğini fark ettiğinde Dışişlikler Devlet Bakanı onlarla işbirliği yapmaya ikna olacaktı.

Bay J. S. Buckingham devlete bağlılık gösterenlerin korunma hakkının İngiliz anayasasının şiarı olduğunu söyledi. Bu iki beyefendinin Majestelerinin hükümeti tarafından

utanç verici bir şekilde terk edildiklerini söylemekten kendini alıkoyamadı. İnsanlık, adalet ve sağlam politikalar yüzünden tam anlamıyla, en ikna edici araştırma mecburi bir şekilde talep edildi. Fransa en aşağılık vatandaşını bile böyle terk etmezdi. Böyle bir yönetimde Fransızlar ve Amerikanlar ne derdi? Eğer İngiliz hükümetinin görünürdeparalı askeri olsaydı – Çin'deki esrarkeş gibi- intikam almak için bir filo ve bir ordu göndermiş olurdu. Ancak her ikisi de Kraliçe'nin hizmetinde itibarlı elçiler ve subaylar olan vatandaşlarından ikisinin cinayetlerinde veya yasalara aykırı biçimde alıkonulmasını kayıtsızlıkla izliyor. Böyle olaylarda müdahale için emsal olmadığı söylenebilir. Güney Denizlerine açılan La Pérouse olayında ve ünlü gezgin Bruce'un olayında ve Yüzbaşı Ross'un olayında yapılmıştı. Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly öldürüldüyse İngiltere ulusal onur adına onların öcünü almalıdır. Öte yandan eğer bir hapisanede tutuluyorlarsa Hükümet özgürlükleri için ısrar etmelidir. Bu muhterem beyefendi, Emir tarafından alıkonuldukları sanılan Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin özgürlüklerini sağlamak için Dr. Wolff tarafından üstlenilecek Buhara'ya bir göreve ait masrafları karşılamak amacıyla katkı payı sağlamak için bir komitenin tayin edilmesine karar alarak sonuca vardı.

Albay Humfrey Majestelerinin bakanları tarafından gösterilen ilgisizliği şiddetle kınayarak teklifi destekledi.

Amacı hayata geçirmek için Sivil Mühendisler Topluluğunun Başkanı Bay Walker'ın Majestelerinin hükümetinin görevin devamına yönelik nüfuzunu ve yaptırımlarını karşılama fırsatı verilmesi konusundaki kararda bir değişiklik önerdiği sonuç kısmında ilerlemenin en iyi şekliyle ilgili uzun bir tartışma ortaya çıktı.

Öneri sonunda kabul edildi. Kabul edilen düzeltilmiş kararda bir komite atandı. 1001 kadar birikmiş odada onaylandı. Başkana geleneksel saygı hürmetinden sonra toplantı dağıldı. – Morning Herald.

Hanover Suquare Rooms'daki Halk Toplantısı

11 Ekim 1843.

ALBAY STODDART VE YÜZBAŞI CONOLLY

DR WOLFF'UN BUHARA'YA GÖREVİ

Buhara'ya gidişinde Saygıdeğer Dr. Wolff'un ayrılması amacıyla Hanover Meydanı'nda Kraliçe Konser Salonu'nda geçen ayın on birinde bir halk toplantısı yapıldı.

Sayırsız bayan, Kraliçe ve Kumpanya'nın hizmetindeki subaylar ve Hindistan'la bağlantılı kişiler topluluğu vardı.

Başkanlık makamına geçen Tümgeneral Sir Jeremiah Bryant, C.B., şu anki bu ilginç ortama başkanlık yaparken hissettiği memnuniyeti dile getirdi. Haklarında bu soruşturmanın yapılmak üzere olduğu iki cesur subayın akıbetleriyle çok yakından ilgiliydi. Birini yıllardır tanıyordu. Hayatının en mutlu günlerinin bazılarının onun arkadaşlığında geçtiğini söyleyebilirdi. Artık dikkatlerini bu hareketleri başlatan ve toplantıya şu ana kadar neler yapıldığı hakkında bilgilendirecek Yüzbaşı Grover'a çekti.

Yüzbaşı Grover, şu anki toplulukta kurtarılmaları için Dr. Wolff'un çölün tehlikeleriyle karşılaşmak üzere olduğu iki İngiliz subayın tutsaklığıyla ilgili durumlara çok aşina olmayan pek çok kişi olacağından, içten hoşgörülerıyla, şimdiye kadar ne olduğuna dair çok kısa ve hızlı bir hikaye anlatacaktı. Hikayesine İngiliz Hükümetinin saygın bir siyasi elçisi olarak Buhara'ya varmasından kısa bir süre sonra 1838 yılında tutuklanmasıyla başladı. Sadece masum bir seyyah olduğu ima edildiğinden Yüzbaşı Grover resmi bir görevde olduğunu kesin olarak ortaya koydu. Bu gerçek ona Dışişleri Bakanlığı'nda itiraf edilmişti. Ancak bu çok önemli değildi. Onlar için bu adamların İngiliz olması ve esir olduklarını bilmeleri yeterliydi. (Alkışlar) Hapsedilme sebebi bir Rus ajanı olduğu şüphesiydi.

Dolaylı ve önemsiz detaylarla beraber ölüm haberi İngiltere'ye ulaştı. Çoğunlukla inanılmıştı. Yüzbaşı Grover bu ifadelerdeki tutarsızlıkları fark etti, şüphelerini dile getirdi ve kuşkularından dolayı ona güldüler. Ancak birkaç ay sonra Albay Stoddart'tan tutsaklığını anlatan Emir tarafından iyi ağırlandığını ve ülkesine önemli bir hizmet vermeyi umduğunu

söyleyen mektuplar gelmişti. Bu mektupta bu topluluğun özellikle dikkatini çekmek istediği göze çarpan bir paragraf vardı: Albay şöyle yazmıştı “Esir olduğumu sıklıkla duyacaksınız, ölümümle ilgili söylentilere inanmayın.” Özgürlüğüne kavuşmasıyla ilgili olaylar Hive Hanı’nın ağzından duyan Yüzbaşı Abbot tarafından anlatılmıştı ve bunlar General Peroffsky tarafından doğrulanmıştı. General Peroffsky Buhara’ya Rus İmparatoru’nun elçisi olarak gider gitmez Albay Stoddart’ın ona teslim edilmesini talep ettiği görülüyor. Zindanından alındı ve Ruslar’ın ona iyi davranıp davranmayacağını soran ve teklif hakkında ne düşündüğünü soran Emir’in huzurunda getirildi. Albay Stoddart şöyle cevap verdi “Ruslar şüphesiz bana iyi davranacaklardır ancak kendi Hükümetim benden isterse Majesteleri nasıl cevap verirler?” Ölümün yüzüne baktığı iğrenç bir zindandan çıkarılan birinden böyle bir cevabın asaleti karşısında Emir çarpılmıştı. Omuzlarından zengin samur pelerini, asil kaftanını çıkarıp Albay Stoddart’ın üstüne yerleştirdi ve ona sayısız yerli halkına hayranlık uyandırıcı bir nesne gibi uçsuz bucaksız Buhara şehri boyunca önderlik ettirdi. (Alkışlar)

Bu gerçek bir İngiliz askerinin davranışıdır. Kendi hükümdarlığının onurundan ödün vermektense hapisaneye dahası ölüme göğüs gerer. (Alkışlar). Albay Stoddart bir an bile tereddüt etmedi. Oraya bir kamu görevi için gönderildiğini biliyordu ve gerçek bir İngiliz askeri gibi başka hiçbir şey düşünmedi. Uzun bir süredir ne Albay Stoddart’tan ne de sonradan ona katılan Yüzbaşı Conolly’dan haber alamadık. Yüzbaşı Grover bu konuyla ilgili Dışişleri Bakanlığı’ndaki tüm belgelere erişti. Tarih sırasına göre ilki Salih Muhammet’in uzun deli saçması ifadesiydi. Bu, sonuna “Justin Shiel” imzasının eklenerek “Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin Öldürülmesi” büyük başlığıyla tüm gazetelerde yayınlanmıştı. Mevcut olanların hiçbiri bu ifadeden şüphe duymadı. Fakat muhtemelen çok uzun olduğundan çok az kişi okumaya zahmet etti. Bu yüzden de doğal olarak bu beyefendilerin cinayetini anlattığı ve Albay Shiel’in de gerçek olduğunu doğruladığı düşünüldü. Elbette yayınlandığında da yaratması amaçlanan böyle bir etkiydi. Artık Albay Shiel sadece İranlı’nın çekici bir delikanlı olduğunu doğruluyor- başka bir şey değil. İranlı ise sadece başka insanların ona anlattığı uzun, tutarsız bir hikaye anlatıyor. Kendi bilgisine dayanan tek bir gerçek anlatmıyor. Yine de kendi deyişine göre Binbaşı Todd tarafından Yüzbaşı Conolly’ye katılması için gönderilmişti. Manzarayı izlemeye gelen sayısız izleyici önünde Buhara’nın büyük meydanında halka açık bir şekilde gerçekleştiği söylenen zamanda özgürdü. Yine de konuyla ilgili bildiği her şey ona kafalardan birini vermeyi teklif eden cellattan edindiği hikayeydi. Bu da açıkça bu ifadenin hikayeyi inandırıcı kılmak için bazı tuhaf delillere gereksinim duyduğunu gösteriyordu.

Şimdi Şu sorulabilir: Neden bir adam böyle bir ifade uydurur? Yüzbaşı Grover Dışışleri Bakanlığı'nda belgenin aslını gördüğünde ne tarihi ne de imzası vardı. Ancak sonradan eklenmiŐ anlatıcıya 3000 ruble verilmesi talimatı vardı. Bu yüzden de yalan olması için güçlü bir gerekçe olduğu görüldü. Bu ifadedeki sayısız tutarsızlığı göstermek için zamanlarını işgal etmedi çünkü onu okumaya zahmet eden hiç kimsenin kanıt olarak azıcık değerinin olmadığını söylerdi. Denilebilir ki eğer İrani bir hikaye uyduruyorsa neden bir kez bile idamı gördüğünü söyleyip soruları ortadan kaldırmadı? Buna Şöyle cevap verirdi: Yalancılar her zaman korkaktır ve genellikle doğrudan yalan söylemektense dolaylı yalan söylerler. Bu aynı zamanda daha güvenliydi. 3000 ruble ödemeden sonra düşünün ki Albay Stoddart Tahran'daki ikamete gitti. Sahtekarlıkla suçlanan İrani "Albay Stoddart'ın öldürüldüğünü söyledim! Ben yle bir Şey demedim. Sadece bana celladın söylediklerini size anlattım ve bu Buharalılar yle yalancılar ki söyledikleri hiçbir Şeye inanılmaz." (Kahkahalar.) İrani'nin ifadesi tarihsiz ve imzasızdı. Ancak içerikte 17 Haziran görünüyor ve yetkililer tarafından 1842 yılının benimsendiği grlyor. Yüzbaşı Grover geçen Mart ayının Ordu Listesi'ni eline aldı. Sevgili arkadaşı Albay Stoddart'ın ismini her zamanki yerinde kesinlikle görememiŐti ancak ölenlerin arasına baktığında Şu ilanı grmŐti: "Yarbay Stoddart, Buhara, İrani, 17 Haziran 1842."

Bu tuhaftı çünkü Sir Robert Peel parlamentonun son oturumunun kapanıŐında açıkça Hükümetin Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin ölümüne dair hiçbir resmi bilginin alınmadığını beyan etti. Bu lm ilanı İngiliz gazetelerinin çoğuna ve birkaç kıta gazetelerine kopyalandı. Bu gazetelerden biri zindandaki zavallı arkadaşına ulaştıysa resmi cinayetinin bu ilanını okumak kötü bir teselli olacaktı. Resmi suikastin bu olayı örneksiz değildi. Yüzbaşı Grover otuz yıl önce orduya katıldığında olan bir olayı hatırladı. O zaman hayli saygıdeğer bir subay olan 2. Piyadenin Albayı General Coates ailesiyle Yorkshire'de kalıyordu. Bir sabah kahvaltı boyunca generale Londra gazeteleri getirildi. Ailesinin büyük ŐaŐkınlıĐıyla haykırdı "Aman Tanrım, ben lmŐm!" General devam edene kadar ailesi paniğe kapılmıŐtı. "Gerçekten ölmüş olmalıyım; burada resmen ilan ediliyor ve birliğim çoktan elden çıkarılmıŐ." General yaşadığına vicdanen kendini inandırır inandırmaz bir subay ve beyefendi olarak ölmediğine dair Şeref sözü vererek ve birkaç yıl daha birliğinin başında kalmak için müsaade istediğini gerçek yetkililere yazdı. (Gülüşmeler.) Dışışleri Bakanlığı'nda Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin öldürüldüğüne dair söylentileri anlatan başka hikayeler de var. Ancak hiçbir detay verilemedi çünkü idam gizliydi. Bu yüzden bunlar İrani'nin ifadesini

yalanlıyor. Geçen haziran karayolu postası ile gelen Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin her ikisinin de hayatta olduklarını söyleyen bir Yahudi'nin Kabil'e yeni geldiği haberini aldık.

Daha sonra General Pollock'un bel bağladığı bir haber aldık: bu Stoddart'ın hayatta olduğunu ama Conolly'nin zehirlendiğini söylüyor. Son olarak İstanbul'a geçenlerde gelen hacıların hepsi kafile Buhara'dan ayrıldığında her iki subayın da hayatta olduklarını söylüyorlar. Burada toplananların çoğu Kabil'deki son korkunç felaketten sonra çok sayıda İngiliz askerinin kayıp olduğunun farkında olmalılar. Şimdi bu zavallı insanların pek çoğunun Hive ve Buhara'da büyük köle pazarlarında esaret altında süründüklerinden şüphesi yok. Muhterem Dr. Wolff İngiltere'ye bir tek onbaşıyla bile dönerse Yüzbaşı Grover ona bu seferin yol açtığı endişe ve bela için fazlasıyla geri ödeme yapacak. (Alkışlar.) bir durumdan bahsetmeden duramayacaktı: Yüzbaşı Conolly'nin arkadaşları Sultan'ı Buhara Emiri'ne tutsakların salınmasını emreden bir mektup yazmaya ikna etmişlerdi. Pek çok dinleyici Sultan'ın emrine Buhara'da İstanbul'dan daha büyük bir saygıyla uyulacağını pekala farkındadır. Bu mektup Albay Shiel tarafından durduruldu ve geri gönderildi. Yüzbaşı Grover bu çok tuhaf olay hakkında herhangi bir yorum yapmak için kendine güvenmedi. Şimdi Hükümetten aldığı yardım için çok fazla minnettar hissetti ve hikayesinin en hoş bölümüne ulaştığı için memnundu. Önceki toplantıda oybirliği ile atanan komite Lord Aberdeen tarafından büyük bir nezaketle ağırlandı. Kendisi istedikleri her şeyi söz verdi ve her söz son mektuba kadar bu soylu beyefendi tarafından yerine getirildi. Bu girişim başarılı olursa Yüzbaşı Grover hiç tereddüt etmeksizin hiç kimsenin soylu Dışişleri Bakanından daha çok sevinemeyeceğini söyledi.

Onlara yardım etmek için şu anki hükümet tarafından her şey yapıldı ve ilgi gösteren herkese teşekkürler. Bu seferki çoğunlukla onların sayesindeydi. Ayrıca İbranice İnciller gönderen İngilizce ve Yabancı dilde İncil Topluluğuna Peninsular ve Oriental Steam Kumpanyası İstanbul'da normal fiyatın yarısına geçiş teklif etti. (Alkışlar.) Sonuç olarak Yüzbaşı Grover sadece onun ve Dr. Wolff'un bir araya getirildikleri olayda tuhaf bir şeyler olduğunu düşündüğünü söyledi- biri bilgili, dindar, Protestan bir rahip ve diğeri basit bir asker. Hiçbir insan emeği olmaksızın orada Tanrı'nın ellerinin farkına vardı. Muhterem Doktor Tanrı'nın ellerinin yaklaşan tehlikeli yolculukta yönlendireceğine samimi bir şekilde inandı. (Alkışlar.)

Muhterem Dr. Wolff ayağa kalktı ve coşkulu alkışlarla karşılandı. Dinleyicilerin Buhara'ya ikinci yolculuğundaki başarı ihtimalinin daha iyi bir kanısını oluşturabilmelerine

olanak sağlar diye 1832 yılında bu ilginç ülkeye ilk ziyaretinin kısa bir hikayesini anlattı. Eritilmiş karı içip çay yaparak soğuk, yaşanması zor çöl boyunca uzun süre gezindikten sonra o yılın Şubat ayında Buhara'nın sınır kasabası Iskartan'a ulaştı. Burada ona daha önce duyduğu seyyahlar Moorcroft ve Trebeck'in Buhara Hanı tarafından barbarca katledildiği söylendi. Pek çok kişi onu geri dönmeye ikna etmeye çalıştı.

Gelişi hemen Goosh Bekee'ye ya da hükümdarın kulağına haber verildi. Ayrıca ona seyyahın amacının Yahudilerle Hristiyanlık hakkında konuşmak ve orada İsrail'in on aşiretinin izini sürmeye çalışmak için Buhara ve Belh'i ziyaret etmek olduğu da bildirildi. Yahudilere misyoner olduğu on sekiz yıl boyunca amacını hiçbir zaman gizlemedi. Kudüs'teyken onunla ünlü bir Hahamın arasında İsrail'in on aşireti hakkında bir sohbet gerçekleşti. O zaman Haham kayıp aşiretin Buhara ve Semerkant'ta bulunabileceğine dair düşüncesini belirtti. Bu Kroniklerin 1. Kitabının 5. Bölümünün 26. Dizesinde doğrulandı. “Ve İsrail'in Tanrısı Assyria'nın Kralı Pul'un ruhunu ve Assyria kralı Tilgath-Pilneser'in ruhunu ayağa kaldırıp onları hatta Reubenites, Gadites ve Manaseh'in kabilesi sürükledi ve onları bugüne dek Halah, Habor, Hara ve Gozan nehrine getirdi.” Temasa geçtiği farklı kişilerden kendisini tanıtan mektuplar getirdi ve görevinin amacını cesurca beyan ederken hiçbir zaman zarara uğramadı. Ancak dövüldü, soyuldu ve Türkmenler tarafından esir alındı. Fakat her zaman seyahat ettiği nitelikte dinin papazlarına ya da dervişlerine öyle saygı gösterildi ki reisler eşyalarını geri verip onu serbest bıraktılar. Köle olarak satıldığında sadece 5 toman değer verildiğini fark ettiğinde şahsi gururu okşanmadı. Elinde Yunan Ahit'i ve İbranice İncil ile Goosh Bekee tarafından onun için gönderilen at üstünde sözde Habor of Scripture'a girdi. Bu papazla ve asıl Yahudiler ile ilginç dini tartışmalar yaptı.

Buhara şehrinin yanında uzun ve yakın bir incelemeden sonra Doktorun yabancı ve Frenk olduğunu fark eden çok zeki görünüşlü bir dervişle karşılaştı. Derviş ona seyahatinin amacını sordu. Doktor Yahudiler için Hristiyan bir misyoner olduğunu söyledi. Derviş “Durum bu olduğuna göre size bir hediye vermeliyim” dedi. Doktor hediye istemediğini söyledi. Derviş “Evet, evet size bir hediye vermeliyim” dedi ve sonra Doktor'un yüzüne bir şamar indirdi. (Gülüşmeler). Tüm ülkelerde güler yüzlülüğün en güzel pasaport olduğunu fark etti. Buhara Yahudilerinin aşırı derecede hem kendi hem de aralarında yaşayanların dinlerinden habersiz olduklarını anladı. Moorcroft ve Trebeck'in Buhara'da öldürülüp öldürülmediklerini sorduğunda Mollalar oldukça kızdı ve Doktoru böyle bir ifade için hiçbir kanıtın olmadığına ikna ettiler. Doktor İranlı Muhammet Salih'in ifadesinden tamamen kuşkulanan için nedenlerini gösterdi. Tanrı Stoddart ve Conolly'nin hayatlarını bağışlamışsa

o da onları ailelerine ve ülkelerine geri getirme mutluluğunu yaşayacağı için memnun oldu. Öldürülmediklerinden son derece emindi. İranlı tarafından tasvir edilen idam şekli, kafa kesme, Buhara'da uygulanmıyordu. Asla kafa kesmezlerdi, asla kan dökmezlerdi. Bu göreve kendi güvenliğinden en ufak bir endişe duymadan çıktı ve İngiliz halkından başarılı olması için dualarını istedi. (Alkışlar)

Bay J.S. Buckingham Muhterem Dr. Wolff'a bu güzide kurbanların sayısız arkadaşının endişeli zihinlerini rahatlatmak için Buhara'ya gitmeye gönüllü olma davranışından dolayı teşekkür oylaması önerdi. Muhterem Doktoru yıllardır tanıyordu ve başaracağından hiçbir şüphesi yoktu. Bazı kişiler Doktor'un bir hayran olduğunu düşünüyordu.

Şüphesiz ki bir hayrandı ancak bir hayrandan başka hiç kimse Doktor'un üstlenmek üzere olduğu şeyi başaramazdı. Bir hayran başkalarının yararı için kendi rahatını ve huzurunu feda etmeye hazır kişidir. Muhterem doktorun dini kişiliğinin yanında İran dilini bildiğinden ondan başka hiç kimse araştırmayı başarılı bir sonuca ilerletmek için böyle donanımlı değildi.

Dr. Burnes (acılı Sir A. Burnes'ün kardeşi) teklife destek verdi ve toplantıya miktarın yarısının henüz yatırılmadığını bildirmekten üzüntü duyduğunu söyledi.

Yüzbaşı Moorsom Yüzbaşı Grover'a teşekkür önergesi sundu. Başkan Sir J. Bryant ayrılmadan önce toplantının yerine getirmesi gereken bir görevinin daha olduğunu söyledi. Toplantının amacına gösterdiği ilgiyi beyan etmesine ihtiyacı yoktu. Albay Stoddart'ı şahsen tanııyordu fakat onu tanıyan herkesin hayranlığını ve korkunç akıbeti için kederini paylaşıyordu. Yüzbaşı Conolly'yi yakından tanıyordu. Yüzbaşı Conolly ülkelerinin değeri üzerine güçlü istekleri olan gerçekten soylu bir ailedendi. Bir kardeşi Afgan Muhammet Akbar Han'a mahkum olarak öldü. Bir diğeri General Sir Robert Sale'in emir subayıyken kalbinden vuruldu. Üçüncü kardeş Arthur şu anki korku ve endişe konusuydu. 1832 yılında başkan Yüzbaşı Conolly ile ilk kez İngiliz Hindistanının sınırında karşılaştı. Hala Asya kıyafetleri içinde Afganistan, İran ve Rusya üzerinden İngiltere'ye ulaştı. Seyahatlerinin güncesi halka sunuldu.

1832'de Yüzbaşı Conolly ile saygın dinlerinin farklılığı üzerine Müslüman din adamları ile şahsi tartışmalarında kibar ve şefkatli arkadaşı Dr. Wolff gibi garip bir durumda tekrar karşılaştı. Başkan Müslüman kral ve tüm saray halkının huzurunda Oude'un başkentinde olduğunu tekrar vurguladı. Bu subayların acı ve sefalet içinde bırakıldığı nasıl

anlatılmaz? Ayrıca kamu görevleri esnasında yakalandıkları nasıl anlatılmaz? Çünkü Albay Stoddart İran'daki İngiliz büyükelçisi tarafından yetkilendirilmişti. Yüzbaşı Conolly ise Kabil'deki İngiliz elçisi tarafından Hive'ye atanmıştı. Albay Stoddart korkunç durumunu ve Yüzbaşı Conolly'nin Buhara'da olmasının onun salınmasına ya da tutukluluğunun şiddetini hafifleteceği inancını Yüzbaşı Conolly'ye iletmeyi başarmıştı. Hive'ye atanan Yüzbaşı Conolly Buhara'ya gitmemeliydi ancak kendi güvenliğini göz ardı ederek ve kendi cömert yüreğine danışarak Buhara'ya gitti. Hemen arkadaşıyla aynı zindana atıldı. Başka bu yüce ruhlu, çok yetenekli ve girişimci subayların İngiltere ve Hindistan hükümetleri tarafından kötü kaderlerine nasıl terk edildiklerini ve herhangi bir çaba gösterildiyse neden İngiltere halkına haber verilmediğini anlamadığını yineledi. Hükümetin sessizliğinin öldürücü bir etkisi oldu. Pek çok kibar ve cömert yürek hükümetin kesin ve gerçek bilgisinin olduğunu, Dr. Wolff'un görevinin sadece hayali bir plan olduğunu ve çok geç olduğunu düşünerek fona katkı sağlamaktan kaçındı. Başkan şüphe varken asla çok geç olmadığını söyledi.

Yüzbaşı Conolly'den kardeşine kendisinin ve arkadaşının sefil ve korkunç durumunu anlatan bir mektup vardı. Yetkili ve iktidardaki biri onu okudu mu? Hiç kimse Rus büyükelçisi onun özgürlüğü için çaba gösterdiğinde Albay Stoddart'ın gururlu ve soylu cevabını duydu mu? "Kurtuluşum için yabancı bir ülkeye, Rusya'ya borçlanmayacağım. Ülkem beni talep edene kadar bekleyeceğim." Yüzbaşı Conolly'nin erkek kardeşi Hindistan'dan Buhara'ya bu zavallı subayları özgürlüklerine kavuşturmak ya da akıbetlerini öğrenmek için iki temsilci gönderdi. Ancak Başkan Bay Conolly'nin teşebbüslerinin ve Dr. Wolff'un görevinin masraflarının bir kardeşin sevgisinde ya da bugünün kanıtladığı gibi yüceltilen, örnek alınan soylu ve cömert ruhların yardımına koşan birkaç duygudaş kişiden ziyade hükümet tarafından karşılanmasının İngiltere için daha onurlu olacağını düşünüyordu: Bu cömert yürek Yüzbaşı Grover'dı. Kendisi için en küçük bir çıkarı olmadan sadece seyahat masraflarının ödendiği bir görevi üstlenen Dr. Wolff'tu- Dr. Wolff başkanın eski ve değerli bir arkadaşındı. İlahi korumaya bağlı olarak kabul edilmiş her görevdeki yüce bağlılığı ve medeni cesaretini takdir etmeyi sağlayan farklı ve münferit ortamlarda karşılaşmışlardır. Böyle bir habercinin ortaya çıkması şükran ve memnuniyet nedeniydü. Muhterem arkadaşımızla ilgili tüm bildiklerimize uygun olarak- Buhara'ya önceki gidişi, Emir ve önde gelen adamlarıyla, dilleri ve kullanımlarıyla aşinalığı, Yüzbaşı Conolly ile şahsi tanışıklığıyla sağlamaşan Asya ülkelerine dair geniş bilgisi- tüm bunlar onu bu sıkıntılı teşebbüs için en çok istenen, en iyi eğitilmiş ve en uygun kişi olarak işaret ediyor.

Dr. Wolff başarı olasılığı için iyimser. Teşebbüsünde Tanrı'nın kutsaması için dua edelim. Buhara'ya güvenle ulaştığını duyalım. Bir an önce yüzünü tekrar Batı'ya dönerek, kurtarılan yurttaşlarımızla tekrar yola koyulsunlar.

Başkan daha sonra önergeyi okudu:

“Bu toplantının teşekkürleri bu konuyu önümüze getirme biçimiyle Yüzbaşı Grover'a fazlasıyla layıktır. Bu toplantı ulusal şerefimize destek için ve insanlığın en yüce gayesine dair çabalarına hayranlığımızı ifade etmeden dağılamaz.”

Daha sonra Başkan Yüzbaşı Grover'ın tutumunun sıradan bir nitelikte olmadığını ve bu yüzden tüm –erkekler gibi bayanların da – Dr. Wolff'u gönderme parasını temin eden o subaya saygı ve hayranlık göstergesi olarak ayağa kalkılmasını teklif ettiğini söyledi. (Tüm katılanlar ayağa kalkıp alkışladı.)

Yüzbaşı Grover Buhara'ya kendisinin gitmesini teklif ederek kesinlikle özel bir fazilete sahip olmadığını farkında olarak ve aynı amaç için gönüllü olarak yarım düzine subayı tedarik edemeyecek hizmette bir alayın olmadığını söylemeye cesaret etti. Dr. Wolff'a eşlik etmeye istekli subaylardan pek çok başvuru almıştı. Aralarında eğer İngiliz subayı olarak gitmesine izin verilirse Albay Edward Napier de gönüllü olmuştu.

Yüzbaşı Downes, R.N. tarafından cesur başkan sayesinde bir önerge teklif edildi ve alkışlarla karşılandı.

IV.

STODDART VE CONOLLY FONUNUN KOMİTE'DEKİ İLK RAPORU

İlk raporunu hazırlayan Komite Kuruluşu'nun ortaya çıkışını kısa bir açıklamasını ve tabi ki şüana kadarki ilerlemesini eklemeyi uygun gördü.

13 Haziran 1843'te Yüzbaşı John Grover Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'yi esaretten kurtarmak için kendi masrafları ve riski kendi kabul ederek Buhara gitmek ya da en azından sadece seyahatinin amacının tanınmasını isteyerek durumları hakkında kesin bilgi elde etmek için Başkumandana öneride bulundu. Ancak hükümet resmi bir nitelik taşıyacağını düşündükleri Yüzbaşı Grover'a yatırım yapmayı reddetti. Böyle bir teşebbüs basit bir sivil seyyah tarafından üstlenilirse ancak çok az başarı şansı vaat ettiğinden o dönemde daha fazla bir şey yapılamazdı.

6 Temmuz'da muhterem Joseph Wolff Morning Herald'da İngiliz ordu subaylarına yukarıda bahsedilen amaçlarla Buhara'ya gidilmesini ve başarı durumunda bile herhangi bir ödün vermemelerini önerdiği bir mektup yayınladı. Ülkenin geleneklerine dair bilgisi onu tutsakların idam edildikleri üzerine dolaşan haberlerin asılsız olduğuna ikna etti.

7 Eylül'de Strand'daki Crown and Anchor Tavernde Yüzbaşı Grover başkanlığında bir Halk toplantısı yapıldı. Bu toplantıda bu subayların hayatlarına dair belirsizlikte olayın gerçek sebebini ortaya çıkmasının istenmesine, konuyla ilgili hükümetle iletişim kurmak için bir komitenin atanmasına, Dr. Wolff'un cesur ve tarafsız önerisini değerlendirmelerine ve gereken katkıyı sağlamak için bir halk bağıışı açılmasına karar verildi.

23 Eylülde komite onları büyük bir nezaketle ağırlayan ve söz konusu amacın başarılmasına yönelik her türlü yardımı sağlamaya söz veren Aberdeen Kontu'nu ziyaret ettiler. Dr. Wolff'un ayrıldığı 11 Ekim'de Tümgeneral Sir Jeremiah Bryant, C.B. başkanlığında Hanover Suare Rooms'da İkinci bir halk toplantısı yapıldı. Bu etkinlikte Dr. Wolff 1830-1834 yılları arasındaki Buhara seyahatlerinden bahsetti ve komşu ülkelerin ve o ülkenin yerel tecrübesine, lehçelerini bilmesine ve Buhara şehrinde ayrıcalıklı birkaç arkadaşa sahip olma durumuna dayanarak başarı umudunu ifade etti.

Şu ana kadar bağıışlar çok sınırlı olduğundan Yüzbaşı Grover Dr. Wolff'a hemen yola çıkmasını sağlamak için 500 pound verdi. Bu doğrultuda 14 Ekim'de Southampton'dan Iberia

buharlı gemisinde Oriental Peninsular Steam Navigation Şirketi'nin cömertçe ücretin yarısını almaya razı olduğu halde denize açıldı.

Ayın yirmisinde Gibraltar'a ulaştı. Yirmi altısında Malta'ya ve yirmi dokuzunda Atina'ya vardı. Orada Kral Otho ile görüştü. Gezisi kıdemli deniz subayı Sir James Stirling tarafından haddi zatında desteklendi.

3 Kasım'da İstanbul'a ulaştı. Orada Bay Layard vasıtasıyla yeni gelen Buhara yerlilerinden altı ay önce mahkumların hayatta olduklarını ve idamın olmadığını doğruladıklarını öğrendi.

Dr. Wolff mektuplarında Majestelerinin Hükümeti otoritesindeki tüm kişilerden gördüğü alakaya minnettarlığını dile getiriyor. Komite bu tamamen Hristiyan ve vatansever girişimin başarılı sonucuna Lord hazretlerinin gösterdiği candan alakalı tutumuyla beraber Aberdeen Kontu'ndan halihazırda aldığı kıymetli yardımları memnuniyetle bildirme fırsatını yakaladı.

Sadece Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin endişeli arkadaşları için değil aynı zamanda Kabil'den geri çekildikleri son felaket boyunca ölüm listelerinde isimleri "şüpheli" olarak beyan edilen bu subayların akrabaları için de fidye istenecekse Dr. Wolff Buhara veya Hive'de bulunabilecek herhangi bir İngiliz mahkumun adına Komitedeki bir kişinin özel hesabından para çekmeye yetkili olduğunu bilmeleri memnuniyet verici olabilir.

JOHN GROVER

Captain Unattached,

Komite Başkanı

1 Şubat 1844.

VII

STODDART VE CONOLLY FONU KOMİTESİNİN İKİNCİ RAPORU

Aboneler arasında da basılan ve dağıtılan Komite'nin son raporu İstanbul'dan ayrılış zamanına kadar Dr. Wolff'un ilerlemesini açıklıyor.

Komite tüm esas olayları gazetede yayınladığından Dr. Wolff zaman zaman onlarla iletişim kurdu. Muhterem beyefendi görevinin detaylı izahatını yaptığından Komite Dr. Wolff'tan sadece Buhara Emiri'nin emriyle yazılmış resmi bir mektup aldığını belirtti. Bu mektupta hükümdar iki İngiliz elçisini 1843 Temmuz ayında idam ettiğini duyuruyor.

Hemen ayrılmasına izin verileceği sözüyle o mektubu yazdıktan sonra Dr. Wolff öncekinden daha sıkı kısıtlandı ve hatta yatağının etrafına muhafızlar yerleştirildi.

Komite Dr Wolff'un serbest bırakılması için para gerekeceğini düşündüğünden Hükümetle konuyla ilgili iletişim kuruldu. Lord Aberdeen geri ödeneceğine dair verilen kefalet üzerine Dr. Wolff'un güvenliği için gerekli olabilecek adımları atmak için Majestelerinin Tahran'daki elçisine izin verilmesini kabul etti.

Yüzbaşı Grover istenen kefaleti verdi. Majestelerinin Tahran'daki elçisi adına yatırılan bir polişe Dışişleri Bakanlığı'ndan Yüzbaşı Grover'a sunuldu ve kefaleti geri alan o beyefendi tarafından hemen ödendi.

Bu yüzden Komite yatırılan parayı Yüzbaşı Grover'a geri ödemek için hızlı önlemler almayı görev edindi. Bu halka çağrının boşuna olmayacağı konusunda kendilerine güveniyorlar.

Komite Buhara'ya yolculuğuna karşı olan tüm engellerin üstesinden gelmesinde özellikle Muhammet Ali Şerif'in (tasarrufunda Albay Stoddart'a ait büyük miktarda eşya bulunan kişi) tehditlerine rağmen yolculuğuna Meşhed'den devam etmesine ve Dr. Wolff'a asılsız olduğunu itiraf ettiği ifadesi üzerine Albay Stoddart'ın isminin Ordu Listesi'nden çıkarıldığı Akhundzade denilen Salih Muhammet'e rağmen Dr. Wolff'un tutumuna hayranlıklarını ifade etmek durumundadır.

Bu adamlar tarafından Dr. Wolff'un kesin felakete uğrayacağına inandırmak için her yol denendi. Bu tehditler Dr. Wolff'un yardımcılarının çoğunun onu terk etmesine sebep oldu

ancak herkes tarafından terk edilse de seyahatine devam etmiş olan Dr. Wolff'un üzerinde hiçbir etkisi olmadı.

Komite ulusal olduğu düşünölen bir amaç için Dr. Wolff'un çabalarının İngiliz ulusu tarafından gerektiği gibi takdir edileceği umudunu ifade etmeden sona ermedi.

JOHN GROVER

Captain Unattached,

Başkan.

23 Nisan 1845.

VIII.

EXETER HALL'DEKİ TOPLANTININ RAPORU

Dr. Wolff'tan Buhara görevinin açıklamasını almak amacıyla 1 Mayıs Perşembe günü Exeter Hall'de yapılacak bir toplantının ilanıyla geçen haftanın ilk günlerinde başkentte büyük bir ilgi uyandı. Günün gidişatının başlangıcı için duyurulan saat ikiydi. Ancak bu saatten çok önce büyük salon, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly'nin akıbetlerini öğrenmeye koyulduğu asil görevi üstlendiği tehlikeler ve acıların geçmişi Doktorun kendi ağzından öğrenmeye meraklı umutlu seyirciler tarafından boğulacak kadar kalabalıktı.

Uygun zamanda başkanlık Amiral Sir Edward Codrington, G.C.B, F.R.S tarafından alındı.

Toplantıyı yapan reklamların okunmasıyla faaliyet başladı.

Çokça alkışlanan Yüzbaşı Grover Doğu Hindistan Kumpanyasının bir müdürü Tümgeneral Sir Jeremiah Bryant, C.B. tarafından Dr. Wolff'a hitaben toplantıda olamamasından duyduğu rahatsızlığı ve zor ve tehlikeli görevi üstlenip yürütmeye Dr. Wolff tarafından ortaya konulan soylu ruha hayranlığını ifade eden bir mektup okudu.

Sekreter komitenin mektubunu okuduktan sonra,

Yüzbaşı Grover platformun önüne ilerledi ve Dr. Wolff'un görevi için yatırdığı parayı geri ödemek için halka bir çağrı yapılmasına yönelik komitenin tavsiyesiyle ilgili Raporun o paragrafına dair bir şeyler söylemek istediğini dile getirdi.

Dr. Wolff'un kurtuluşu için gönderdiği parayı geri almak için herhangi bir halk veya özel bağış almayacağını açıkça belirtti. (Alkışlar.) Para Şubat ayında yatırıldığında Sir Joseph Copley yarısını ödeyeceğini söylemek için haber gönderdi. Cesur başkanları da yarısını ödemeyi teklif etti. (Alkışlar) Dublin ve Birmingham'dan da buralardan alacakları bağışlarla parayı toplamayı öneren mektuplar aldı ve iki bayan bağışları ona bizatihi postayla gönderdi (Alkışlar). Tüm bu önerileri minnetle geri çevirdi çünkü 4001 si Majestelerine Dr. Wolff gibi bir vatandaşı geri getirme aracı olmasından memnun olmuş ve onur duymuştu. (Alkışlar) Dr. Wolff görevine yola çıkmadan önce bazı kişiler ona komitenin talimatlarına uymaya asla razı olmayacak bir hayalperest ve hayran olarak itiraz etti. Ancak o uydu. Bu konuda Dr. Wolff komitenin her talimatını harfiyen yerine getirdi. İstanbul'da kalmaya ve Buhara'ya bir

ulak göndermeye zorlandığında Dr Wolff şöyle cevap verdi “Hayır. Yazılı talimatlarım var ve onlardan dönmeyeceğim.” (Alkışlar)

Birkaç dakika önce ayrılan cesur yüzbaşı en heyecanlı alkışlarla selamlanan Dr Wolff önde olduğu halde tekrar görüldü.

Platformun ortasına ilerleyen Dr. Wolff tekrar heyecanla alkışlandı.

Alkışlar bir nebze durduğunda hitabına başladı. Muhterem Doktor tehlikeli yolculuğunun detaylarına indi. Yaşadığı pek çok tehlikenin öyle belirgin ve canlı bir tasvirini yaptı ki hayranlık dolu seyircilerinin sık sık gürültülü ve uzun süren alkış tufanı yarattıkları heyecanını körükledi. Aslında hikayesi öyle çarpıcı ve tesirliydi ki onu dinlerken anlattığı tehlike ve yorgunluklara neredeyse kendimiz katlanıyormuşuz gibi hissettik. Bilge doktor dikkatli ve canlı seyirciye iki saati aşkın bir süre konuşma yaptı. Fakat seyahatlerinin hikayesini yayınlamayı düşündüğünden çalışmanın detaylı bir raporunu beklemiyoruz.

Hikayesinin sonunda Dr. Wolff sevgilerini çok güçlü bir şekilde gösteren keyifli seyircilerinin alkışları arasında platformdan ayrıldı.

Muhterem Bay Stoddart Albay Stoddart’ın kardeşi olarak başkan tarafından toplantıya takdim edildi. Dr. Wolff’dan duyduğu uzun konuşmadan sonra toplantıyı uzun dakikalar alıkoymayacağını söyledi. Bu cesur seyyahın tutumuna dair bu odada ya da İngiltere’de ikinci bir düşünce olamayacağını düşünüyordu. Hayati tehlikesine rağmen görevi üstlenen ve gösterdiği yiğitçe tutuma en derin duygularla saygı duyması gereken yalnızca bu ülkenin Hristiyan halkı değil aynı zamanda tüm medeni dünyadır.

Bay Stoddart Dr. Wolff’a karşı halkın hislerinin ulusun hayranlığına ve kendi erdemine layık olan en değerli şekilde gösterileceğine inanıyordu. Ancak Dr. Wolff’un konuşmasındaki bir ya da iki ifade vardı ki itiraz etmek zorunda olduğu için üzgündü. Ağabeyinden (Albay Stoddart) sert ve ölçüsüz olarak bahsetmişti. Elbette Dr. Wolff başkalarından ne duyduysa onu söyledi fakat eğer zalim bir zorba hükümdarın önünde İngiltere’nin onurunu korumak ölçüsüz bir karakterin kanıtı değilse kardeşi böyle bir namı hak etmiyordu. (Alkışlar) Atıfta bulunmak istediği bir başka nokta ise kardeşinin etrafındaki arkadaşlarının tavsiyesiyle birkaç gün veya hafta için Müslüman olmuş gibi davranmaya ikna edildiği nahoş durumdan çabucak vazgeçmesiydi. Aslanların ininde bu din değişikliğini yaptığını ancak kanını dökerek İsa adına öldüğü hatırlanmalıdır. Bu durum İngiltere’deki tüm

arkadaşları ve özellikle aile üyeleri için çok memnun ediciydi. Fakat kardeşinin anısına atılan tamamen asılsız olan değinmek istediği başka iftiralar da vardı. Kardeşinin basit bir asker olduğu ve herhangi bir iradeden yoksun olduğu söylendi. Albay Stoddart'ı tanıyanlarla kişiliğinin hatırlandığı saygıyı arttırması onun için imkansızdı ancak belki halka detaylı bir açıklama gerekli olabilirdi. O zaman muhterem beyefendi Doğu diplomatı olarak sonraki işi gibi Sivil Mühendislerin sekreteryken ve Ordu ve Donanma Müzesiyle bağlantılıyken başarı ve becerileri için tutulduğu büyük itibarı anlatmaya başladı.

Ayrıca karakterinin dini yönünü, ahlakını ve barış sevgisini göstermek için Hindistan'daki merhum Sir William M'Naghten altında hizmet ederken Albay Stoddart tarafından yazılmış mektuplardan alıntılarını okudu. Daha sonra zavallı kardeşine karşı yapılan en kötü yorumlar ölümünden sonra kişiliği üzerine yapılan asılsız saldırıları içermişti. Bazı asılsız saldırılar Lord Aberdeen'e de yapılmıştı. Ne var ki bu soylu adama karşı kardeşinin Buhara görevine atanması şu anki hükümetin değil Lord Palmerstone'un işi olduğunu düşünüyordu. Hükümetin istenen her şeyi yapmadığına ikna olmuştu. Yine de zavallı tutsakların kurban edilmeleri ya da halktan onlarla ilgili gerçeği saklamaya çalışılması söz konusu değildi. Mahkumların akıbetlerine onlara yazılan mektupların engellenmesine ve tüm yazışmaların geçmesi gereken ülkelerdeki başka ihanet hareketlerine bağladı. Değilmesi gereken son konu da (en azından) son baskıda yapılan acımasız yalan beyanlar olarak adlandırdıklarıydı. Yüzbaşı Grover'in önünde en acımasız ve yanlış iddiaların onun tarafından yapıldığını söylemekte tereddüt etmiyordu. (Muhterem beyefendi koltuğuna dönerken "hey" diye bağırışlar ve çok fazla heyecan vardı.)

Yüzbaşı Grover hayatı boyunca hiçbir zaman muhterem beyefendiden gelen son cümleyi duyduğu zamanki kadar utanmamıştı.

Muhterem Bay Stoddart elinde bir kitap tutarak "Bunu kastediyorum" dedi.

Yüzbaşı Grover toplantı zamanının yeniden işgal etmek istemediğini ancak söylenenlerden sonra konuyu neden ilk olarak ele aldığını açıklamak istediğini söyledi. Albay Stoddart onun çok değerli bir arkadaşıydı. Onun akıbetini öğrenmek için gösterdiği çabalara onun ve ailesinin neden sitem ettiğini Grover için oldukça anlaşılmazdı. 1841 yılında Albay Stoddart'ın Buhara'da öldürüldüğüne inanılıyordu. Buna uygun olarak ailesi onun için yas tuttu. Ancak sadece Yüzbaşı Grover aldığı haberlerin yeterliliğinden memnun olmamıştı.

Muhterem Bay Stoddart- Biz onun için yas tutmadık. Pek çok yanlış söz söylendi ve bu da onlardan biridir.

Yüzbaşı Grover olayı anlattığı şekilde anladığını söyledi.

Muhterem Bay Stoddart-Bu bir yalan. Bunu yalanlıyorum. (Burada büyük bir karışıklık hakim oldu-“Başkan, Başkan” ve “utan, utan” sözleri yüksek sesle söylendi ve neredeyse tüm salon buna eşlik ediyormuş gibi görünüyordu.)

Başkan Muhterem beyefendinin yapmış olduğu gibi toplantıyı kesmekten dolayı derin üzüntüsünü dile getirdi. Yüzbaşı Grover on yapılan suçlamalardan sonra yapmak istediği herhangi bir açıklamayı teklif etme hakkı vardı. Ancak devam etmeden önce Başkan Albay Stoddart’ı neredeyse çocukluğundan beri ailesini de tanıdığının bilinmesini istedi. Bu yüzden onun akıbetiyle çok yakından ilgiliydi.

Komite toplantılarına katıldı ve Yüzbaşı Grover’dan hiçbir zaman hiçbir durumda Albay Stoddart’ın kişiliğini övmediği bir cümleyi duymadığını ve güvenliğini sağlamak için denenmemiş hiçbir yol bırakmadığını ciddi bir şekilde ifade etti. (Alkışlar)

Yüzbaşı Grover duyduğu gibi böyle bir suçlamanın ona yapılacağı günü ve hepsinden öte arkadaşının bir akrabası tarafından yapılacağını göreceğini asla düşünmediğini söyledi. Yaklaşık iki yıl önce Albay Stoddart’ın mahkumiyetinin İtalya’da konuşulduğunu duydu. Öncesinde, bunun Fransız ordusu subayları arasındaki konuşmanın sürekli konusu olduğu Afrika’da bulunmuştu. Kraliyet Topluluğu’nun bir üyesi olarak Floransa’daki Kongre’ye katıldığında Albay Stoddart’ın hiç Britanya hükümeti tarafından terk edildiğini düşünüp düşünmediği ona soruldu. Öyle olmadığını söylemişti. Ancak Afrika’da daha önce de duyduklarıyla birleşen yorumlar bir an önce eve dönüp daha fazla araştırma yapmaya onu ikna etti. Kendi sorumluluğunda ve kendi masraflarını karşılayarak arkadaşının ardından araştırma yapmak için Buhara’ya gitmeyi teklif etti. Hükümetten tüm istediği casus olmadığını gösteren bir belgeydi. Şimdi izlediği yolda hükümetin ne kadar haklı olduğu meselesine değinecekti. Salih Muhammet tarafından Albay Shiel’e anlatılan ve bunun için çok iyi para aldığı hikayeyi görmüştü ancak inanmamıştı. Aynı Salih ondan sonra Dr. Wolff’a Albay Stoddart’ın isminin Ordu Listesi’nden çıkartılmasında onun etkisi olmamasına rağmen bu ifadeyi vermekte hatalı olduğunu itiraf etti.

Dr Wolff Buhara'ya ulaştığında her biri birbirinden tamamen farklı dört ya da beş başka idam uygulaması hikayesi duydu. Biri hariç bunların hepsi yanlış olmalıydı. Buhara'ya ulaşan Dr. Wolff'a hala hayattaysa Yüzbaşı Conolly'yi talep etmek için Britanya Hükümeti tarafından yetkili olup olmadığı soruldu. Olmadığını itiraf etmeye zorlandı. Ancak o subay idam edilmiş olsaydı böyle bir sorunun ona sorulması tuhaf olurdu. Zalim bir hükümdar için bir sebep yeteri kadar fazla olmasına rağmen subayları idam ettirdiği için hükümdarın kendisi üç neden sıraladı. Bunlardan biri Albay Stoddart'ın Müslüman olduktan sonra eski dinine yeniden dönmesiydi ancak bu üç dört yıl önce gerçekleşmişti. İkinci neden saygısızca davranmasıydı ancak bu 1839 yılındaydı. Üçüncü neden ise Kraliçe'den mektup olmadan gelmiş olmasıydı. Ancak bu gülünçtü çünkü en azından dört ya da beş yıl o ülkede hayatta bırakılmıştı. Her iki subayın da akrabalarının ona hiç teşekkür etmemesi kesinlikle dikkate değerdir. Başka birkaç yorumdan sonra cesur beyefendi alkışlarla yerine geçti.

Albay Stoddart'ın amcası Yüzbaşı Randal Başkan tarafından katılımcılara takdim edildi. En büyük yeğeni tarafından 1842 yılında yazılan ailenin büyük kederine ve hükümetin kardeşinin akıbetine gösterdiği ilgiden söz eden mektubun bir bölümünü okudu. Yüzbaşı Grover'ın Lord Aberdeen ya da şu anki yönetiminden herhangi birine suç atmak için en küçük bir nedeninin olmadığına dair inancını ifade etti. Yeğenin kendisini ölçsüzce ifade ettiği için üzülmüştü ancak katılanların atandığı görev için maaş vereceğini ümit etti.

Bay Buckingham komitede Yüzbaşı Grover'ın Albay Stoddart ve ailesinden her zaman bahsettiği nazik tavrına tanıklık etti. O günkü konferansta bu soylu adamlardan birine hiçbir saldırı yapılmadığından o toplantıda Lord Palmerstone ya da Lord Aberdeen'in herhangi bir savunmasının yapılmasının oldukça gereksiz olduğunu düşünüyordu. Konunun bu bölümünde sadece Lord Aberdeen ile yapılan iki toplantıda bulunduğunu ve Lord Hazretleri tarafından ısrar edilen itirazlardan biri de hükümetin ölümlerine kesin olarak inanan bu subayların ailelerine hükümetin çoktan emekli maaşı bağlanmasını teklif etmeleri ve konu tekrar gündeme getirilirse aylıkların belki de askıya alınabileceğiydi. Komite hükümet ve aileler arasındaki herhangi bir anlaşmayı bozmak istemediklerini ancak hala yaşadıklarına inandıklarını ve her halükarda iki İngiliz subayının ölümlerine dair bir soruşturma açılmadan öldürülmediklerini düşündüklerini söyledi. Sonuç olarak muhterem beyefendinin Yüzbaşı Grover'a sarf ettiği “yanlışlık” yakıştırmasını geri alacağı umudunu söylemek istedi.

Yüzbaşı Randall ettiği hakareten dolayı özür dilemesinin gerekliliğini yeğenine elinden geldiğince vurgulamayı zorunlu bir görev addetti. Kırk yılı aşkın bir zamandır

Majestelerinin hizmetinde bir subaydı ve bir subayın ağzından çıkan yalanın onun değersizliği olduğunu düşünüyordu ancak bir din adamının ağzından çıkması çok daha kötüydü.

Muhterem Bay Stoddart yorumları toplantının uyumunu bozduğu için üzgün olduğunu söyledi. Açıkça Dr. Wolff'a yapılan övgülerde aynı fikirde olduğunu söyledi. Ailesi için yaptıklarından dolayı müteşekkirdi. Ancak o zaman elinde tuttuğu kitapta yazılan ifadeler söz konusu olduğunda nasıl ispatlandığını anlayamamıştı.

Dr Wolff bir subay kardeşi adına büyük ve önyargısız çabalarından sonra arkadaşı Yüzbaşı Grover'a yapılan saldırı karşısında üzüntüsünü ifade etmekten başka hiçbir şey yapamayacağını söyledi. Öldürülen Albay Stoddart'ın kardeşinin Yüzbaşı Grover'a hakaret etmek için ortaya atılmak yerine onun ellerini öpmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden Yüce İsa adına ortaya çıkış söyledikleri için özür dilemesini istedi.

Yüzbaşı Randall epey karmaşa içinde öne atıldı ancak duyulmadı.

Dr Wolff- Papazlık makamını hak etmiyor.

Nihayet Başkan sessizliği sağladı.

Yüzbaşı Randall uygunsuz davranışının hakkında yeğenine baskı yapmaya çalışacağını ve nazik bir konuşmanın işe yarayacağını söyledi. Kendisinin haklı olduğuna inanıyorsa özür dilemekten ziyade kanının son damlasını dökerek olmasına rağmen hatalı olduğunda özür dilemenin küçük düşürücü olmadığını düşünen kişilerdendi. Yeğenin çok uygunsuz bir tutum sergilediğini itiraf etmeliydi.

Muhterem Bay Stoddart üstüne basarak- Özür yok!

Başkan özür dilemeye istekli olmasa da toplantıya katılanların muhterem beyefendiye söyledikleri için üzüntüsünü dile getirme fırsatını vermesini istedi.

Muhterem Bay Stoddart-Kalbimin samimi inancı için özür dilemem ancak kullanmış olduğum kelimelerin toplantı üzerinde böyle etki yaratmasından üzgün olduğumu söyleyeceğim. ("Kovulmalısın" sesleri)

Başkan savunma hakkı elde ettikten sonra özür dilemeyi reddetmenin Bay Stoddart için yakışsız olduğunu ifade etmesi gerektiğini söyledi. Ona göre Bay Stoddart bir erkek, bir beyefendi ve bir papaz olarak davranışıyla kendine karşı büyük bir güvensizlik yarattı.

Bay St. John Dr Wolff'un söylediklerinin yanlış anlaşılmiş olabileceğini söyledi.
(Hayır,hayır ve otur sesleri)

Başkandan birkaç yorumda sonra Muhterem Bay Stoddart “oh oh” sesleri ve ıslık fırtınası arasında dilinin toplantı için memnun edici olmadığından pişman olduğunu belirtmeye itirazının olmadığını söyledi.

Bay Buckingham Muhterem Bay Stoddart'ın davranışı üzerinde toplantıya katılanların düşüncelerini ifade eden bir kararın geçirilmesini önerdi.

Muhterem Bay Stoddart inancını değiştiremeyeceğini tekrarladı.

Bay Pownall toplantıdakilere uzun uzun hitap etti ve Dr. Wolff tarafından yapılan açıklamaya derin bir memnuniyet duyduğunu, onların arasındaki varlığının memnuniyet yarattığını ve girişiminden kaynaklanan masrafları Yüzbaşı Grover'a geri vermeye memnuniyet ve zevkle katkı sağlayacakları önergeyi sundu.

Muhterem Dr. Worthington önergeyi destekledi ve Yüzbaşı Grover'ın büyük çabalarına ve Dr. Wolff'un büyük erdemine örnek verdi.

Yüzbaşı Grover halktan herhangi bir katkı almayı düşünmediğini ancak hükümdar ya da parlamento masraflarını öderse almayı bir onur ve Dr Wolff'a bir iltifat saydığını söyledi.

Yüzbaşı Randall Majestelerinin çoktan onun iki yeğeninin her birine 75 l lik ödeneği kendi şahsi kazancından bağışladığını görmeyi diledi.

Bay St. John Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly olayında büyük çabaları için Yüzbaşı Grover'a toplantıya katılanların teşekkürlerini ilettiler.

Alkışlar arasında önerge kabul edildi.

Daha sonra Dr. Wolff için ulusal bir takdir toplama amacıyla Stoddart Komitesinin tekrar belirlenmesi için bir önerge geçirildi.

Muhterem Dr Worthingtan daha sonra kurul başkanlığına çağırıldı. Lord de Mauley tarafından desteklenen Sir Thomsa Acland'ın önergesinde toplantının teşekkürleri önceki başkana oylandı ve toplantı dağıldı.

IX.

MUHTEREM G. STODDART

Norfolk Chronicle Editörüne

Efendim,

Geçen Çarşamba okuyanların çoğuna açık olmak için yeterli dolulukta rapor edilen Exeter Hall'deki yorumlarımı görmediğimden ve sert bir şekilde yorum yaptığımdan (kendi lehime onurlu tüm adamların sağduyusuna sahip olacağımı düşünürken olayların gerçek halleri anlaşılır anlaşılmaz) aşağıdaki ifadeleri gazetenize eklemenize memnun oldum:

En kesin fikir birliğim Dr Wolff'un sözünü benimsemede ve tehlikeli yolculuğunu başarısındaki yiğitliğe verildi. Sağ salim dönüşü için tebriklerimi sundum. Daha sonra Yüzbaşı Conolly ve Albay Stoddart'ı tanıyanlara rağmen kişiliklerine hayranlığı arttırmak için hiçbir sözün gerekli olmamasına rağmen yine de son zamanlarda ona karşı yöneltilen bazı hakaretlere dair kardeşimi tanımayanlar için birkaç kelimenin yeterli olduğunu düşündüğümü ve kamu zihninde düzeltilmesi gereken bazı yanlış anlamaların olduğunu söyledim. İlk olarak son baskıda yapılan ve bir saat önce kısmen tekrarlanan Albay Stoddart'ın aceleci ve ölçsüz duygulara sahip tümüyle özdenetimden yoksun ve diplomatik bir işe uygun olmayıp aslında basit bir asker olduğuna dair açıklamalardan bahsettim. Bahsettiğim şeye cevap olarak niteliklerinin kesinlikle sadece askerlikle ilgili olmadığını belirttim.

Kanıt olarak Donanma ve Askeri Müzedeki sekreter olarak görevlerindeki icrası hakkında evrensel olarak ifade edilen yüksek memnuniyeti gösterdim. Akabinde Sivil Mühendisler Kuruluşu'na sekreter olarak atandığında o seçkin bilim adamları topluluğu yeteneklerinin tüm onayını ve sanat ve bilimin ilerlemesindeki hevesli işbirliğini, o işten İran'a elçiyle beraber görevlendirilmesi ile ayrıldığında, güzel bir kronometre eşliğinde teşekkür konuşmasıyla tanıklık etti. Basit bir asker olarak ülkesine hizmet etmekten tatmin olmayarak Doğu siyasetinin tehlikeli ve zor alanına girmeyi arzuladı ve görevini saygınlıkla yerine getirdi. Dahası Tahran'da iken daha iyi bir medeniyet ya da etrafındaki cahil kişilerin Hristiyanlıkla aydınlanması için faydalı herhangi bir plana katkı sağlayan her fırsattan yararlanmayı arzuluyordu. Bundan başka yalnızca basit, askeri konularla donatılmadığını göstermek için, doğum günü yıldönümlerinden birinde bazı kölelerin özgürlüğünü sağlamakla ve onları evlerine döndürmekle meşgul olduğunu söylediğini anlattım. Barışa desteğin savaşın

tüm onurundan daha iyi olduğunu düşündüğünü göstermek için Herat'tan önce kampanyaya son verirken mutluluk aracı olması olayında yazılan aşağıdaki mektubun ilk bölümünü sesli okudum.

“Sevgili George,

Bana başarı dile ve ayın on dördünde Şah bu savaşa son vermeye razı olduğunu ve barış elçisi olduğumdan Tanrı'ya şükret!

Muhtemelen hepsini gazetelerde göreceksin. Daha fazla anlatamam. Savaştan barışa bu mutlu değişime naçiz bir etkileme aracı olmaktan dolayı Tanrı'ya nasıl şükran duyduğumu sana anlatamam. Tanrı'ya şükür oldukça iyiyim. Jane, Alfred ve Agnes'e haberleri ver. Sevgili George Charlotte ve çocuklarına sevgilerimle, her zaman senin sevgi dolu kardeşin olacağıma daima inan.

(imza)

“C.STODDART.

“16 Ağustos 1838.

“Herat önündeki Kamp.

“Dün ordunun hizmetinde Rubican'dan geçerken beni gördüğünden beri 18 yıl geçti.”

Ellerimde rahmetli acı çekmiş Sir Wm. M'Naghten'den, Binbaşı D'Arcy Todd'dan vs mümkün olan her çabanın gösterildiğini belirten ve kardeşim adına çabalamaya devam edilmesini belirten Buhara'ya en yakın ülkelerdeki hükümetlerimizin temsilcilerinden mektupları ellerimde tuttuğumu belirttim. Dahası Albay Stoddart'ın ailesinin bazılarının mektuplarının nakli ona göre kasıtlı bir şekilde geciktirildi. (Bu olaylar Yüzbaşı Grover'ın “Buhara Kurbanları” kitabının on dokuzuncu sayfasında bahsedilenleri açıklıyor.) Sir Wm. M'Naghten şöyle diyor, “Kardeşinizin güvenliğini tehlikeye atmadan mektuplarınızı şu anda gönderemem. Buhara'daki casusluk sistemi öyle katı ki ondan bir İngilizce mektubun alınmasının yolu kesinlikle bulunacak ve kesin olarak yeni bir kötü muamele takip edecektir.

Ayrıca toplantıdakilere Dr Wolff'un açıkça kardeşim adına Avrupa saraylarından yazılan bazı mektupların engellendiğini ve Buhara'ya ulaşmasının engellendiğini belirttiğini hatırlattım.

Cesur tavrına ve küçük düşürücü köle yorgunluğuna karşı çıkmaya isteksizliğinin İngilizler tarafından sansürlenme veya ölçsüz itaat olarak adlandırılma ihtimali olmadığını belirttim. Kazma ve kürekle cellatlar hapisanenin kapısına gelip,gözlerinin önünde mezarını kazana kadar zalim ve baskıcı görevlilerin altında ayların yorgunluğundan sonra, ona karşı uzun ve çetin baskılardan sonra ve alenen kabul etmenin sadece dıştan itaat olacağından görünüşte Müslümanlık maskesini takması etrafındakilerin tavsiyesiyle zorlandığını ifade ettim. Bu itaatten kendisi acı bir şekilde pişman olduğunu ve ayrıca hala “o aslanların mağarasında” iken ve aynı zalim adamlarla etrafı çevriliyken dinine geri döndüğünü ve son anlarında cellata şöyle bağırdığını “Zalim hükümdarınıza Müslümanlıktan tek bir atom bile taşımadan Hristiyan olarak öleceğimi gidip söyleyin” dediğini hatırlattım. Bu yargıların onun hatırasını tüm düşmanca yorumlardan koruduğunu fark ettiğimi açıkladım. Hepsisi içinde en düşmanca tutumun özel bir arkadaşı olduğunu düşünen birinin herhangi bir üzücü fikre fırsat vermesinin olduğunu düşündüm.

Kardeşimi haksız düşüncelerden aklamak için böyle şeyler söyledikten sonra merhum subayların adına uğraşlara dair hükümete yapılan imalara döndüm. İlk olarak aleyhinde çok fazla söz edilen Lord Aberdeen’in kardeşimin Buhara’daki diplomatik hizmete atanmasında hiçbir sorumluluğunun olmadığını çünkü aslında selefinin zamanında gerçekleştiğini belirttim.

Bunun benim ve diğer akrabalarımın düşüncesi olduğunu ancak daha etkili yolların denenmemesinden üzgün olduğumuz, yapılması tavsiye edilen her şeyin ve izin verilen durumların onlar adına denendiği ve o subayların kasıtlı bir şekilde terk edilmedikleri kanısındayız (bakınız Dedication’ın 242. Sayfası)- siyasi kurban değillerdi (sayfa 46 ve 47 belirtildiği gibi)- hükümet tarafından onlara dair tüm bilgilerin sunulmasına isteksizlik değildi ya da halkı karanlıkta bırakma isteği ya da akıbetlerine dair halkın düşüncesini yanlış yönlendirme arzusu değildi (bakınız sayfa 90). Ancak başka yerlerden Dışişleri Bakanlığı’na iftira ve üzücü tacizlerin olduğunu düşündüm. Bu İngiliz hükümetinin onuruna rağmen o kötü Buhara hükümdarını aklamaya sebep oldu (sayfa 233). Hükümetimizin onlar adına Rus hükümetinin çabalarını daha önceden sıralamamış gibi İngiliz vatandaşlarının korunması için Rusya’ya acınacak ve gereksiz bir çağrıyla İngiliz ulusuna iftira atıldığını düşündüm (bakınız sayfa 216 &c.).

Son olarak zikrettiğimiz “Buhara Kurbanları” adlı kitap ve bazı diğer yollarda subayların akrabalarına ve özellikle bizim ailemize karşı ilgisizlik ve ihmalkarlık suçlaması

varken- kız kardeşlerimizin öyle üzücü köşe yazılarıyla baş etmeye gücü olmadığından- (sayfa 3, 4,8 &c).- hükümete karşı haksız ve üzücü şikayetler (sayfa 46, 47, 242, 277)- merhum subayların ailelerine karşı acımasız ve yanlış iftiralar atarak (sayfa 22)- yas tutma ile ilgili (sayfa 18) toplantıya katılanların ve dünyanın önünde Yüzbaşı Grover'ı kardeşim hakkında küçük düşürücü düşünceler oluşturmakla kasten suçladım.

Toplantı öncesinde Dr. Wolff ve Yüzbaşı Grover ile anlatmayı kaba bir dille reddettikleri yorumlarının açıklamasını sormak için görüşmeler yaptığımı ve bir subayın yas tutma konusundan Yüzbaşı Grover'a bahsettiğini ve ona ya kendisinin ya da başkan aracılığı ile ifadelerini vasıflandırmasını istediğimi söylediğimi- ki bu durumda belki de merak etme ihtiyacı duymayacaktım- ancak bu öneriyi kesin bir şekilde reddettiğini belirttim. Bu yüzden kardeşimin ve ailemizin onurunu korumak için yalnızca bir yolumun olduğunu düşündüm- yani ifadelerini bir sürü yanlış anlama ve yalan beyan olarak alenen reddederek- kitabı pek çok konuyla ilintili olmasına rağmen kesin olarak kabul edilmeye değer bir temelde değildir. İçindeki tüm kötücül suçlamalarına rağmen küstahça Majestelerine adanmıştır.

Sizi ne komite yandaşlarının çirkin davranışlarını yeniden anlatarak ne de daha fazla adil olmasını beklediğim Başkan Sir E. Condrington'ın affedilmez ve çirkin davranışlarını yeniden anlatarak alıkoymayacağım. Ancak onun veya beni eleştirenlerin Yüzbaşı Grover'ın kitabını gerçekten okuduğunu sanmıyorum. O adamlar Hristiyan hayır kuruluşu ve insanlık tarafından harekete geçirildiğini açıkladıkları alçak ima ve ölçsüz provakasyonlarını ya da kindar düşmanlıklarını bana karşı yağdırdıklarını tekrar etmeyeceğim. Onur ve ilke sahibi tüm adamları aramızda hüküm vermeleri için çağrıda bulunuyorum. Yüzbaşı Grover'ın kitabı dünyanın önündedir ve şikayet ettiğim paragraflara kesin belgeleriyle yorumlarım bunlardır. Sir E. Codrington ve onun yardımcıları sadece hayatta olan kardeşin çok sevdikleri akrabalarına öyle düşmanca iftiraları göz ardı edeceğini iddia ederlerse, bir kardeşin kendisi gibi savunmasız aile bireylerine karşı düşünceleri görmezden gelirse ve beyefendiler, subaylar ve Hristiyanlar olarak öyle düşüncelerle kendilerini tamamen ve umutsuzca küçük düşürdükleri için sözlerini iade ediyorum.

Bana ve merhumlara karşı adalet duygunuza sığınarak her açıdan sorumlu olacağım bu mektubun Norfolk ve Norwich Chronicle'a eklenmesini rica ediyorum.

Sizin sadık hizmetkarınız olarak kalacağım.

GEORGE H. STODDART

4.3 Genel hatları ile Buhara Kurbanları

Buhara Kurbanları (The Bokhara Victims) adlı eser 367 sayfadan oluşmaktadır. Kitap aynı yazarın “An Appeal to the English Nation” adlı eserinin ikinci basımıdır. 1845 yılında Londra’da basılmıştır. Yazarın Buhara’da idam edilen Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin akıbetlerine dair yaptığı araştırmalar, resmi yazışmaları, eleştirileri, Dr Wolff’un Buhara’ya gidişi ve kurulan komisyonun kararları yer almaktadır. Kitap Kraliçe’ye hitaben yazılan bir mektupla başlıyor.

Birinci bölümde Albay Stoddart ile nasıl tanıştığı, Stoddart’ın Buhara’ya nasıl ve neden gittiği ve Buhara’ya gidişinde Emir ile nasıl karşılaştığı, görüştüğü anlatılmıştır. Buhara’da Albay’ın başına gelenler, mahkum edilmesi, serbest bırakılması ve yaşadığı zorluklara yer verilmiştir. Ayrıca Stoddart’ın arkadaşlarına gönderdiği mektuba bu bölümde yer ayrılmıştır. Bölümü bu olaylara dair kendi yorumları ve eleştirileri ile bitirmiştir. Rusya’ya elçi gönderen Buhara Emiri’nin Stoddart’a Rusya’ya gitme teklifiyle başlayan ikinci bölüm Albay’ın zehirlenme teşebbüsü, Emir’in Kraliçe’ye gönderdiği mektupla devam etmektedir. Bu bölümde Buhara’nın Hokand ve Hive hanlıkları ile mücadelesine yer verilmiştir. Yüzbaşı Conolly’nin Buhara’ya gelişi ve Emir ile görüşmesi de bu bölümde anlatılmıştır. Yazarın bu subayların idamlarına dair araştırmalar ve belgeler üçüncü bölümde yer almıştır. Dr. Wolff ile ilk karşılaşması ve Dışişleri Bakanlığı ile görüşmeleri de ayrıca detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Dördüncü bölümde Dr. Wolff’un ayrılışından bahsetmektedir. Bu bölümde ayrıca yazarın yaptığı resmi yazışmalar da yer almaktadır. Beşinci bölümde yazar Buhara’ya gitmek için Dışişleri Bakanlığı’na sunduğu tekliflerden ve resmi yazışmalara geniş yer vermektedir. Altıncı bölüm Avrupa hükümdarlarına yazılan mektup ve yorumlardan oluşmaktadır. Yedinci bölüm Dr. Wolff için verilen teminat ve bunun üzerine gerçekleşen yazışmalardan ibarettir. Sekizinci bölüm yine yazarın eleştirileri ve çeşitli telgraflardan oluşmaktadır. Benzer durumlarda Fransız ve İngiliz hükümetlerinin tavırlarını karşılaştırdığı ve kaybolan bir Fransız gemisinden bahsettiği dokuzuncu bölümü yine kendi yorumları ve eleştirileriyle son vermiştir. Onuncu bölümde Rusya yolculuğundan ve yine subayların akıbetini öğrenmek için attığı adımlara yer verilmiştir. Onbirinci bölümde Buhara Hanı’nın savunmasını yapmıştır. Onikinci bölümde kaybolan başka bir subay olan Wyburd’dan bahsetmiştir. Onüçüncü bölümde Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly’nin neden idam edildikleri hakkındadır. Ekler bölümünde ise Salih Muhammet’in mektubuna, Morning Herald gazetesi editörüne yazmış olduğu mektuplara, halk toplantısı tutanaklarına ve G.

Stoddart'ın yine aynı gazetenin editörüne yazdığı kendisi hakkındaki eleştirilerine yer vermiştir.

4.4 XIX. Yüzyılda İngiltere, Rusya ve Türkistan Hanlıklarının Durumu

İngiltere'nin kendi topraklarından oldukça uzakta olan Orta Asya ile neden ilgilendiğini anlamak için XV. ve XVI. yüzyıllardaki coğrafi keşiflerle gelişen ve değişen dünyadaki güç savaşı politikalarına göz atmak gereklidir.

İspanya ve Portekiz'in öncü oldukları sömürgecilik faaliyetlerine kayıtsız kalamayan ve ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda kendini güçlendirmek isteyen İngiltere VII. Henry döneminden itibaren deniz aşırı bölgelere uzanmayı amaçlamıştır. Seleflerinin devam ettirdiği bu gaye Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kurulmasıyla daha da güçlenmiştir. 1707 yılında İskoçya ile birleşen İngiltere, XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki Hollanda ve Fransa savaşlarından sonra Hindistan'da üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Bu üstünlük sağlandıktan sonra İngiltere'nin bu bölgedeki temel siyaseti buradaki kara ve deniz yollarını tehlikeden uzak tutmak olmuştur. Bu amaçla 1800 yılında Malta'yı işgal etmiştir. Bu arada güçlenen Rusya'nın Hindistan'a coğrafi yakınlığı, Süveyş Kanalı'nın açılması ve Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Rusya'nın Akdeniz'e inme arzusu İngiltere'yi tedirgin etmiştir.

Rusya ve İngiltere'yi Orta Asya'da karşı karşıya getiren nedenler Rusya açısından bir nebze daha farklıdır. Avrupa'da güçlü devletlerin bulunması Rusya'nın Asya'ya doğru genişlemesine neden olmuştur. Büyük bir imparatorluk kurmak ve sıcak denizlere inmek hayali Rusya'nın değişmeyen amaçları olmuştur. Çar I. Petro (1689-1725) Orta Asya'ya hakim olarak zenginlikler ülkesi Hindistan'a inmek istemiştir. Onun bu isteği halefleri tarafından da benimsenince Ruslar adım adım güneye doğru yayılmaya başlamışlar, önce Kırım'ı sonra Kafkasları ele geçirerek bu sahada büyük bir mesafe kaydetmişlerdir. Fakat Ruslar I. Nikola (1825-1855) zamanında Avrupa ve Orta Şark meselelerine de karışmaya kalkışınca, kendileri 1854-1856 Kırım Harbi ile durdurulmuşlardır.⁴² Fakat bu malubiyet Rusları hedeflerinden saptırmamış, aksine askeri ve ekonomik alanlarda yenilikler yaparak Türkistan'a doğru yayılmaya başlamışlardır. Orta Asya'da kendisinden zayıf durumda bulunan hanlıklara “medeniyet” götürecekleri iddiasıyla işgallerine başlamıştır.

⁴² Mehmet Saray, a.g.e., s.3.

İngiltere ve Rusya'nın siyasi çıkarlarının tam ortasında kalan Türkistan siyasi yönden büyük karışıklıklara sahne olmuştur. Selçuklular önderliğinde Türklerin Ön Asya'ya yayılmalarından sonra zuhur eden Moğol istilası ve onu takiben gelen Timur İmparatorluğu zamanında ülke ve ahali büyük sıkıntılar çekmiş, bilahare Timurlular zamanında gelişen kültür ve sanat hayatı halkın iktisadi durumunu bir dereceye kadar düzelmesine fırsat vermiştir. Timurlular'ı ortadan kaldırarak Türkistan'a hakim olan Özbekler, çok geçmeden parçalanarak üç hanlık haline gelmişlerdir. Bu üç hanlık, Batı Türkistan'da uzun süre müstakil olarak varlığını devam ettirmeye muvaffak olmuştur. Bu hanlıklardan Buhara 1500, Hive 1511 ve Hokand ise 1700'de kurulmuştur. Hanlıkların içinde en eskisi olan Buhara'nın 3, Hive'nin 2 ve Hokand'ın 1 milyon civarında nüfusu vardı.⁴³

Türkistan'daki bu hanlıkların ekonomik ve kültürel hayatlarının zayıf olmasının nedenleri XVI. Yüzyıldan itibaren Avrupalı'ların Hindistan ve Çin'e gidebilmek için deniz yolunu kullanmaları ve İran'ın Türkistan'ı Orta Doğu'ya bağlayan yolları kapatmasıydı. Bu durum hanlıkların ekonomik ve kültürel alanlarda zayıflamasına neden olmuştur. Birbirlerine karşı üstünlük mücadeleleri ise daha güçlü olan Rusya'nın işgalini kolaylaştırmıştır.

Rusya'nın Türkistan cihetinde yayılması Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'daki çıkarlarını tehdit etmiştir. Dolayısıyla bu duruma el atmak isteyen Britanya Rusya ile arasında tampon bölge oluşturmak istemiştir. Bu amaçla bu bölgedeki hanlıklar ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Rusların taaruzunu durduran Hive hakanı tekrar gelecekleri endişesiyle hem Osmanlı İmparatorluğu'na hem de İngiltere'ye mektup göndermiştir. Bu istilaya engel olmalarını isteyen Hive hanına sadece İngilizler cevap vermişlerdir. Burada haklı olarak zihinlerde şöyle bir soru belirebilir. Acaba, İngilizler müslüman bir ülke olan Hive'ye bu alakayı niçin duymuşlardır? İngilizler Rusların Hive ve diğer Türkistan hanlıklarını almaları halinde Hindistan'daki hakimiyetlerinin tehlikeye gireceği kanaatindeydiler.⁴⁴ Hive'ye Rus işgalini engellemek için İngiliz subaylar Abbot ve Shakespear Hive hanı Allah Kulu Han ile görüşerek Rus esirleri serbest bırakması için ikna edince Ruslar Hive'yi işgal için bir neden bulamamışlardır. Bu durumda kendisi için de kazanç sağlayan İngiltere, onların dostluğunu kazanmak üzere Albay Stoddart'ı Buhara'ya, Yüzbaşı Conolly'yi ise Hive ve Hokand'a

⁴³ Mehmet Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasi Münasebetler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 1.

⁴⁴ Saray, Mehmet nezdinde, A brief Review of the facts connected with the formation of friendship between the Governments of England and Khiva. Encosuré in Bloomfield to Polmerston, No.101, October 31, 1840. Secret Home Correspondence, Political and Secret Memoranda 3/8, India Office, Londra. 44

göndermiştir. Hakiki bir Türk dostu olan Conolly, Türkistan hanlıklarının meselelerini açık kalplilikler ortaya koymaya çalışmıştır. Hive'ye varışında Han'a ziyaret maksadını anlattıktan sonra şunları söylemiştir: “Türkistan'daki Özbek devletlerinin kendilerini yabancı işgalinden korumak için bir tek çıkış yolu vardır. O da birbirleriyle iyi geçinmek ve birbirlerini desteklemektir. Bunu yapmak için aranızdaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırıp bir daha bozulmamak üzere sağlam işbirliği yapmalısınız. Bu işi kendi kendinize yapmak mecburiyetindedesiniz. Şayet birbirinizi zayıflatmaya, aranızdaki köprüleri yıkmaya devam ederseniz, kuzeydeki hakiki düşmanınız sizleri mahvedecek yolları daha kolay bulacaktır ki, bu sonunda hepimizi üzecektir.”⁴⁵ Hive'den sonra ikinci görev yeri olan Hokand'a giderken yolda bir ulak tarafından getirilen bir mektup almıştır ve Buhara'ya Albay Stoddart'ı kurtarma umuduyla yola çıkmıştır. Gidişinin hemen ilk gününde Yüzbaşı Conolly gelir gelmez Albay Stoddart'a, saygılarını sunmak için ziyaret etme niyetini ve isteğini belirttiği bir mektup göndermiştir ancak Naib böyle bir adımın Özbek adetlerine tamamen aykırı olduğunu söyleyerek buna karşı çıkmıştır. Kendi hemşerisini görmek için çok sabırsız olan Albay Stoddart Rus komisyonuna bir görüşmeye izin verilebilir diye Emir'in iznini almak için rica etmiştir.

Hanlıklar arasında Buhara Hakanı Nasrullah Han şüphesiz anlaşması en zor olan kişiydi. Kraliçe'den beklediği mektup gelmeyince idam ettiği iki İngiliz subayı, İngilizlerin Ruslara karşı baskısını hafifletmesine ve neticede Türkistan hanlıklarının Rusya tarafından işgalini kolaylaştırmasına sebep olmuştur.

Elbette bu mücadelenin ve işgalin en büyük zararını yerli halk yaşamıştır. Kültürel açıdan geride kalmış olmaları, hanlıkların kendi aralarındaki siyasi çekişmeleri, haberleşme ve ulaşımın kısıtlı olması Rusya'nın Orta Asya'da yayılmasını kolaylaştırmış, halkın büyük sıkıntılar ve acılar çekmesine neden olmuştur. Rusya idaresini güçlendirmek adına XIX.yüzyılda bu bölgede yeni şehirler kurmuştur. Türkleri ağır vergilerle fakirleştirmişlerdir. Şiddete maruz kalarak manevi olarak sömürülen Türkler, verimli toprakları ellerinden alınıp Rus göçmenlerine verildiğinde maddi olarak da çökmüşlerdir. “Ruslaştırma” politikasını hayatın her alanında yayıp kültürel ve siyasi parçalanmayı sağlayarak işgali kalıcı hale getirmeye çalışmışlardır. Müslüman olan yerli halkı Hristiyanlaştırarak, ortak Türk lisanı

⁴⁵ Saray, Mehmet nezdinde, Extract from a letter from Capt. Conolly, on a mission to Khiva, to the address of the envoy and Minister, dated 26 December, 1840, Enclosure in Macnoghtan to the Secret committee, February 26, 1841. Secret letters and enclosures from Persia, Political and Secret Memoranda 9/72, India Office, Londra.

yerine Rus karakterli alfabe içeren farklı diller icat ederek ve “Türkistan Genel Valiliği” kurarak Türkistan’ı kendi kontrollerinde tutmayı istemişlerdir. Uzun istilaları nihayetinde Türklerin maddi ve manevi olarak çok büyük acılar yaşamasına sebep olmuştur.

5 SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1 Sonuçlar

Coğrafi keşiflerin başlamasıyla dünyanın farklı yerlerini ve zenginliklerini tanımaya çalışan ülkeler birbirleriyle kıyasıya rekabet etmişlerdir. Sömürge faaliyetlerinin yaygınlaşması, özellikle Avrupa ülkelerinin Asya, Afrika ve Amerika kıtalarındaki zenginlikleri kendi vatanlarına taşıma gayreti buralarda bulunan halkların fakirleşmesine ve siyasi düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Uzak yerlere askeri hareketlerden önce keşif amaçlı seyyahlar, elçiler ve ajanlar gönderilmiştir. Haberleşmenin ve ulaşımın zor olması sebebiyle bu kişiler yaşadıklarını, gördüklerini veya keşfettiklerini kağıda dökerek hem otoritelere hem de kendi ülkelerinin vatandaşlarına bilgi vermişlerdir. Kültür farklılıkları ya da yazılanların bireysel fikirleri kapsamaması zaman zaman yanlış anlamalara sebep olsa da dönemin siyasi hareketlerine, kamu düzenine, geleneklere, özgürlüklere ya da kısıtlanmalara dair yaşananlara anlam kazandırmak açısından bizlere önemli bilgiler sunmuşlardır.

Yüzbaşı Grover’in Buhara Kurbanları adlı eserinde, bize hem İngiltere’nin hem Orta Asya’nın hem de Rusya’nın siyasi durumu, otoriteleri, haberleşme sistemi gibi durumlar hakkında bilgiler vermektedir. Eser yazarın kendi kaleminden çıktığı için kişisel görüşlerini ifade etmekten çekinmemiştir. Kendi hükümetine karşı dile getirdiği eleştirileri yazmaktan kaçınmamıştır. Albay Stoddart’ın Buhara’ya gidişi ve orada başına gelenleri, Conolly’nin arkadaşıyla aynı kaderi paylaşmasını ve bu iki subayın akıbetlerini araştırmak için Dr. Wolff’un Buhara seyahatinden izlenimleri çoğu kez resmi yazışmalarla okuyucuya sunmuştur. Bizlere kendi görüşlerini sunarken tarafsız olmaya çalışsa da milliyetçi bir bakış açısından uzak kalamamıştır. Emir Nasrullah’ın kişiliği ile ilgili olumsuz yorumların yanı sıra, empati kurarak olaylara onun açısından da bakmaya çalışmıştır. Hatta kendi hükümetini suçlayarak Emir’e hak verdiği bir bölüm de kaleme almıştır. Türkistan hanlıklarının siyasi durumu, aralarındaki iletişimsizlik ve birbirlerinden çekinmelerini de bizlere sezdirmiştir. Rusya’nın Türkistan hanlıkları üzerindeki etkilerini de bu iki subayın kurtarıma çabaları

esnasında devreye girmesiyle anlaşılabilir. Rusya'dan ziyade birbirlerini en büyük düşman bellemiş hanlıkların aslında Rus işgaline nasıl kapı açtığı da bu eserde görülmektedir.

5.2 Öneriler

Ulaşımın ve haberleşmenin zor olduğu bir dönemde, insanların kendi ülkelerindeki olaylar veya başka coğrafyalar hakkında bilgi edinmesi ancak yazılı iletişim kaynaklarıyla sağlanmaktaydı. Geçmişten günümüze taşınan pek çok yazılı kaynak bizlere büyük küçük pek çok olayla ilgili önemli ipucu sunmaktadır. Buhara'da idam edilen iki İngiliz subayı hakkında yazılan bu eserden de dönemin Türkistan hanlıkları, Britanya İmparatorluğun ve Rusya hakkında bilgiler edinmekteyiz. Ancak verilen bu bilgilerin pek çoğu yazarın önyargılarından, kişisel görüşlerinden veya olaylara tarafsız bakamamasından kaynaklanan sıkıntıları olabileceği gibi bu eserde olduğu gibi resmi belgeler de ihtiva edebilir.

Bazı unvanları, yer isimlerini ve kişi isimlerini yazarın verdiği isimler doğrultusundan yazmaya çalıştık. Danışmanımın bu konudaki yardımları sayesinde üstesinden geldik. Coğrafyayı veya kişileri veya o dönemde kullanılan unvanları çok iyi bilmeden karşılıklarını bulmaya çalışmak araştırmacıyı oldukça zorlayan bir durumdur. Özellikle dikkat edilmesi ve çok iyi araştırılması gereklidir.

KAYNAKÇA

- ÇAPRAZ, HAYRİ, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması, Sayı 24, ss.51-78, 2011.
- SARAY, MEHMET, The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan, Ankara, Turkish Historical Society Printing House, 2003.
- SARAY, MEHMET, The Turkmen in the Age of Imperialism, Ankara, Turkish Historical Society Printing House, 1989.
- SARAY, MEHMET, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- ŞİMŞİR, SEBAHATTİN, Dünden Bugüne Türkistan Hanlıkları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- WOLFF, JOSEPH, The Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff, Londra, 1860.

on this subject, when we see so much valuable space in a periodical like the *Revue de Paris*, devoted to the fate of Stoddart and Conolly.

From the "Revue de Paris" for October, 1844.
Vol. II. page 265.

"*Les Agens Anglais à Bokhara, et le Docteur Wolff.*"

"L'ambition des czars, on n'en saurait douter, rêve de réunir un jour sous le même joug la plus grande partie de l'Europe et de l'Asie. Depuis bien des années, elle prépare sourdement les voies de cette œuvre immense. La guerre acharnée qu'elle soutient sans relâche pour la soumission du Caucase n'a probablement pas d'autre cause que le désir de s'ouvrir un libre passage dans la Perse, qui touche par un des côtés les plus vulnérables à l'Inde Anglaise. Ce serait la route la plus commode, la plus courte, et, en attendant la possession des riches provinces arrosées par l'Indus et le Gange, la Perse serait une proie capable de satisfaire pour quelque temps la Russie. Forcée par la résistance des Circassiens d'ajourner ces projets de conquête, elle pense à s'ouvrir une autre route à travers les déserts du Turkestan, qui baigne le rivage oriental de la mer Caspienne; cette route lui donnerait par le nord la clé de la péninsule Indienne. Les diverses expéditions dirigées contre le khanat de Khiva n'ont pas eu d'autre motif. La soumission de cette contrée n'aurait pas seulement l'avantage d'introduire les Russes au cœur même de ce que l'on appelle l'Asie centrale. Au milieu des populations belliqueuses qui l'habitent et que l'on évalue à plus de cinq millions d'âmes, ils trouveraient sans peine les élémens d'une nouvelle inva-

sion de barbares, pareille à celle des Mongols, à la suite de laquelle ils descendraient jusqu'aux rivages de la mer des Indes. Mais aucune des tentatives qu'elle a faites de ce côté n'a réussi à la Russie. La dernière, conduite par le général Perowsky en 1840, a révélé dans les déserts qui séparent Khiva de la mer Caspienne des difficultés insurmontables. Cependant la Russie ne se décourage pas. Sans renoncer à faire usage de la force ouverte, elle prépare par l'intrigue des voies à la conquête, et ce moyen est peut-être le plus sûr. Le gouvernement Anglais le sait bien, et ne méprise nullement les secrètes menées de cette puissance vraiment redoutable. Ce n'est pas tant pour soumettre des populations barbares qu'avait été entreprise la campagne de Caboul et de l'Afghanistan que pour les arracher à l'influence prochaine de la Russie. La compagnie des Indes sent parfaitement que de ce côté-là seulement se trouvent pour elle les plus graves dangers. Elle ne se fait aucune illusion à cet égard. Sa puissance ne sera sérieusement en péril que le jour où un peuple d'Europe prendra parti pour les Hindous contre elle. Ce rôle n'est possible qu'à la Russie. Aussi la seule présence d'un officier Cosaque, d'un aventurier Russe dans l'Afghanistan ou le Caboul, à Bokhara ou à Khiva, suffit pour mettre en émoi les trois présidences.

“ Au commencement de 1838, une nombreuse caravane parut sur la frontière du territoire de Bokhara. Elle avait traversée sans encombre les steppes désertes qui bordent la rive occidentale de l'Oxus. Le bruit se répandit bientôt parmi les hordes pillardes du Turkestan qu'elle se composait de trois cents marchands Russes. Aussitôt Usbecks, Kirghizes, Khiviens, Turcs, se pré-

parent de toutes parts à fondre sur cette riche proie. La caravane fut surprise dans une gorge étroite, et tous les voyageurs furent faits prisonniers avant qu'ils eussent eu le temps de se mettre en état de défense ; mais on ne tarda pas à découvrir dans ces paisibles marchands, qui avaient été vendus comme esclaves et dispersés dans l'intérieur du pays de Bokhara, des officiers Russes et Cosaques, se rendant ainsi déguisés auprès des khans et des émirs du Turkestan, chargés sans doute d'une mission de leur souverain. La nouvelle de cet étrange événement arriva à Londres, et l'habile ministre qui dirigeait alors les affaires étrangères vit du premier coup tout le parti qu'on en pouvait tirer. Cela se passait dans le même temps que se préparaient les expéditions contre le Caboul et l'Afghanistan. Il comprit que la Russie avait prévu ce qui était arrivé, ce qui devait presque inmanquablement arriver, et qu'elle était prête à en profiter. En effet, sous le prétexte de faire respecter ses sujets, le czar n'aurait pas manqué de faire avancer des troupes sur l'Oxus, et à la faveur de ce prétexte honorable il aurait pu conquérir des provinces importantes. Comme on le voit, la partie était bien engagée ; mais la Russie avait pour adversaire un plus fin joueur qu'elle.

« Aussitôt qu'il eut connaissance des détails de toute cette affaire, lord Palmerston donna ordre au ministre Anglais à Téhéran de choisir parmi les nombreux officiers attachés à sa suite un homme intrépide, et de l'envoyer immédiatement à Bokhara. Le choix tomba sur le colonel Stoddart, qui se rendit à la cour de l'émir et le décida à faire mettre sans retard en liberté les prétendus marchands Russes vendus comme esclaves. Toutefois le gouvernement Anglais n'avait sans doute pas seulement

pour but de déjouer les projets des Russes et de leur enlever tout prétexte d'agression. Le colonel Stoddart, qui avait été rejoint par un autre officier, le capitaine Conolly, ne regarda pas sa mission comme terminée après la délivrance des prisonniers Russes. Il demeura avec son compagnon auprès de l'émir Nasr-Ullah ; dans quel dessein, on l'ignore. Quoiqu'il en soit, lord Palmerston avait réussi, par cette adroite manœuvre, à établir à Bokhara, à la cour même du plus puissant des petits souverains de l'Asie centrale, deux agens Anglais, chose impossible à obtenir jusque là, prêts à servir les intérêts de leur pays et à surveiller les intrigues de la Russie.

“ Qu'il nous soit permis de faire ici une réflexion. *Comment ne pas envier à l'Angleterre ces agens intrépides qu'elle trouve toujours prêts à se dévouer à son service ? Le mérite est d'autant plus grand, que le sort qui les attend dans ces périlleuses entreprises ne saurait être douteux. Pour un Alexandre Burnes, dont le nom se répand dans tout le monde civilisé, combien de victimes de ce patriotisme tombent obscurément, disparaissent sans laisser plus de traces que la paille que le vent emporte dans l'abîme ! Ces dévouements sont sublimes ; ils méritent d'être signalés à la juste admiration des peuples.*

“ La situation du colonel Stoddart et du capitaine Conolly à la cour de l'émir de Bokhara varia selon les circonstances. Tantôt ils jouissaient de la plus grande faveur. Nasr-Ullah les consultait en toutes choses ; tantôt dans la plus profonde disgrâce, jetés dans un cachôt malsain, mourant presque de faim, ils étaient exposés aux outrages les plus odieux, et chaque jour menacés de perdre la vie. Ces vicissitudes dépendaient des succès ou des

revers des troupes Anglaises sur les rives de l'Indus et dans l'Afghanistan. L'émir flattait ou maltraitait les agens de l'Angleterre en proportion de ses craintes et de sa confiance.

“ Ce seul fait suffirait pour justifier la politique qu'avait suivie l'Angleterre en étendant sa domination dans l'Asie centrale. Les victoires des armes Anglaises répandaient la terreur jusque dans le cœur des princes les plus braves. Ils redoutaient le sort de leurs voisins, et peu s'en fallait qu'ils ne prévinsent la conquête par des offres prématurées de soumission. Nasr-Ullah, prince cruel, redouté également de ses sujets et de ses voisins, qui n'était monté sur le trône que par l'empoisonnement de son frère, était, comme tous les petits souverains de l'Orient, un adroit calculateur. Le bruit des malheurs de la famille de Dost-Mohammed lui faisait craindre pour sa sûreté, et il songeait déjà à se ménager la faveur des futurs conquérans de ses provinces par les caresses et les bons traitemens qu'il prodiguait aux deux agens Britanniques. Mais quand vinrent les désastres de l'armée Anglaise dans le Caboul, ces courageux représentans de la Grande-Bretagne furent de nouveau en butte aux rigueurs de l'émir, qui fut sur le point de les envoyer à la mort. Nasr-Ullah était encore incertain du parti qu'il prendrait à leur égard, quand il apprit, à son grand étonnement, la seconde prise de Caboul et de Ghuzni. Le colonel Stoddart et son compagnon furent rendus à la liberté, et rien ne fut épargné pour effacer en eux tout ressentiment des outrages dont ils avaient été accablés. *A ce moment il leur aurait été permis de quitter Bokhara.* Les triomphes de leurs compatriotes eussent protégé leur retraite; cependant, par un excès de zèle et de fidélité, ils ne se crurent

pas libres d'abandonner *sans ordre le poste où les avait placés le service de leur pays*. Malheureusement, on les avait à-peu-près *oubliés*; ou les croyait morts depuis longtemps. L'armée Anglaise abandonna précipitamment le Caboul et l'Afghanistan, après avoir tiré une misérable vengeance des désastres passés, et les deux infortunés agens furent livrés sans défense, et sans même la protection lointaine du nom Anglais, aux caprices vindicatifs d'un despote barbare. *L'intervention de lord Ellenborough*, qu'ils informèrent de leur situation, *acheva de les perdre*. Se souvenant trop tard de ces sentinelles avancées, le gouverneur-général de l'Inde écrivit une lettre en leur faveur à Nasr-Ullah, les réclamant comme *d'innocens voyageurs*, et promettant que désormais ils s'abstiendraient d'entrer dans ses états. *Rien ne pouvait être plus maladroit*. L'émir savait très bien à quoi s'en tenir sur le véritable caractère de ses deux prisonniers; mais armé de cette lettre de lord Ellenborough, il se crut autorisé à les traiter comme *des espions qui lui en avaient imposé*.

“ C'est alors que l'agent Russe auprès de l'émir de Bokhara, le général Petrowsky, sollicita la mise en liberté de M. Stoddart et de M. Conolly, et demanda qu'il leur fût permis de se retirer où bon leur semblerait. Par cette intervention inattendue, la Russie prenait sa revanche du mauvais tour que lui avait joué lord Palmerston. Le général Petrowsky se débarrassait de deux surveillans incommodes, et, en se posant en protecteur des agens Anglais, il donnait à Nasr-Ullah une idée avantageuse de la puissance de son maître. C'est ce que comprit très bien M. Stoddart. Aussi, lorsqu'on lui offrit la liberté à la condition de le remettre entre les mains de l'agent Russe, *il refusa nettement*, et Nasr-Ullah s'enquérant des motifs de sa déter-

mination, le patriote Anglais répondit adroitement : *‘ Je ne doute pas que je ne sois bien traité par les Russes ; mais, lorsque mon gouvernement me réclamera que lui répondra votre altesse ? ’* Frappé de ce raisonnement, Nasr-Ullah rejeta ses prisonniers dans leur cachot et défendit au général Petrowsky de s’occuper d’eux davantage.

“ Cependant M. Stoddart et M. Conolly avaient en Angleterre des compagnons d’armes qui ne les avaient pas oubliés. Un ami particulier du colonel Stoddart, le capitaine John Grover, alarmé sur le sort probable qui l’attendait, résolut de le délivrer. Pour réussir dans cette généreuse et difficile entreprise, il ne demandait à lord Aberdeen et à ses supérieurs que la permission de se rendre à Bokhara revêtu de son uniforme d’officier Anglais. Lord Aberdeen refusa de lui accorder cette autorisation ; *il ne voulut pas même recevoir le capitaine Grover*, et lui fit donner pour toute réponse que sans doute M. Stoddart et M. Conolly n’existaient plus depuis long-temps, et qu’il avait tort de s’inquiéter d’eux. Dès-lors M. Grover renonça à son projet, car c’eût été un acte de folie de s’aventurer sans caractère officiel au milieu de ces populations barbares.

“ Sur ces entrefaites *Joseph Wolff*, missionnaire Anglais et ministre de l’église établie, annonça publiquement qu’il était prêt à partir pour Bokhara, si on lui fournissait les moyens d’entreprendre ce long et coûteux voyage. Voici pour quel motif le docteur Wolff se décidait à abandonner son pays, sa femme, son unique enfant, et se dévouait à *une mort presque certaine*. Le capitaine Conolly l’avait rencontré plusieurs années auparavant au milieu de l’Asie centrale dans le plus affreux dénuement et s’échappant de l’esclavage où l’avait réduit les hordes féroces

auxquelles il était allé porter les lumières de l'Évangile. Il l'avait secouru comme un frère et se l'était attaché par les liens de la plus vive reconnaissance. C'était cette dette que le docteur Wolff voulait acquitter en tentant d'arracher à son malheureux sort son ami et son bienfaiteur. Le capitaine Grover s'empressa de lui remettre 500 livres sterling (12,500 francs), somme à laquelle le docteur Wolff évaluait la dépense du voyage. Cette noble conduite du missionnaire excita l'admiration générale. Aussitôt un comité se forma, composé d'officiers de l'armée Anglaise et de simples particuliers, qui s'engagèrent à fournir au docteur Wolff tout ce qui lui serait nécessaire. Le capitaine Grover fut forcé de reprendre ses 500 livres sterling : on lui permit seulement de coopérer à l'entreprise commune. Cela se passait à la fin du mois de Juin de l'année dernière.

“ Le docteur Wolff se mit immédiatement en route. Il traversa la Méditerranée, la mer Noire avec la plus grande rapidité, débarqua à Trébizonde au commencement de l'hiver, et malgré la rigueur de la saison, se dirigea en toute hâte vers le terme de son voyage. Sur la route les bruits les plus contradictoires lui arrivaient de toutes parts. A Meshed, il découvrit un agent du colonel Stoddart, qui avait en châles et autres objets précieux, pour plus de 50,000 francs en dépôt, et qui, par un motif facile à comprendre, affirmait de la manière la plus positive que le colonel et son compagnon étaient morts depuis long-temps. L'ambassadeur Russe à Téhéran, M. le Comte de Médem, répandit le même bruit, tandis que le ministre Anglais près la cour de Perse, M. le colonel Shiel, assurait qu'ils étaient encore en vie. Les renseignements ne firent que précipiter le marche du

docteur Wolff. Cependant à mesure qu'il approchait de Bokhara, ses espérances et sa confiance diminuaient. Protégé par une escorte de Turcomans, il traversa sans encombre le désert et arriva enfin à la cour de Nasr-Ullah, où il apprit que le colonel Stoddart et le capitaine Conolly avaient été mis à mort par les ordres de l'émir.

« Telle était la substance de la première lettre de M. Wolff écrite de Bokhara. Quelque précise qu'elle fût à l'égard du sort éprouvé par les deux agens Anglais, leurs amis s'étaient flattés un moment que le fait n'était rien moins que certain. Avant son départ l'intrépide missionnaire était convenu avec le capitaine Grover que si, en arrivant à Bokhara, il ne trouvait plus M. Stoddart et M. Conolly vivans, il n'écrirait pas, et qu'en conséquence on n'ajoutât aucune foi à sa lettre, si elle annonçait cette malheureuse nouvelle. Or, comme le docteur Wolff disait dans sa lettre qu'il n'écrivait que par l'ordre formel de l'émir, on espérait que M. Stoddart et M. Conolly n'avaient pas encore été sacrifiés.

« Il n'est plus permis aujourd'hui de se rattacher à ce dernier espoir. Le comité vient de publier deux lettres du docteur Wolff : la première, datée du 27 Juin, lui est adressée : ' Il y a maintenant deux mois que je suis arrivé à Bokhara, et quoique l'émir m'ait plusieurs fois promis de me renvoyer immédiatement en Angleterre, je suis dans le plus grand danger. Je ne peux pas sortir de ma demeure sans une escorte de trois hommes. J'ai été abominablement volé, trompé, et outragé. L'ambassadeur Persan est bon pour moi, mais je ne crois pas qu'il soit en son pouvoir de me sauver. Nayeb-Abdul-Samet-Khan m'a arraché une promesse par écrit de lui payer cinq mille tomans pour prix de ma liberté. Je le soupçonne

d'avoir été la cause de la mort de Stoddart et de Conolly, en dépit de ses continuelles protestations d'amitié. L'émir est à présent à Samarcand, et je suis chaque jour dans l'attente de mon dernier moment. Il est vrai que pauvre Stoddart faisait ouvertement profession de Christianisme après avoir été forcé d'embrasser la religion Musulmane. Faites pour moi tout ce que vous pourrez faire *sans compromettre l'honneur de l'Angleterre.*

“ La seconde lettre est adressée à tous les souverains de l'Europe. Elle est datée du 1er Août; elle respire les mêmes sentimens de magnanime dévouement et d'oubli de son propre danger. Là voici : ‘ Sires, je suis venu à Bokhara pour racheter la vie de deux officiers, Stoddart et Conolly; mais l'un et l'autre avaient été mis à mort plusieurs mois avant mon départ, et je ne sais pas si je ne partagerai pas leur sort. *Je ne vous supplie pas de sauver ma vie*; mais, Sires! deux cent mille Persans gémissent en esclavage dans le royaume de Bokhara. *Faites tous vos efforts pour les délivrer, et je me réjouirai dans la tombe que mon sang ait été la cause de la délivrance de tant de creatures humaines!* Je suis trop tourmenté et surveillé pour pouvoir en écrire d'avantage.’

“ Ces lettres, répandues dans les trois royaumes, ont excité une vive émotion. *Quelle conduite tiendra lord Aberdeen dans cette affaire, que prend tant à cœur l'opinion publique, et qui touche de si près à la dignité du nom Anglais en Asie?* En attendant, le capitaine Grover est parti pour Pétersbourg avec des lettres du ministre des affaires étrangères pour le chargé d'affaires Britannique et pour le comte Woronzoff. Comme il est impossible de ne pas soupçonner dans tout ce qui s'est passé à Bokhara l'influence de la Russie, il va humblement supplier l'em-

pereur Nicolas d'entreprendre la délivrance du missionnaire Anglais victime de son zèle et de son dévouement."

As Dr. Wolff has made so much mention of the Naib Abd-ool-Samet-Khan, a short account of this gentleman may not be unacceptable to the reader.

This Abd-ool-Samet was a native of Tabris, and wished it to be believed that he had been in the service of the East India Company. It has been said that he had been a private in "Skinner's Light Horse;" this, however, is questionable. All the English this man could say was, "halt," "front," and "no force."

It is very curious that this latter expression "no force" is much used in the East as a sort of pacific expression. In Syria, if a European gets into a passion with a native, he will probably receive for answer, "No force, no force."

This man was born in the year 1784. He was some time in the service of Mahomed Ali Meerza, who, for some crime, sentenced Abd-ool-Samet to have his ears cut off. Abd-ool-Samet, however, contrived to escape with his ears, and entered the service of Mahomed Ali Meerza's antagonist, Abbas Meerza, at Tabris. He then wandered about India for some time; and, in 1832, Sir Robert Burnes found this adventurer at *Peshawer*, where